

.....
234.979 OSZK

Komor Géza könyvtárából.

Sorszám: 3616

Főcsoport: 5. Csoport: I.

Beszerzési év: 1938.

Jegyzet: .....

Dorso" Arthurista
barali scirelletel
a scerzo"

1848
1849
1850

HUN-MAGYAR IRAS

MINDEN JOG FENTARTÁSÁVAL.

1234.979
Országos Széchényi Könyvtár
Leltári szám:
V326-2880/1963

9

Budapesten, 1889. évi márczius hóban.

Bevezetés.

Azon tetszés, melyben első kis művem Önök részéről, szíves olvasóim, részesült, arra bátorított, hogy újra Önök elé lépjek s ismét régi dolgokról beszéljek. Igen, régi dolgokról; ezt előre kell bocsátanom, mert a mult alkalommal, első művem bírálatában a bíráló szinte rossz néven vette, hogy én régi dolgokról mertem írni. De miután az én meggyőződéseim szerint sem nem bűn, ha valaki „régidolgokról“ ír, sem nem untató, ha valaki „régidolgokról“ még „ujat“ tud mondani: másodszer is hozzáfogtam az íráshoz.

Sok régi dolog mellett ujat mondtam első alkalommal, s ujat fogok mondani most is sok régi dolog mellett.

E foglalkozás, az írás, olyan mint a szellemidézés. A ki szeretettel foglalkozik a történelemmel, a mult idők emlékeivel: annak nincs nyugta; megjelennek a mult idők szellemei, környezik az idézőt éjjel-nappal, nem hagyják el többé. E szellemek először csak ködalakban láthatók, azután mindig tisztábban, élesebben körvonalazva, míg végre, az idéző szemei előtt, egészen láthatóan ott állanak; ekkor azután könyörögve azt mondják: tégy minket láthatókká a többiek előtt is!

A kinek pedig így könyörögnek, az nem tehet mást, mint én teszek: fogja a tollat s rajzolja őket s leírja azt, mit neki a szellemek súgnak.

Ha talán ennek ellenében egyik-másik tudós azt állítaná, hogy az ily szellemidézéshez csak ő ért: azt kell ellene vetnünk, hogy ez nem így, sőt néha egészen megfordítva áll; mert a míg ő a fekete pápaszemén, vagyis a sokféle mesterkéltnél elmélet és tudákos badarságon át vizsgálgatja a földezt szellemek seregét: addig mi a mi romlatlan szűz szemünkkel szemléljük és vizsgáljuk azt. Ha azután az ily fekete pápaszemes úr még megvetés és lenézéssel tekint e szellemekre: attól végkép el is fordulnak. Ilyenkor azután a tudós úr, a vezető, fényes szellemek útmutatásának hiányában annyira eltévedhet a mult idők tömkelegében, hogy az öncsinálta mécs pislogása mellett kénytelen a homályban botorkálni, s többé rá sem talál a helyes, igazi útra.

Ez alkalommal azonban nem magukról a szellemekről, hanem nemzetünk ősi irástudásáról lesz szó, mely iránt mai nap is még igen sok a kételkedő, mindamellett, hogy voltak lelkes hazánkfiai, kik egy külön ősi magyar írás főváltját kézzelfoghatólag bebizonyították.

A krónika- és történetírók ez írásnak különböző neveket adtak; az olasz Bonfini valamint Szamosi hazánkfia *scythiai*, Verancsis, Telegdi, Otrókoci Főris és Lakatos hun, Bél és Dezsericzky hun-scytha, Katona és Csipkés magyar, Tsétsi scythamagyar, végre mások, köztök jeles tudósunk Szabó Károly tanár hun-székelly írásnak nevezték el azt.

Tagadhatatlan, az igaz, hogy ez írást az utóbbi századokban csak a székelység gyakorolta, mely elszigetelt bérczes honában egyéb ősi szokásaival együtt, századok hosszú során át ápolta s fentartotta kebelében, fajunk ősi honából magával hozott, hajdani műveltségünk e legfényesebb bizonyosságát. De minthogy semmi kétségünk nem lehet az iránt, hogy ez írást ősi hazájukból hozták volt magukkal: úgy kétségünk nem lehet az iránt sem, hogy a magyarok is, mint testvérnép, melynél valás, szertartások, szokások és nyelv egyek és ugyanazok voltak, ne éltek volna szintén egy és ugyanazon írással is.¹⁾

Elvitázhatatlan tény ugyanis, hogy a hegyi lakók szokásaik megőrzésében sokkal szívesebben, mint a rónák lakói. Ez nagyon természetes is, mert azok elszigeteltségökben az idegen betolyásnak kevésbé vannak kitéve, mint emezek. Ezt találjuk Svájcban, hol a hegyi lakók mai napig is megőrizték szokásaikat, melyekkel kezdettől fogva éltek vala, holott a rónák lakója már csaknem egészen átidomult modern emberré. Így a székelyeknél ma is a szokások még sokkal élesebb körvonalokkal bírnak, mint minálunk a rónaságban.

¹⁾ A hun és magyar nép testvériségét és a székelyek hun eredetét soha kétségbe nem vonta senki, ki történelmi alapon járt. Csak avatatlan kezek kontárkodtak e hit ellen a szerzője által helytelenül »kun«-nak nevezett »Codex Cumanicus« felfedezése, Deguignes a hunokról írt művének megjelenése s újabb időben a történelem megdöntésére irányított kétes természetű szószerkeztetések óta.

Igy volt ez bizonyára az irással is. Itt minálunk, hogy úgy fejezzem ki magam, a nép könnyebben volt szemmel tartható, mint a közkormánytól félreeső székelység. Nálunk gyorsabban és könnyebben folyhatott az irtóháború a keresztyén idegen papok szemében pogánynak és veszedelmesnek tartott ősi szokás, s így az irás ellen is; nem úgy a távoli, elszigetelt székelységnél. Nálunk alaposan, gyökeresen lett kiirtva minden, mi az ősi hitre, míveltségre emlékeztetett, holott a székelyeknél titokban rejtegethettek még egyet-mást, addig, míg a válságon túl estek. Akkor azután, midőn a keresztyén vallást már nem kellett féltetni, bátran előhozhatták rejtekeiből azt a néhány emléket, mely még fennmaradt; nem félt már attól a keresztyén pap sem, ártalmatlan dolognak tekintette azt ő is.

Nincs is végkép kizárva a lehetőség, hogy Magyarországon is léteztek még itt-ott ily emlékek, melyekről azonban az akkori íróknak tudomásuk nem volt. Arról a Komáromi Csipkés György által említett debreczeni, ősi betűkkel írott könyvről nincs megmondva, hogy az a székely földről származott oda, megírhatta azt bármely magyar ember bárhol. Látni fogjuk továbbá, hogy többen ez irást egyenesen régi magyar írásnak nevezték, mely elnevezés különben, nem szorosan véve, annak székely elnevezése alatt is rejlenék. Hickesius¹⁾ magyarnak nevezi azon Harsányit, ki számára az ősi alphabetet emlékezetéből leírta; Otrokocsi Fóris pedig úgy vélekedik, ²⁾ hogy a kezénél lévő ősi betűk, melyeket egykor Velenczében kapott egy barátjától, Magyarország nyugoti részéről származtak.

Egy, a legrégebb korból fennmaradt ilyféle emléket pedig az azon lévő görög fölírat egyenesen a jászokkal hozza kapcsolatba, kik nem tartoztak, mint a székelyek, a hunok fekete törzseihez, hanem tartoztak a fehérekhez vagyis azokhoz, kik alatt a szó szorosabb értelmében vett magyarokat értjük.³⁾

Ez okoknál fogva kénytelen vagyok jeles tudósunk, Szabó Károly nézete ellenében is ősi irásunkat hun-magyar írásnak nevezni, mint a mely kétségtelenül gyakorlatban volt mindkét testvérnépnél, de tagadhatatlanul legtovább tartotta fenn magát a székelységnél, a hunok utódainál.

Mindamellet, hogy vannak hiteles történelmi biznyságaink és emlékeink, melyek a hun-magyar nemzet ősi irásának léteztét kétségen kívül helyezték: voltak és vannak többen, mind a külföldön, mind nálunk, kik ez irás hitelességét megtámadták.

Az eféle, külföldi íróknak két faja különböztetendő meg; az egyiket képezik a Schlözer-féle iskola tanítványai vagyis azok, kik mindenféle álokoskodással megtámadják történelmi kútforrásainkat, gyalázzák legszentebb emlékeinket s különféle ráfogások által megutáltatni akarják velünk saját nemzetünket, hogy azután frigyársakul hozzájuk álljunk. Ez írók egy részének támadásai nyíltak és páratlan arczátlansággal intézvék; szavaik megválasztásában éppen nem válogatósak; használnak sokszor olyanokat, melyeknek kiejtését az utczagyerek is meggondolja. Másik részök ellenben alattomos és színlelt hízlegéssel párosult, jóakarátúnak látszó oktatással akar bennünket az igazi útról lecsalni; de mindkettőnek célja egy és ugyanaz, t. i. az, hogy mondjunk le nemzeti hagyományaink, emlékeink, szokásaink, nyelvünkről, ők majd adnak érte kárpótlást. Köszönjük! Nem kérünk belőle. Ezek mindkettejének hiába beszélnek, hiába irnak; mire sem hajtanak, mert megvan a kitüzött céljuk, mely felé tántoríthatatlanul törnek.

A külföldi íróknak az a másik, becsületes, józan gondolkozású, elfogulatlan része az, mely viszonyainkat, történelmünket, szokásainkat csak amazoknak vagy hasonló hazai íróink könyveiből ismeri. Ezek, a mint látják, hogy amazok révén fönsültek, minden gyűlölség és roszakarat nélkül azt mondják nekünk: „Tanítsanak Önök bennünket jobban és mi többet fogunk Önökről tudni.“

De voltak és vannak fájdalom — mint mondám — hazai íróink is, kik saját történelmi kútforrásainkat, hagyományainkat mellőzik, s bámulatos kedvteléssel idegen eredetűnek tüntetik föl műveltségünk minden nyilvánulását, mintha bizony nem lenne elég tisztességes forrás, ha azt a magyar nép kebelében születettnek ismernék el; ezeknek tehát természetesen a hun-magyar irás eredetiségét is kétségbe kell vonni és tagadni.

Am teljék kedvök nemzetünk legszentebb hagyományai és emlékeinek gúnyolásában; de mi ne higyjünk nekik és ne hajtsunk az ő okoskodásaikra, melyeknek egész alapja a „talán“, az „ugylát-szik“, a „feltehető“, a „valószínű“ s a „nem valószínű“ és egy pár tudákos floszkula.

Árpád kortársa, bölcs Leo császár írta, hogy a magyar nép férfiakban gazdag és szabad fényezéshez és kincsgyűjtéshez semmi hajlama; csak arra törekszik, hogy a lélek ereje által elleneit felülhaladja.

És ennek már akkor is igaznak kellett lenni, mert különben az aránylag csekély számú hun és csekély számú magyar nemzet nem hódíthatta volna meg a fél világot s nem tarthatta volna fenn hazáját, annyi balsors és viszontagság közepette, ezer és több éven át. És az a nemzet, mely ily magasztos tulajdon-

¹⁾ Georgii Hickesii Antiquae Literaturae Septentrionalis Libri Duo. Oxonii 1703—1705. 2-rét Előbeszéd XVII. l.

²⁾ Origines Hungaricae. Franequerae 1693. 8-r. 320. 321. l.

³⁾ E származást bővebben fejtegettem »A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése« című értekezésemben. Budapest, 1888.

ságokkal volt és van megáldva, ne birt volna még saját irással sem? Lehetetlen! Nem hihetnők akkor sem, ha nem volnának kétségtelen bizonyítékaink az ellenkezőről.

Tekintélyes, teljes hitelt érdemlő történetírók egész sora tanuskodik a mellett s kétségen kívül helyezte, hogy a hunoknak úgy mint testvéreiknek, a magyaroknak, volt saját írásuk a legrégebb időkől fogva. Hitelt érdemlő forrásból tudom, hogy a betű szó megvan a mandzsu nyelvben is, hol biti-hú annyit tesz mint betűt írni. Ebből sem azt nem lehet és nem szabad ismét következtetni, hogy e két nép akár fajra akár nyelvre nézve rokon, sem azt, hogy egyikök vagy másíkok e szót eltulajdonította, hanem következtetni kell egyedül azt, hogy a hun-magyar nemzet írástudása annak csaknem bölcsőjéig vezetendő vissza.

Igen, a hun-magyar nemzetnek a legrégebb időkől fogva volt saját írása, mely a székelyek, a hunok e kétségtelen utódai közt fentartotta magát a legujabb időkig, s csupán csak a történeti kútforrások nem ismerésére vagy szándékos mellőzésére vall, ha valaki ez írás léteztét kétségbe vonja vagy tagadja, elfoglaltságot tanúsít pedig az, ki a fennlévő ilyféle emlékeket koholmányoknak tekinti vagy nevezi.

A ránk szállott emlékek gyérek, sőt ezeknek egy részét csak másolatban mutathatjuk fel; de azért nem lehet és nem szabad kételkednünk abban sem, hogy ily írott emlék volt hajdanában sok, hogy léteztek akár könyv- akár más alakú ilyféle emlékek is, melyek a nemzet vallása és vallási szertartásai, törvényei s történetéről szóltak, úgy mint volt ez más régi, írástudó népeknél. De ez emlékeket a XI-dik században a többnyire idegen hittérítők vakbuzgósága, mint a pogány kor gyűlölt emlékeit megsemmisítette, s később a keresztyén magyar papság mindent elkövetett, hogy a nemzetből az őskori szokásokat kiirtsa, sőt azoknak emlékeztét is eltörölje. Hisz tudjuk egész bizonyossággal, hogy, midőn Béla, Endre öccse, ki a Sándor-féle, vagy, mint mások nevezik, Csiki Székely Krónika szerint 1049-ben bátyjával megosztozva, Erdély vezérévé vagy vajdájává lett, a rabonbán, gyula, harkáz, régi székely méltóságneveket eltörölte, a családok, várak, helységek régi neveit szentek neveivel fölcseréltetni s a családok régi irományait összeégettetni parancsolta.¹⁾

Sok ily, e pusztítást kikerült emlék vesztett el később is a tudatlanok kezében, kik nem ismervén azoknak becsét, a nekik haszontalannak látszó iratot a lángoknak adták át.

Higyjünk tehát a régi tiszteletreméltó bizonyosságoknak s higyjünk azon emlékeknek, melyeknek létéről saját szemünkkel még mai nap is meggyőződhetünk. Ez emlékek ékesebben bizonyítanak a hun-magyar nemzet régi dicsősége és műveltsége mellett, mint a legügyesebb szószóló.

A történelmi források és bizonyosságok felkutatásában egy Cornides Dániel, Jerney János, Szabó Károly buzgó fáradozásai után nekem már csak kevés letarolni valóm maradt; de azért átkutattam e forrásokat és bizonyosságokat újra s felkerestem azokat is, melyeket ők nem láthattak; viszont a Cornides-féle gyűjteményben található néhány kéziratra nézve egészen Szabó Károly jeles tudósunk értekezésére kellett támaszkodnom. Volt ugyan kezemben egy-két csomag ilyféle kézirat, de a mily kelletlenül adták le a polcra azokat, oly kelletlenül lapozgattam azokban, s nem találtam semmit; a többi csomagot pedig már nem kértem.

Rámutatatok továbbá néhány emlékre, mely eddig, legalább mint hun-magyar írás, még nem volt bemutatva.

Igy több évi tanulmány és szorgos kutatás után azon biztos reménnyel és hittel fogtam e munkához, hogy rámutatva a jelzett emlékekre, el fogom némitani azokat, kik eddig még ősi írásunk eredetisége s hitelessége fölül kételkedtek vagy azt tagadták.

Hogy én teszem ezt, és nem valamely bejegyzett hírneves író: azt hiszem, Önöknek, szives olvasóim, mindegy lesz, mert — hiába, — a drágagyöngy, a színarany az marad akkor is, ha a tyúk kaparja ki, nem szükséges, hogy tudós találja meg, hogy értéke legyen.

Cserébe olvasóimtól csak azt kérem: legyenek szives elnézéssel a könyv fogyatékoságai tekintetében.

¹⁾ »Quo tempore post iussit Bela Vajvoda Transylvaniae ut non amplius dignitates more antiquorum nominarentur, non familiae, non arcus, non villae, non castella, verum Sanctorum nominibus insignirentur. Unde factum est, ut plures viri nobilissimi milites Siculi ascendentes suos ignorarent et litalia etiam comburerunt — — — et attamen dignitatum honorificarum nomina amplius non audiebantur, non Rabonban, Supremus Rector, sed Comes Sicularum, non Gyula, Harkáz, sed Vicecomes Sicularum etc. etc.« A Nemes Székely Nemzetnek Constitúciói. Pesten 1818. 8-rét. (A székely krónika e mű függelékét képezi.)

A hun-magyar írásról emlékező írók időrendszerént való felsorolása.

E mű czélja tehát nem más, mint bebizonyítása annak, hogy a hun-magyar nemzetnek régi időktől fogva, semmi más nemzettől nem kölcsönözött, saját írása volt. Ennek beigazolására elegendő lenne ugyan az imént jelzett régi emlékek s az utolsó három századból, különböző forrásokból eredő alphabetek megismertetése és összehasonlítása, a mely alphabetekeket oly férfiak jegyezték föl, kiknek azon emlékekről tudomásuk nem volt, mert nem lehetett. De felette érdekes és tanulságosnak tartom mindazon írók megismertetését, kik a hunok és magyarok írástudásáról említést tettek. Ezek közül a régiek, habár határozottan nem is nyilatkoztak: mégis inkább mellettünk, mint ellenünk bizonyítanak. Különösen érdekesek és tanulságosak ránk nézve azon tudósok véleményei és ítéletei, kik e kérdéssel három-négy század óta foglalkoztak, mert azokból látni fogjuk azt, kik jártak közülök az igazság s kik a tévedés útján.

V-dik SZÁZAD.

Priszkosz Rhetor, e tudós görög, kit II. Theodosius császár 449-ben az Attilához követül küldött Maximinus mellé rendelt, bejárta a dunamelléki Hunniát, időzött a hunok közt s az általa leírt jele-
neteknek szemtanuja volt. Műve fennmaradt töredékeiben azt olvassuk, hogy Attila a követségnek azt mondá, „hogy még számos hun szökevénynek kell a rómaiak területén tartózkodni, kiknek neveik a papiron foglaltattak, melyeket az írók által fölolvastattott.“¹⁾

Igaz, hogy Priszkosz nem mondja, hogy a hun szökevények nevei hun betűkkel voltak írva; de képzelhető-e, hogy a hun alphabethez képest csak felényi görög vagy latin alphabet betűivel le lehetett volna írni a hun neveket úgy, hogy azok érthetők is legyenek? A ki a görög és római írókat olvasta, annak határozott felelete az lesz: nem! Annál kevésbbé hiszszük pedig, hogy e névjegyzék más, mint hun betűkkel volt volna írva, mert száz és egynéhány évvel későbbben Menander Protector már egészen világosan és határozottan scytha betűkről szól.

VI-dik SZÁZAD.

Menander Protector byzanczi író azt írja, hogy II. Jusztin császár uralkodása negyedik évének elején (tehát 569. évben) Dizabulosz, a turkok (= magyarok), tehát a hunok véreinek fejedelme, Mányák vezetése alatt ajándékok és scytha betűkkel írott levéllel ellátott követeket küldött ugyancsak Jusztinhoz. Menander iratainak szószerénti szövege ez: „Miután tehát (Mányák) a királyi (császári) palotába lépett s a királyhoz (Jusztin császárhoz) vezetettetett vala, megtett mindent, mit a barátság kötelmei megkívánnak, átadá az erre kijelölt embereknek az írást s az ajándékokat s kéré, hogy az utazás alkalmatlanságai rá nézve ne legyenek előny nélkül. De miután a király (Jusztin császár) a tolmácsok segélyével a scytha írást elolvasta vala, szívesen bocsátá maga elé a követséget.“

¹⁾ « — — φυγάδας γὰρ τοῦ σφετέρου ἔθνους παρὰ Ῥωμαίοις εἶναι πολλοὺς, ὧν ἐκέλευε τὰ ὀνόματα ἐγγεγραμμένα χάριτι τοῖς ὑπογραφείας ἀναγινώσκειν.» Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae 1829. Prisci Rhetoris Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes. 8-r. I. rész 178. l.

²⁾ » — — καὶ τοίνυν εἰς τὰ βασίλεια παρελθὼν καὶ παρὰ βασιλέα γενόμενος ἅπαντα ἔπραξε τὰ ἕσα ἔπειτα τῷ τῆς φιλίας δεσμῷ, τὸ τε γράμμα καὶ τὰ δῶρα ἐνεγείρασε τοῖς ἐς τοῦτο ἀνειμένοις, καὶ ἐδέετο μὴ ἀνοήτους αὐτῷ γενέσθαι τοὺς τῆς ὀδοπορίας ἰσθῶτας. ἀτὰρ ὁ βασιλεὺς ἀναλεξάμενος διὰ τῶν ἑρμηνῶν τὸ γράμμα τὸ Σκυθικὸν ἀμεινέστατα προσήγατο τὴν προσβίβαν.» Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae 1829. Ex Historia Menandri Protectoris Excerpta de legationibus Barbarorum ad Romanos. I. rész. 298. l.

Itt kétség nem foroghat fenn az iránt, hogy e turkok alatt valamely magyar törzset vagy nemzetséget kell értenünk, mert a turk gyűjtőnévvel nevezték e korban, sőt még később is az összes byzanci írók a magyarokat. Így Dukász Mihály császár 1072-ben azon koronán, melyet Gézának küldött s mely a mai magyar szent korona alsó részét képezi, Gézát a „turkok királyának” nevezi. A Mányák név magyar volta pedig megállapítható a Tolna-megyében létező két Mányok helységnevé által. Hogy végre azon írás, melyet a hun-magyar írás neve alatt meg fogunk ismertetni, közös volt az összes fekete, úgy mint a fehér hun, azaz magyar törzseknél, azt a bevezetésben, okokkal támogatva, fejtegettem.

Aligha tévedünk, midőn a hunok irástudására vonatkoztatjuk egy másik történetíró, a goth eredetű Jordanes vagy Jornandes püspök följegyzéseit is. Jordanes a catalauni csatát megelőző estén történetekről így emlékezik: „Ennélfogva Attila, a hunok királya a dolgok ily (bal) kimenetelétől tartván, s hadaiban nem bizván, nem akart harcot kezdeni. S midőn e közben a visszavonulásra gondolt, mely szomorubbnak tetszett neki mint a halál, azt határozta, hogy a javasok által meg fogja vizsgáltatni a jövőt. Ezek a bevett szokás szerént majd az állatok beleit, majd ismét hántott csontok bizonyos ereit vizsgálták s a hunoknak balsorsot hirdettek.”¹⁾

Gondolhatunk-e itt mást, mint azt, hogy a javasok a hántott csontok erecskéiben betűket képzeltek látni, melyeknek segítségével a csontról szinte leolvasták a jövőt?

X-dik SZÁZAD.

Ibn-Foszlan arab tudós és történetíró, ki Kr. u. 921-ben követségben járt a volgamelléki bolgároknál, az ott talált s a szlávoktól általa megkülönböztetett, ruházatuk s fegyverzetük után csak valamely magyar törzshez tartozó rusz-okról²⁾ a következőket írja: „Erre azután ők (a ruszok) azon a helyen, hol a szárazra vont (s a meghalt tetemével együtt elégetett) hajó állott, kerekded domb alakjára összehányták a földet, melynek közepén nagy bükkfa karót helyeztek el, s erre rá írták az elhunytnak s a ruszok királyának nevét,³⁾ bizonyára — tesszük hozzá mi — sem görög, sem latin, hanem saját betűikkel.

Egy másik arab író ugyanazon századból, Ibn-abi-Jakub-el-Nedim, másként Ibn-Iszhák-el-Nedim, kinek valódi neve azonban Abu'l-Feredzs Muhamed ben Iszhák volt, már bővebben értesít minket a ruszok írásáról. Szavai ezek: „A rusz írás. Szavahihető ember beszélt nekem, hogy a Kabk (= Kaukázus) hegység királyainak valamelyike a ruszok királyához küldte őt, s ez alkalommal azt jegyzé meg, hogy ezek írása olyan, hogy azt fába szokták róni. E szavak után fehér fadarabot vett elő, melyet nekem átnyujt. E fadarabon betűjegyek voltak beróva, melyek, nem tudom, szavakat vagy egyes elszigetelt betűket ábrázoltak-e. Ime a másolatuk.”⁴⁾

¹⁾ »Igitur Attila rex Hunnorum tali percussus eventu diffidens, suis copiis metuit inire conflictum, inter que fugam revolvens ipso funere tristere, statuit per aruspices futura inquirere, qui more solito nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in abrasibus intuentes Hunnis infausta denunciant.« Jordanis Getica. Monumenta Germaniae Historica. Berolini 1882. 108. l.

²⁾ Bővebb fejtegetésemet erre nézve adtam »A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése« című értekezésemben. Budapest 1888. 28. 29. l.

³⁾ »Darauf führten sie über dem Orte, wo das aus dem Flusse gezogene Schiff gestanden, etwas einem runden Hügel ähnliches auf, errichteten in dessen Mitte ein grosses Büchen Holz und schrieben darauf den Namen des Verstorbenen nebst dem des Königs der Russen.« Ch. M. Fraehn. Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg 1823. 4-r. 21. l.

⁴⁾ »Die Russische Schrift. Jemand, dessen Worten ich trauen darf, erzählte mir, dass einer von den Königen des Berges Kabk (Kaukasus) ihn an den König der Russen geschickt habe; und er nahm davon Veranlassung zu der Bemerkung, dass diese eine Schrift hätten, die auf Holz eingekerbt wurde. Dabei zog er ein Stückchen weisses Holz hervor, das er mir hinreichte. Auf demselben waren Charactere eingeschnitten, die, ich weiss nicht, ob Wörter oder isolirte Buchstaben dar-

Kaukázus hegysége vidékén a X. században tudvalevőleg laktak még kazar és avar (tehát magyar fajú) népágak, s hogy az említett „rusz“-ok alatt csakugyan nem oroszokat, hanem magyarokat kell értenünk, kitűnik Ibn-Foszlan, még világosabban pedig Abu'l Abbasz Dimesky tudósításaiból; mert mindkettő határozottan mondja, hogy a ruszok nem szlávok, ez utóbbi pedig még hozzá teszi azt is, hogy a ruszok a turkok (vagyis magyarok) fajából valók.¹⁾

Hogy az irásnak Ibn-abi-Jakub által közölt eme másolata mennyiben hiteles és minő körülmények közt másolta azt, nem tudjuk; tény, hogy 2—3 betűt megtalálunk Telegdi alfabetjében, ez a *j*, *k* és *a*.

De-Sacy, a tudós francia orientalista ez iránt akként nyilatkozott, hogy, miután az Ibn-abi Jakub művében közölt idegen írásnemek az ábrákon egymáshoz oly annyira hasonlítanak: azoknak vagy koholtaknak vagy pedig a másolók által nagyon eltorzítottaknak kell lenniök.

Fraehn De-Sacy szavait még a következőkkel toldja meg: „hogy ismeretlen írások másolásánál mily pontatlansággal járnak el különben is, arra nézve, sajnos, nagyon is sok példánk van. Nézzük meg például az angol Archaeológiában azon különféle másolatokat, melyek az 1680. 1713. 1730. és 1768. években a (Rhode-Islandi²⁾ Taunton-főíratokról készültek, vagy pedig a Jeniszei folyó melletti sírfőíratokat Pallas és Spasky-nál.“³⁾

Akárhogy álljon különben a dolog a fent közölt irással: Ibn-abi-Jakub tudósítása azért becses marad ránk nézve, mert a későbbkori magyar írók tanútételeivel teljesen összhangzik, s mint-hogy a betűknek fadarabokra való rovása csupán csak a magyar törzseknél és — mint látni fogjuk — néhány más, azokkal szoros összeköttetésben élt idegen néptörzseknél volt gyakorlatban.

E helyre vélem helyezendőnek a Sándor-féle, mások szerint Csiki Székely Krónika feljegyzéseit is. Igaz, hogy e krónika csak 1533-ban szerkesztetett, de 153 darab oly régi iromány alapján, melyek egy részének okvetlenül még a pogány család- és méltóságnevek kiirtásának, tehát a XI. század előtti időből valónak kellett lenni. E feltevésünket többek közt azon körülményre alapítjuk, hogy találunk a Székely Krónikában egy, kissé eltorzított nevet, melyet Priszkosz, mint Attila nagybátyját Ruának nevez, s mely név ugyanily alakban, mint családnév, egy svájci hun telepen ma is megvan. Ezen szónak, hihetőleg pogány hivatalnévnek a XVI. században, a krónika szerkesztésekor már régen feledett értelme egy érthető szóval, Ruhá-val van helyettesítve, mely körülmény egyszersmind nem megvetendő tanubizonyosága azon irományok hitelességének is, melyekből a Székely Krónika szerkesztetett.

A Székely Krónika szerint a székelyek az Árpáddal kötött vérszerződés pontjait köre metszették. „Zandirhám rabonbán idejében — így szól a krónika — a hunok másik nemzete (a magyarok) Álmos fia, Árpád vezérlete alatt bejövén, Zandirhám követeket küldve fogadá azon nemzetséggel tündöklő nemzetet, mint azt urunk (Sándor Menyhért) házában (Alszeg falu mellett, Csikszéken) máig (1533-ig) is meglévő irományok és emlékek bizonyítják s a Hat-Köszér⁴⁾ (hat köre metszett) törvényt kitévén s rabonbáni módra Bondvárban⁵⁾ áldozatot tartván, a kövekről következő törvényeket olvasott föl és alkalmazott nemzetére — — —.“⁶⁾

Meg kell itt említenem, hogy e krónika hitelessége szintén meg volt már támadva és gyanúsítva, természetesen, mint más hasonló esetekben, ismét csak pusztá okoskodással.

A krónika védelmére kelt jeles tudósunk Szabó Károly, ki annak belhitelességét bírálati értekezésében okokkal vitatta és fényesen bizonyította.⁷⁾

stellten. Hier ihre Nachbildung:« (adja az irás másolatát). Ch. M. Fraehn. Ibn-abi-Jakubel-Nedim's Nachricht von der Schrift der Russen. — Memoires de l'académie impériale des Sciences de Saint-Petersbourg. St. Petersbourg. 1836 4-r. III. kötet, 513. l.

¹⁾ »Das Land der Russen. Diese bestehen aus vielen Völkerschaften und sind eine grösse Türkische (= magyar) Nation. Ihre Länder gränzen an die der Slaven.« Ch. M. Fraehn. Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg 1823. 4-r. 3. és 42. l.

²⁾ Észak-Amerikában.

³⁾ Mémoires de l'académie impériale des Sciences de Saint-Petersbourg. St. Petersbourg 1836. III. köt. 519. 520. l.

⁴⁾ A krónikában hibásan Hat-Köver áll.

⁵⁾ Szabó Károly Budvart vél olvasandónak. De én megtartottam e nevet változatlanul, mert az a Székely Krónikában is következetesen így van írva. Különben is a Bond név mint családnév a már érintett svájci hun telepen ma is él.

⁶⁾ » — — hoc enim tempore (Zandirhami) gente Hunnorum altero, Duce Arpad, adveniente, filio Almos, missis legatis Zandirham eandemque gentem nobilitate pollentem (testantur acta et monumenta hodieque superfluentia in aedibus Domini nostri) excepit, expositisque legibus sculptis in lapidibus Hat-Köver, celebratoque more Rabonhani in arce Bonda sacrificio, sequentes leges ex lapidibus perlegens, adplicuit genti suae.« A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói. Pest 1818. 8-r. Ennek függelékét képezi a székely krónika.

⁷⁾ Uj magyar Muzéum, 1854. II. köt. 383—409. és 456—487. l. ujabban pedig: Kiseb b történelmi munkái, 2. kiadás, Budapest 1878. 8-r. II. köt. 11—123. l.

Az eddig felsorolt történelmi tanúbizonyságok közül egészben csak kettő nyilatkozott határozottan az iránt, hogy a magyarnak volt külön, saját írása. De minél hitelesebbek az ezután megismertetendő régi krónikáink és íróinknak bizonyosságai a székelyeknél még az utolsó századokban is gyakorlatban volt ősi írásról: annál inkább nyernek belső hitelességben azon, már felsorolt, nem egészen határozottan nyilatkozott írók adatai, melyek viszont az ősi írásunknak ázsiai eredetére vonatkozó tanúbizonyságokat támogatják.

XIII-dik SZÁZAD.

Kézai Simon mester az első író, ki egy magyar fajnál, a székelyeknél még a keresztyenség fölvétele után is gyakorlatban volt külön írásról értesít minket. Kézai azt írja: „Mert azon székelyek a hunoknak maradványai, kik, midőn megtudták vala, hogy a magyarok Pannoniába ismét visszatérnek,¹⁾ a visszatérőknek Ruthénia vidékére elébök mentek, és miután egyúttal Pannoniába elértek vala, egy részét már itt megtalálták, de nem a panonniai síkságon, hanem az oláhokkal együtt az országszéli hegyekben. A honnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azoknak betűit használják.“²⁾

Kézai e szavaiból mindenekelőtt meggyőződünk arról, hogy a székelyeknek az ő idejében voltak külön s nem latin betűik, melyeket ő tévesen oláh betűknek nevez. De szavaiban föltűnik egyszermind az „uti perhibentur“ — használni mondatnak — is, mely azt tanúsítja, hogy ő maga e betűket nem látta, hanem azoknak léteztéről csak hallomás útján szerzett tudomást. Így nem fogadhatjuk el alaposnak azon állítását, hogy azon betűk oláh betűk voltak; nem fogadhatjuk el már csak azért sem, mert az oláhok saját betűikkel sohasem bírtak és bírhattak, mert azok léteztének nyomára sem a történelemben sem a hagyományokban nem akadunk, sem soha „oláh“ betűkkel írott emlékek napvilágra nem kerültek. Az oláhok a Cyrill betűket a szlávoktól csak azért vették át, mert maguknak nem voltak saját betűik. Ha voltak volna: fentartották volna magukat azok az „oláh“ betűk épen úgy, mint fentartották magukat nálunk a hun-magyar betűk annak ellenére, hogy mi a latin alphabetet vettük át.

A Cyrill betűk maguk pedig a hun-magyar írás betűitől, melyek több alphabet és más emlékekben maradtak fön, olyannyira különböznek, hogy ezeknek azokból való alakulhatását még csak vitatni sem lehet. Kézai állítását egyébiránt határozottan meg is czáfolják s tévedésnek bizonyítják későbbi krónikáink és íróink, kik a székelyek közt gyakorlatban fönmaradt ősi írást részletesebben ismertetik s azt határozottan hun, scythia vagy régi magyar írásnak nevezik.

XIV-dik SZÁZAD.

Az ezen század első felében szerkesztett Bécsi Képes Krónika már határozottabban és világosabban szól a hun-magyar írásról. „Ezek a székelyek, — azt mondja e krónika — kik a scythiai betűket még el nem felejtették, azokat nem ténta és papir segítségével, hanem pälczákra metszés mesterségével, rovás módjára használják.“³⁾

XV-dik SZÁZAD.

E század második felében élt Thuróczy János mester, ki a Bécsi Képes Krónikát kiadta, ennek idézett helyét saját krónikájába is átírta s ez úttal bizonyosságot tett arról, hogy az ősi írás a székelységnek az ő idejében gyakorlatban volt. Krónikája előbeszédében ezt írja: „Mert e mi időnk-

¹⁾ E szót azon oknál fogva használja, mert a hunok és avarokra czéloz, mint szintén magyar fajra, kik a magyarok előtt már bírták vala ez országot.

²⁾ Isti etenim Zaculi Hunnorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur. M. Simonis de Keza. Chronicon Hungaricum. Edit. Alexius Horányi, Viennae 1782. I. könyv, 4. fej. 62. l.

³⁾ »Hi Siculi nondum Scythicis literis obliti eisdem non encausti et papyri ministerio, sed in baculorum excisionis artificio, dicarum ad instar utuntur.« Thuróczinál I. könyv, XXIV. fej. 78. l. (Edit. Schwandtner.)

ben is ezen nemzet egy része, mely az ország erdélyi határain lakik, bizonyos jegyeket ró fára, s az eféle írásmóddal betűk gyanánt él.⁴¹⁾

Az olasz származású Bonfini Antal, ki Korvin Mátyás által Magyarországra hivatott s itt halt meg 1502-ben, a székelyeket, nemzeti hagyományainkkal egyezőleg, Attila hunjai utódainak tartja, s rólok ezt írja: „Ezek maig sem házasodnak össze idegenekkel, hogy véröket meg ne fertőztessék. Szigorúbb erkölcsüket máig is megtartják, s a többi magyaroktól sokban különböznek. Scythiai betűik vannak, melyeket nem papírra írnak, hanem rövid fécskára rónak, kevés jeggyel sok értelmet foglalnak egybe.“²⁾

Bonfini ezen utolsó szavai a gyakorlatban volt rövidítésekre s a betűk összerovására czéloznak. Ősi írásunk e sajtáságáról alább bővebben fogunk szólni.

XVI-dik SZÁZAD.

Joannes Boemus Aubanus Teutonicus német író is emlékezik a magyarok saját írásáról e szavakkal: „vannak saját betűik is, de a római betűket örömeztőbb használják.“³⁾

A székely származású Benczédi Székely István Krakkóban 1559-ben megjelent krónikájában ezt írja: „Mert Attila halála után a Magyarok fél részint a hadba veszének Sicambriánál, mikort Attilának a két fiai a birodalomért meg vívának meg, holott mind e napiglan lakoznak, és nem Magyaroknak, hanem Székelyeknek hivattatnak, kik még most is különböznek a többi Magyaroktól törvényekkel és írásokkal, kik Hunniabeli módra székely bötűvel élnek mind e napiglan.“⁴⁾

Oláh Miklós esztergomi érsek, Magyarország primása s királyi helytartója s a XVI. század tudományos férfainak egyik jelesbike, kinek munkáit Európa legfőbb tekintélyű tudósai is méltányolták és a ki 1568-ban halt meg, a szerénte is Attila hunjaitól származó székelyekről bővebben emlékezőn, azoknak írásáról következőleg nyilatkozik: „Lelkők gondolatjának és minden napi akaratjoknak kifejezésére, papír és ténta vagy más nyelvek betűjegyeinek használatán kívül, fapálczákra holmi jegyeket rónak, melyek kapcsolatosan együtt véve valamit jelentenek, s az így rótt pálczákat barátjaikhoz és szomszédjaikhoz izenet és levél gyanánt használják.“⁵⁾

A sebenicói születésű Verancsics Antal, ki mint esztergomi érsek 1573-ban halt meg, a székelyekről s azoknak írásáról a következőket mondja: „Erkölcseik nem éppen bárdolatlanok; hanem azok, kikből még kirí a scythiai nyerseség, csaknem minden szokásaikban, törvényeikben és életmódjokban, kivéve a vallást, különböznek a magyaroktól; még nyelvökre nézve sem egyeznek velök minden részben, mert a régiek módja szerént beszélnek. Betűk gyanánt bizonyos jegye-

¹⁾ »Nam et hoc nostro aevo pars nationis eiusdem quaedam, Transilvanis regni posita in oris, characteres quosdam ligno sculpsit, et talis sculpturae usu literarum ad instar vivit.« Thuróczi, Chron. Hungariae, az I. könyvhöz való elő beszédében, 40. l. (Edit. Schwandtner.)

²⁾ »Hi adhuc sua matrimonia externis non communicant, ne proprium sangvinem inficiant. Severiores adhuc mores retinent, multumque a caeteris Ungaris differunt. Literas Scythicas habent, quas non in papyro scribunt, sed brevissimo ligno incidunt, paucis notis multa sensa comprehendunt.« Bonfinii Res Hungariae. Decad. I. Lib. VII. Coloniae 1690. 77. l.

³⁾ »Habent et privatas literas, sed Romanis libentius utuntur.« Mores, leges et ritus omnium gentium. Friburgi Brisgoviae 1540. 12. r. 189. l. és Antverpiae 1571. 12-r. 299. l.

⁴⁾ Székely István, Chronica ez világnak jeles dolgairól. Krakkó 1559, 4-r. 142. levél. Megvan e krónika a magy. tud. Akademia könyvtárában Régi magy. irod. Qu. 26. könyvtári jegy alatt. Jerney szerént létezik annak latin kiadása is: Chronicon Mundi, Craccoviae 1558.

⁵⁾ »Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam, praeter usum papyri et atramenti, aut characteris aliarum lingvarum, notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes, quibus ita incisis, apud amicos ac vicinos vice nuntii epistolaeque utuntur.« Nicola i Oláhi Metropol. Strigoniensis Hungaria et Attila. Vindobonae 1763. 8-r. 195. l.

ket metszenek koczka alakjára négyszegletűvé faragott botokra, s a sort, úgy mint a zsidók, egyptomiak és törökök jobbról balra vezetik; egy, legfőlebb két ilyen sor, holmi pontok hozzá tételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad. Hogy a hunok ezen jegyekkel éltek, a benszülöttek közönségesen beszélük.¹⁾

Ez a hiteles férfit és főpap saját tapasztalásából ismerte az általa leirt dolgokat s így a hunmagyar írást is; erről tanúságot tesznek a következő sorai: „Mert sokat saját szememmel láttam, mint a ki sokáig forgottam Erdélyben; többet az oda valókkal való társalkodásból és az ő elbeszélésök után igyekeztem gondosan megismerni.“²⁾

Verancsics az, ki legelsőbben tudósít minket az ősi írás azon sajátosságáról, hogy sorai jobbról balra folynak; továbbá egyedül ő tesz említést az ezen írásnál használtatni szokott pontokról a rövidítések megjelölésére; az írásnak ez utóbbi sajátossága alább bővebben lesz tárgyvalva.

Az erdélyi származásu házankfia, Szamosi (Zamosi) Istvánnak némely dácziái fölíratos kövek és más régiségekről 1593-ban Paduában megjelent művében a következőket olvashatjuk a székelyeknél gyakorlatban volt ősi írásról: „Ezeknél (a székelyeknél) Erdélyben van még ma is bizonyos hazai írásmód, mely régi őseikről, a scythákról, sok századon keresztül szállott át az utódra, s ezen Európába keletről behozott írásukat ma is föntartják.“³⁾

Midőn azután Szamosi alább előadja, hogy az európaiak balról jobbra, a keletiek ellenben jobbról balra írnak, ezt jegyzi meg: „Csupán a székelyek írása nem akarta ezen törvényeket követni. Mert az nem innen arra, mint a görög és zsidó írás (vagyis nem balról jobbra vagy jobbról balra) hanem felülről kezdődve tart felénk, a betűk lefelé folyván és oly finomul egymásba fonódván, hogy igen kevéssel sok értelem fejeztessék ki. E szerént nem mindég író téntával írnak, hanem hosszúkás fadarabokra és négyszögűre gyallott pálczákra késhegygyel, mint a stylussal, róják a sűrűen egymásba tapadó betűket. Mely rovási írás mód *εγγλυφογραφία* azon ősi betűjegyekkel együtt nálunk mai napig fönmaradt. Ilyen nyomtatvány igen régi példánya egész kötetben van ma is a heturriai (toszkánai) nagyherczeg könyvtárában Firenzében.“⁴⁾

Becses Szamosinak e tudósítása, mert bizonyítéka annak, hogy az ősi magyar írás még gyakorlatban volt az ő korában, és hogy rövidítés kedvéért a betűjegyeket egymásba szokták róni, hogy a tér szűke miatt minél többet fejezhessenek ki.

Nagyot botlott és tévedett azonban, midőn a többi írók s a fennmaradt emlékek bizonyossága ellenében azt állítja, hogy a székelyeknél gyakorlatban volt ez írás „felülről kezdődve tart felénk, a betűk lefelé folyván.“ Tévedett továbbá akkor is, midőn a firenzei könyvet ily, ősi magyar betűkkel nyomtatott emlékek állította.

Én hiszem, hogy Szamosi látott a székelyeknél ily összerótt betűs fát, s hiszem azt is, hogy saját szemével látta a firenzei könyvtárban azon khinai, japáni vagy mongol könyvet, mely más mint ilyen nem lehetett.

De hogy követhette el akkor azt a megbocsáthatlan tévedést, hogy régi írásunkat akár a khinai, akár a japáni vagy mongol írással összetévesztette? Én e tévedésnek a következő magyarázatot adom. Király Pál úr, a budapesti állami tanítóképezde tanára, ki szintén tett és tesz nyomozáso-

¹⁾ »Mores penitus incultos non habent Siculi, verum qui Scythicam adhuc praeseferebant cruditatem, omnique paene consuetudine, legibus et vitae institutis ab Hungaris, religione excepta, discrepant, ne lingua quidem omni ex parte, quum veterum more loquuntur, similes. Pro literis notas quasdam in scipionibus ad formam tesseram quadratis excindunt, lineamque a dextra in sinistram, ut Judaei, Aegyptii ac Turcae ducunt, quarum una, seu ad summum duae punctis quibusdam additis plus quam pro numero characterum praebent intelligentiae. Hunnos his usus fuisse, apud indigenas tritum est.« Verantii Fragmentum de rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni. (Martini Georgii Kovachich, Scriptorum Rerum Hungaricarum Minores. Budae 1798. II. köt. 109. l.)

²⁾ »Multa enim propriis oculis sum consecutus, utpote diu in Transilvania versatus, plura indigenarum consuetudine ac relatu data opera studui cognoscere.« Verantii Fragmentum de rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni. (Martini Georgii Kovachich, Scriptorum Rerum Hungaricarum Minores. Budae 1798. II. köt. 84. l.)

³⁾ »Superest apud hos (Siculos) in Transilvania genus quoddam vernaculum scribendi, quod ab *εγγλυφογραφία* eorum Scythis, iam inde per multa secula, posteritati traditum ac ab Oriente in Europam illatum retinetur.« Stephani Zamosii, Analecta lapidum veterum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Patavii 1593. 8-r. III. fej.

⁴⁾ »Sola Siculorum scriptura noluit eas leges imitari. Ea enim non ultro citroque, uti Graeca et Hebraica, sed initium a summo faciens, horsum se capessit, literis deorsum tendentibus, ac tam sublimi complexione implicatis, ut paucissimis multa absolvatur sententia. Itaque non scriptorio semper atramento, sed particulis oblongis fustellisque in quadrum dolatis, cultelli cuspidem, veluti stylo, literas confertim haerentes insculpunt. Quod genus *εγγλυφογραφίας* cum iisdem priscarum literarum notis, hucusque temporis penes illos remansit. Talis typi exemplar pervetustum integro volumine in bibliotheca Magni Ducis Heturriae Florentiae hodie exstat.« Stephani Zamosii, Analecta lapidum veterum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Patavii 1593.

kat az ősi magyar írás ügyében, a Királyhágón túli részekben tett egyik utazása alkalmával — mikor és hol, megírandó munkájában ő maga fogja mondani — meglátogatott egy kollegiumot. Az egyik tanuló ekkor kiállt a közép-re s egy fadarbról leolvasta a tanulók névsorát. Király tanár e szokás eredete után tudakolódott; azt felelték, hogy ez bevett, régi szokás, melynek eredetét ők nem ismerik. Ő elkérte a fadarabot, mely jelenleg is az ő birtokában van s melyet az 1888. évi márczius 31-én nála tett tisztelgése alkalmával nekem megmutatott. E fa háromlétre van gyalulva s van fogantyúja vagyis markolatja; hossza 55—60, a három lap mindegyikének szélessége pedig 5—6 centiméter. Alakját rajzunk világosabban mutatja.¹⁾ A három lap hosszában fehér papirszalagok vannak felragasztva, s ezekre a deákok vezeték és keresztnevei latin betűkkel írva; egy-egy vezeték- és keresztnév képez egy sort; e nevek a fa hegyétől a markolat felé folynak, tehát egymás alá vannak írva.

Föltéve tehát, hogy régebben is így szokták a sorokat (de nem a betűket alkalmazni) Szamosi, ki ily fadarabot akár hányat is láthatott, de a ki az ősi betűket nem ismerte, könnyen nézhetette az összerótt régi magyar betűkből állott rövidke sorokat egyes betűknek vagy szavaknak, s könnyen állíthatta, midőn a firenzei könyvet szemlélte s midőn az általa egykor ugyan látott, de nem ismert régi magyar betűk szeme előtt nem voltak, hogy e könyv magyar nyomtatvány.

Az általa említett e féle könyvről még fogunk emlékezni.

A hun-magyar betűjegyek első megismertetésének és közzétételének érdeme a derék Telegdi Jánost illeti, ki 1598-ban mint tanuló külföldön járván, egy igen érdekes és becses munkácskát adott ki Leydenben e cím alatt *Rudimenta priscae Hunnorum lingvae brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, cum praefatione epistolari Joannis Decii Barovii ad Telegdium. Lugduni Batavorum 1598.*

E kis munkában ő közli legelsőben az általa hunnak nevezett alpha-bet betűit, s nála találjuk legelsőben azt az észrevételt följegyezve, hogy a székelyek a mássalhangzók neveit a betűjegy hangja elébe tett *e*-vel ejtik, azaz a *b, cs, cz, d, f*, stb. hangok jegyeivel *eb, ecs, ecz, ed, ef* stb. néven nevezik. Egy kivételt képez a szó végén használt külön *k* (mert volt kétféle *k*) mely *ak*-nak mondatik.

Ezen körülmény is elősegítette a régi írásnak krónikáink által emlegetett rövidségét, a mennyiben a nyelvünkben igen gyakran előforduló *e* betűt a leíró kihagyhatta. Így az 1501-ki csík-szent-miklósi fölíratban az *ezer* szót a *z* (*ez*) és *r* (*er*) betűkkel s azokat is egyberóva, az *egy* szót pedig csupán magával a *gy* hang jegyével találjuk leírva, mely betűt a székely *egy*-nek hívott és olvasott.

A mi magát a könyvecskét illeti, az éppen kisdud voltánál fogva, mert csak négy levélből állott, annyira ritkává vált, hogy sem Budapest könyvtáraiban, sem a bécsi cs. és k. udvari és egyetemi, sem a leydeni és amsterdami könyvtárakban már nem található. Csakis másolatai vannak fön és pedig Szabó Károly szerint a magyar nemzeti Múzeum, a magyar tudományos Akadémia a Marosvásárhelyi Teleki-féle könyvtár s az erdélyi Múzeum kéziratárában. Én legelőször a magyar tudományos Akadémia s a nemzeti Múzeum kéziratárában kerestem e könyvecskét, de hiába, mert Telegdi név a jegyzékekben nem fordul elő, ugy a Decsi név sem.

Így tehát Maros-Vásárhelyre kellett utaznom, hol az a Teleki könyvtárban Szabó Károly által jelzett 1503 B. könyvtári jegy alatt csakugyan megvan.

Ezen címlap nélküli kézirat 4-rétben összesen 25 lapból áll, s Telegdinek a végén csonka Rudimentáin kívül még más, a hun-magyar írásra vonatkozó becses adatokat tartalmaz; ezek a következők:

Literae Siculae ex Notationibus Generosi Steph. Dobai. Anno 1753 die 2-a May.

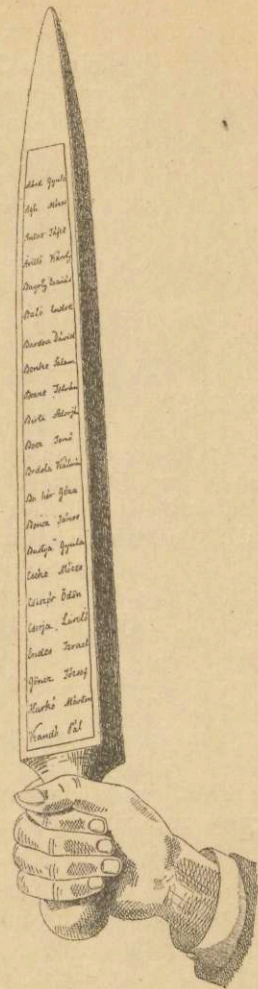
Alphabetum Ungaricnm Clar. Dési Udvarhelyini.

Abbreviationes in initio vocum scribendae. Abbreviationes in fine vocum . . . . . 1. 1.

Literae Hunno-Scythicae ex M. Stis Clarissimi Kapossi.

Ex Mss-o Anonymi Literae antiquae Hunnorum quibus antiquitus ut Pagana utebatur Gens nostra . . . . . 2. 1.

Inscriptio Oratorii Oppidi Csik-Szent-Mártoniensis in I. Sede Siculicali Csik exist. (Hibásan áll itt „Csik-Szent-Mártoniensis,” mert e fölírat nem más, mint a csík-szent-miklósi. E hiba a 7. lapon már mellőztetett, mert ott Csik-Szent-Miklós olvasható. 3. 1.

¹⁾ A fát emlékezetből rajzoltam, a rajta olvasható székely neveket pedig Kriza János »Vadrózsák« című művéből vettem.

Inscriptio Oratorii Oppidi Siculic. Csík-Szent-Mártoniensis. Descripta Anno 1751. die 26-a May. (Ugyanaz mint az előző, de a latin betűkkel való megfejtéssel együtt) 5. l.
 Inscriptio Csik-Szent-Miklósiensis testatur stb.
 Characteres Siberici similes in Siberia reperti . . . . . 7. 8. l.
 Inscriptio in latere Calicis Ecclesiae Rétyiensis in I. Sede Siculicali Háromszék exist. 9. l.
 Priscæ Hungarorum Lingvæ Rudimenta, brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa opera et studio Joannis Telegdi.
 a) Joannes Decius Barovius Joanni Telegdio.
 b) Elementa Veterum Hunnorum breviter proposita . . . . . 11—20. l.
 Characteres Siculorum (a Telegdi-, Kapossi-, Dési-, Anonymus-, Udvarhelyi-, Harsányi-, Béli-féle, a lipcsei s a Dobai-féle régi magyar, továbbá egy gót és orosz alpabetekkel) Tábla.
 Ez alphabetek összehasonlításának eredménye . . . . . 25. l.

A 17—20. lapokon a régi hun-magyar betűk ki vannak hagyva, de számukra a hézagok meghagyva.

A régi betűk szemmel láthatólag a legnagyobb gonddal és pontosan lettek másolva; erről meggyőződtem, midőn többek közt a Harsányi-féle alphabetet a Hickersius művében találhatóval összehasonlítottam. De azért van néhány hiba a táblázaton; így például Telegdi, Anonymus, Udvarhelyi és Dobai *cs*-je a többiek *cz*-je, azoknak *cz*-je ellenben a többiek *cs*-je közé tévedett. ¹⁾ E hibákat felsorolndjuk alább az alphabeteknél.

Én az egész kéziratot 1888. évi július hó 10. és 11-én lemásoltam. A szöveget Horváth Gáspár urral, tanár és könyvtárossal olvastam össze, a régi betűket pedig átlátszó másoló papírral, pontosan, vigyázva rajzoltam le. Így e becses kéziratnak hiteles másolata most már az én gyűjteményemben is megvan.

Azt hiszem, szolgálatot teszek hazámnak s az olvasónak, midőn e mű végén Baranyai Decsi Jánosnak Telegdihez intézett levelét, valamint Telegdinek kicsiny, de becses iratát szóról-szóra adom, s így talán az enyészettől megóvóm.

Egyúttal pedig fölkérem mindazon t. urakat, kik könyvtárak igazgatói, őrői vagy tulajdonosai: szíveskedjenek engem értesíteni, ha Telegdinek ezen nyomtatott művére netalán ráakadnak, s mely Jerney tudósítása szerint 8-rétű s csak 4 levélből áll. ²⁾

Baranyai Decsi Jánosnak, korában hazánk egyik legjelesebb tudósa, Telegdihez intézett s annak műve előtt kinyomtatott, Székely Udvarhelyt ³⁾ 1598. márczius 5-én kelt leveléből kiemelendők a következő, ma is figyelemre méltó szavai: „A magam részéről méltóknak itélem e betűket nem csak arra, hogy valamennyi iskolánkban tanítsák, hanem arra is, hogy minden rendű honfiaink, gyermekek, ifjak, öregek, asszonyok, nemesek, parasztok, egyszóval: a kik csak magyaroknak akarják magokat megneveztetni, megtanulják.“ ⁴⁾

XVII-dik SZÁZAD.

Szenczi Molnár Albertnek Hanauban 1610-ben kiadott magyar nyelvtanában, a régi írásra vonatkozó szavai a mellett csak annyiban bizonyítanak, hogy annak léteztéről hallott ugyan, de bővebb tudomása felőle nem volt. Molnár erre vonatkozólag ezt írja: „Az erdélyi székelyek betűit, melyekről magyar krónikájában Székely István emlékezik, sohasem láttam, olyan embert sem ismerem, a ki látta volna. Kérem azért hazámfiat, különösen az erdélyi székelyeket, hogy ha valami efé-léjök van, méltóztassanak azt jegyzeteikkel együtt világra bocsátani.“ ⁵⁾

¹⁾ E hiba megvan a Szabó Károly által közölt, innen vett Telegdi-féle alphabetben is. »A régi hun-székely írásról« Budapesti Szemle 1866. 8-r. VI. köt. a 232. l. melletti táblán.

²⁾ Lakásom: Budapest, I. kerület, vár, Üri-utca 12. sz. I. emelet. Én a nyomtatott könyvecskét hiába kerestem az itteni könyvtárakban, öcsém pedig a bécsi cs. és k. udvari s egyetemi könyvtárakban. Amsterdamba intézett kérdésemre (dr. Roger W.?) az ottani egyetemi könyvtár főkönyvtárosa, 1888. szept. 5-én, Leidenbe intézett kérdésemre pedig az ottani egyetemi könyvtár másod könyvtárosa, Louis de Petit ugyanazon év sept. 9-én kelt leveleikben azt felelték, hogy ott sem található e könyvecske.

³⁾ Ex Foro Siculorum áll a maros-vásárhelyi kéziratban, mely név alatt Szabó Károly Maros-Vásárhelyt érti. Meglehet, hogy neki van igaza; de tudakozódásomra Maros-Vásárhelyt nekem azt mondták, hogy a Forum Siculorum nem más, mint Székely-Udvarhely. Minden iparkodásom mellett sem sikerült, hogy erről magamnak teljes bizonyosságot szerezzek.

⁴⁾ E levél egész terjedelmében e mű végén található.

⁵⁾ »Siculorum vel Székelyorum Transylvanorum literas, quarum meminit Stephanus Székely in suo Chronico Hungarico, numquam vidi, neque hominem novi, qui eas viderit. Rogo itaque populares meos, in primis Szekulos Transylvanos, ut si quid eiusmodi habeant, in publicum illud proferre cum suis commentariis dignentur.« Alb. Molnár, Nova Grammatica Ungarica. Hannoveriae 1610. az előbeszédben 21 l.

Kájoni F. János ferenczrendi szerzetesnek a hun-magyar alphabetre vonatkozó, 1623-ban irt jegyzeteit annak hátrahagyott kézírataiból Simonchicz Incze, kegyesrendi tanár a tatai gymnasiumban, ismerteté.

Minthogy Kájoni kézíratainak holléte felől még csak tudomást szerezni sem sikerült, annak feljegyzéseit úgy kell adnom, amint azokat éremtani munkájában Simonchicz közli.¹⁾

Kájoni az ősi alphebetet kéziratának 46. lapján közli ily cím alatt: „Régi mód szerént való Székely *A. B. C.*, melylyel régenten a Székelyek éltek, melyet vissza kell olvasni és írni, a mint ebből kitetszik.“ Az alphabet után adja a rövidítéseket vagyis az összerótt betűket és így folytatja: „Ha ki pedig mostani mód szerént akar velek élni, írja ügyében őket mint a mostani *A. B. C.* — — de a régi Székelyek így pronun-tiálták: *A, eb, ecs, ecz, ed, ef, e, eg, egy* etc. Minden betű eleibe *e* betűt tettek in pronun-ciendo“.

Simonchicz Incze a Kájoni hagyatékából eredő három alphabetet Révai Miklóssal közölte s kérte őt, ne hagyná e hazai emléket az ő (Simonchicz) fiókjában „száradni“. ²⁾ Révai Miklós e kérésnek meg felelt s „Elaborator Grammatica Hungarica“ című művében közölte is ez alphabeteket, melyek után mi is hozandjuk azokat, és pedig kettőt a hun-magyar alphabetek, egyet pedig a koholmányok közt.

Kájoni ezek szerént szintén önálló forrás a régi magyar alphabetekre nézve.

Geleji Katona István, az erdélyi reformált egyházak püspöke, Gyula-Fehérvárt 1645-ben kiadott „Magyar Gramatikácskájában“ határozott bizonságot tesz az „igaz magyar betűk“ mellett. Tizenkét levélből álló kis művének előbeszédét „A kegyes olvasóhoz“ így kezdi: „A Magyar nyelv egy az Orientalis lingvák közül, mely megtetszik mind ebből — — — — mind továbbá ebből, hogy őnéki tulajdon saját régi bötüi vagynak, melyeknek sem a Sidó, sem a Görög, sem pedig a Deák betűkvel semmi hasonlatosságuk nincsen s mind végezetre ebből, hogy az önnön bötüivel jobbtól, mint egyéb napkeleti nyelvek, balra irattatik.“ Kis művét e szavakkal rekeszti be: „A Székelyek a régi Scythiai Magyaroknak igaz maradványi, úgy mint kiknél még az igaz tulajdon Magyar bötük is meg-vagynak, kik noha sok tsufos, és mi tőlünk értetetlen szókval is élnek ugyan, de az enyett igen ékesekkel és jegyzősökkel is, mellyeknek le-jegyezegettetéseivel itt papyrost nem foglalok; e'digmotan légyen elég.“ ³⁾

Komáromi Csipkés György, elébb debreczeni tanár, utóbb odavaló ref. pap, Utrechtben, 1655-ben „Hungaria Illustrata“ című, latin uyelven kiadott magyar nyelvtanában bővebben tárgyalja az ősi magyar írás kérdését. Munkája elején azt a tételt állítván föl, hogy a magyar nyelv a keleti nyelvek közzé tartozik, ennek bizonságára fölhozza, hogy „a (magyar) írás módja egy és ugyanaz a legtöbb keleti nyelvekével mint a héberrel, khálddal, szírrel, arábbal, perzsával, törökkel sat. tudniillik jobbról balra megy, mit egy nyugoti nyelv sem követ. A hogy irnak úgy olvasnak is.“ ⁴⁾

Csipkés ezután áttér a firenzei könyvtárban létező nyomtatott könyvre, melynek sorai felül-ről lefelé folynak, s melyről Szamosi művénel szoltunk. De Csipkésnek nem Szamosi művéből volt e könyvről tudomása, hanem Boxhornius Márk egyetemes történelméből, s egyenesen kimondja, hogy a hires tanár tévedett, midőn a régi magyar írásmódot is ilyenek s e könyvet magyar nyelven irt nyomtatványnak hirdette. „Boxhorn Márk — úgy mond — a leydeni akademia hires történettudósa, Historia Universalisa 181. lapján, a Kr. utáni 103 évnél, azt állítja ugyan, hogy a magyarok régi írása lefelé folyik (éppen úgy mint a chinaiaké, a milyent én Utrechtben egykor magam is láttam), s hogy egy ily betű-

¹⁾ Innocentii Simonchicz, Dissertatio de Numismatica Hungariae, Viennae 1794. 8-r. 112—115 l.

²⁾ »Ipse possideo — írja Simonchicz — triplex huiusmodi Alphabetum, accurate ex Manuscriptis F. Joannis Kajoni Ord. S. Franc. famosi piarum cantionum in Transylvania editoris, dum Szárhegyéni degeret. — — — »Communi-cavi — így folytatja Simonchicz — hoc Manuscriptum cum viro celebri, et non minus animo, quam eloquio vere Hungaro Nicol. Révaii) eumque oravi, ne sineret hoc patrium monumentum in meis Scriniiis contabescere. Qui cum sit Musarum Hungaricarum cultor eximius, spero cum hac Alphabetica Dea, quam tantopere intercidisse dolemus, in medium proditurum.« Innocentii Simonchicz, Dissertatio de Numismatica Hungariae. Viennae 1794. 8-r. 113. l.

³⁾ Magyar Gramatikátska, a vagy az igaz magyar írásban és szóllásbankévéantató néhány szükséges Observációk. Gyula-Fejir-Váratt 1645. 4-r. Ezen már nagyon ritkává vált kis mű megvan a többek közt a magy. tudom. Akademia könyvtárában M. Nyelv. O. 104. könyvtári jegy alatt.

⁴⁾ »Scribendi modus unus et idem est cum eo, quo gaudent lingvae orientales pleraeque, nimirum Hebraica, Chaldaica, Syriaca, Arabica, Persica, Turcica ect. a dextra nimirum ad sinistram: quam nulla occidentalium habet. Scribendi modum sequitur modus legendi.« Georgii Csipkés Comarini, Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 12. r. 20 l.

jellemeikkel nyomtatott könyv a toszkánai nagyherczeg könyvtárában is létezik; de téved. Mert van nálunk (Debreczenben) is régi magyar betűkkel írott könyv, de semmi efélét nem veszünk észre benne, jóllehet ezt a régi írást olvasni, érteni, sőt még mai nap is tudjuk írni.⁴¹⁾

Néhány lappal alább az eredeti magyar írás betűiről értekezve, melyekről megjegyzi, hogy mind egyszerűek, ezt írja: „A tulajdonképi magyar írásnak harminczkét betűje van; mert a k-t másképen írják közepett, másképen végül s elöl, mint kitetszenék a betűk alakjaiból, melyeket örömezt adnánk, ha nyomtatásra ugy lennének betűjegyeink, mint a hogy tollunk és újjaink vannak az írásra. Minthogy azonban scythiai typusaink nincsenek, rómaiakkal írjuk le.⁴²⁾

Csipkés idézett szavaiban két érdekes dolog jegyzendő meg, az: hogy az ő idejében még ismerték és használták a régi betűket, s hogy a debreczeni könyvtárban létezett egy, régi magyar betűkkel írott könyv, melyről alább még emlékezni fogunk.

Ezen korra, a XVII. század közepe tájára véli helyezendőnek Szabó Károly Rettegi István ily című kéziratát is: „Historia Transilvaniae hungaricae per quaestiones descripta. Accedit ex vetusto exemplari in Bibliotheca M. Ducis Haetruriae existente norma literarum Hunnicarum.“

Rettegi e kéziratát hiába kerestem az 1888-ki év elején az Akademia kézirtatárában, hol annak állítólag³⁾ meg kellene lenni.

Rettegi kézírata, ha, mint feltehető, mutatványokat tartalmaz a firenzei könyvből, bizonyára kiderítené azt, hogy e könyvnek a hun-magyar írással semmi köze sincs, amint ezt Csipkés is nagyon helyesen kimutatta.

Szentiványi Márkos Dánielnek, „Commentatio de literis antiquis Hunnorum“ című kézírata Jerney János által említettik, mint szintén a magy. tudományos Akademia kéziattárában a Cornides gyűjteményben létező.⁴⁾

Szabó Károly a 60-as években, én pedig 1888-ban szintén hiába kerestem e kéziratot a jelzett helyen, s így arról egyebet mondani sem lehet.

Ide, s nem máshová vélem sorozandónak egy cseh történetíró feljegyzéseit, szerénte a kunoktól, tehát magyar fajtól⁵⁾ származott s általa látott külön írásról.

Balbinus Bohuszláv jezsuita és cseh történetíró erre nézve ezt írja: „Az 1253-dik évben Béla (magyar) király kunjaival, a most Magyarországot bíró törökök előfutárjaival, a keresztyének nyugodalmát ismét megzavarta, s egész Morvaországot, nem irgalmazván kornak és nemnek, leütvén valamennyit, földülta, — — — —. E barbárok, a kunok némi emléke még máig is fön van, nem messze Evancziciumtól⁶⁾ és az oslavani zárdától, a keresztyé-

¹⁾ »Dicit quidem Cl. D. Marcus Boxhornius, celebris in Academia Leydensi Historicus, Historiae Universalis pag. 181. ad annum Christi 103. vetustam Ungarorum scripturam, deorsum tendere; (non secus ac Chinensium, quam et ego ipse olim Ultrajecti vidi) et librum quendam, typis istiusmodi exaratum Florentiae, in Bibliotheca magni Ducis Haetruriae, asservari; sed labitur. Extat etenim et apud nos liber, literis vetustis Ungaricis exaratus, sed nihil tale in eo observamus, quamvis scripturam istam vetustam legere, intelligere, praeterea etiamnum hodie, scribere eadem possimus.« Georgii Csipkés Comarini, Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 12. r. 21. l.

²⁾ »Literae — — — proprie hungarice scriptae sunt 32. k enim aliter in medio, aliter in fine et principio scribitur; ut pateret in figuris literarum, quas libenter daremus, si ita typos ad exprimendum, ut pennam et digilos ad describendum habere possemus. Quia vero typis Scythicis destituimur: Romanis describimus — — —.« Georgii Csipkés Comarini, Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 12. r. 24. l. — Csipkésnek ezen szintén már a ritkaságok közzé tartozó kis könyve megvan a többek közt a magy. tudományos Akademia könyvtárában M. Nyelv. O. 105. könyvtári jegy alatt.

³⁾ Jerney János, Tudománytár, 1840. évfolyam VIII. kötet és Szabó Károly a »régii hun-székely írásról« szóló értekezése szerént. Budapesti Szemle. Pest 1866. V. köt. 129. l. Szabó Károly azonban megjegyzi, hogy ő sem találta meg ott e könyvet a 60-as évek elején.

⁴⁾ Tudománytár 1840. évfolyam VIII. kötet.

⁵⁾ Néhány, s köztük, fájdalom, hazai írónk is az ő mindent kiderítő nyelvbuvárkodásukkal már igazán sokra vitték. Az egyik közülök, Hunfalvy Pál azt hirdeti, hogy a »kénese«, »kicsi«, »jász«, és »tolmács« szó a kunoknak, e tősgyökeres magyar népnek tatár eredetére vall (!). (Die Ungern oder Magyaren. Wien und Teschen 1881. 92—99 l.) Az eziránt való véleményemet kifejtettem »A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése« című értekezésemben. Budapest 1888. 75. 76. l.

⁶⁾ Evanczium a mai Eibenschütz (Ivanczice) mezőváros Morvaország brünni járásában, Brüntól nyugotdélre mintegy két és fél mérföldnyi távolságra.

nek egy derék egyháza, melyben a kunok igen számos sírjai és saját betűikkel metszett sírkövei láthatók, mely kövekkel az egyház földje csaknem egészen borítva van, mint magam láttam.¹⁾

Nekem szándékom volt e köveket szemügyre venni s a fölíratokat másolni, ha — még léteznek. Megkértem ennélfogva levélben az oslavani alesperest, Zažimal János urat, hogy tudassa velem, vajjon léteznek-e még maradványai vagy hire azon fölíratos köveknek. Kérésemnek Zažimal megfelelt a legnagyobb készséggel s bejárta a vidék összes zárdáit és egyházait, különösen pedig szemügyre vette az oslavani egykori cziszterczita apácza-zárda templomát, de már nem talált semmit; bizonyosan azért nem, mert e zárda, több ízben kerülvén világi kezekbe, sok átalakításon ment keresztül.²⁾

Nem nyughattam, hanem irtam ezenkívül Brünnbe az ottani két régiséggyűjtőnek, Dubik Sándor és Sommer Sebestyénnek, figyelmeztetvén őket Balbinus szavaira s kérdeztem, vajjon nem láttak-e még olyféle fölíratos köveket? Tájékozásukra mellékeltem a csík-szent-miklósi templom fölíratának másolatát, mely egyike a másolatban ránk maradt ilyféle emlékeknek.

Dubik azt felelte, hogy hasonló emlékek még nem fordultak meg nála.

Többet mondott Sommer, ki 1888. évi június 11-én kelt levelében ezt írta: „P. Wolny Gergely, a jeles és tudós benczés szerzetes, Morvaország egyházi topografiájában az 1253-ban elesett kunoknak az oslavani cziszterczita apácza-zárda egyházában egykor, állítólag létezett sírköveiről mi említést sem tesz; Morvaország polgári topografiája II. fejezetének 2. részében (a 262. lapon) ellenben azt írja, hogy Balbin állítására mitsem kell hajtani. Schwoy és Pilař — Wolny nyomán — ugyanazt írták. A morva régészek tudta szerént Morvaországban a küldött mintának megfelelő betűjellemeikkel metszett kövek még nem találtattak.“³⁾

Balbin szavaira tehát „mit sem kell hajtunk.“ Különös, tág értelmű szavak ezek! Még azt sem tudjuk belőlök kisütni, hogy vajjon Balbin rosszul látott-e, tévedett, rosszul értesült vagy hazudott-e?

Feltétlen hitelt Balbinus szavainak mi sem adhatunk, mert nem nevezi meg a forrást, de még a hagyományt sem említi, mely szerént az általa látott sírköveket a IV. Béla királylyal ott járt kunoknak tulajdonítja. Jártak ott mongolok is, akiktől ilyféle kövek származhattak. Hogy pedig Balbinus maga ismerte volna a kunok irását: alig tételezhető föl. Más részről — csatlakozván Szabó Károly nézetéhez — nem vehetjük Balbinus említett szavait alaptalan, üres beszédnek, annyival kevésbbé czélzatos ámitásnak, mert erkölcsi képtelenségnek tartjuk föltételezni azt, hogy ezen cseh író és pap, Morvaország szorosán meghatározott pontján létező emlékekről, mint saját szemével látottakról, a tudományos világ előtt nyomtatásban közzétett munkájában, beszélhetett volna, ha tudósítását kézzel fogható emlékekkel igazolni képes nem lehetett. Ezen esetben számíthatott arra, hogy őt hazafiai közül, kik között hazája történelmét tárgyaló munkája bizonyosan leginkább volt elterjedve és olvasva, bárki rögtön megczáfolja és megszégyeníti. De nem is képzelhetünk indokot, mely őt ez ámitásra bírhatta, és czélt, melyet vele elérni akarhatott volna. Ezek szerént kellett még — Wolny állítása ellenében is — 1677. évben létezni az oslavani zárda közelében fekvő egyházban sajtáságos betűekkel metszett sírköveknek, melyeket Balbinus — helyesen-e vagy nem, azt most már senki sem képes meghatározni — Béla király kunjai saját betűikkel rótt sírköveinek hirdethetett.

¹⁾ »Anno 1253 Béla Rex iterum cum suis Cumanis, Turcarum, qui nunc Ungariam obtinent, praeambulonibus Christianorum quietem sollicitavit, totamque Moraviam, non parcens aetati nec sexui, caesis omnibus, pervastavit — — Superest hodieque aliqua barbarorum memoria non procul Evanczicio et Oslavanensi Coenobio, insigne templum Christianorum, in quo plurima Cumanorum sepulchra et saxa literis illorum incisa spectantur, quibus saxis totum fere templi solum stratum est, ut ipse vidi.« Bohuslai Balbini, Epitome Historica rerum Bohemicarum. Pragae, 1677. 2-r. 267. l.

²⁾ »In Betreff der Grabaufschriften der Cumanen konnte ich weder in dem ehemaligen Nonnenkloster zu Oslawan (nun aufgehoben) noch in Eibenschitz oder in der Umgebung etwas auffinden. Es ist bei den Umwälzungen, da das Nonnenkloster vielmal in weltliche Hände übergegangen ist, Alles entfernt worden.« Oslawan, am 28. Juni 1885. Joh. Zažimal, Dechant.

³⁾ »In Beantwortung Ihres w. Briefes vom 8. Juni 1888 bringe ich zur g. Kenntniss, dass von einst in der Klosterkirche der Cistercienser-Nonnen zu Oslawan gewesen sein sollenden Grabsteinen gefallener Kumanier vom J. 1253 in der kirchlichen Topographie Mährens von unserem ausgezeichneten, gelehrten Benedictiner P. Gregor Wolny keine Sylbe enthalten ist, dagegen spricht er in seiner weltlichen Topographie Mährens II. C. 2. Abth. S. 262, dass von der Angabe Balbins, die Schwoy und Pilař nachgeschrieben, nichts zu halten sei. Bis jetzt sind in Mähren, so weit Archaeologen bekannt, keine Grab- oder Denksteine mit den von Ihnen mir zugeschicktem Muster ähnlichen Typen und Characteren gefunden worden.« Brünn am 11. Juni 1888. Sebastian Sommer.

Sepsiszéki lisznyai születésű Lisznyai K. (Kovács) Pál, debreczeni tanár, Debreczenben 1692-ben kiadott magyar krónikájában ezt írja; „Ezek a Magyarok (székelyek) telepedtek valamely Székelyföldében An. Chr. 447.“ — „Ezeknek a Székelyeknek (a mint az Atyllának és még az előtt való magyaroknak is) tulajdon magános magyar betűi és írási voltak, és valamint ma irnak a Sidók és a napkeleti népek, az ő írásokban jobb kéz felől bal kéz felé mentenek, mely magyar betűket és írásokat, hazámban lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és székely földén olyan Praedikátorokat is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam s ismertem; ilyen vala Tsulai ¹⁾ nevű Erdélyi püspök is.“²⁾

E szavaival Lisznyai Kovács Pál világosan bizonyítja, hogy az ő korában mennyire volt még elterjedve Erdélyben, tanult emberek közt is, a régi írás ismerete és gyakorlata.

Gömörmegyei születésű Otrókocsi Fóris Ferencz 1693-ban megjelent munkájában azt írja, hogy kezénél vannak némi betűk, melyeket egykor Velenczében kapott egy barátjától, ki az ő (Fóris) vélekedése szerint ezen alphabetet Magyarország nyugoti részéből kapta volt. „Minthogy azonban, így folytatja előadását, ezek a betűk magam előtt is még gyanusak különösen azért, hogy a magánhangzók (melyek száma nyelvünkben hét) a mássalhangzókkal vegyesen vannak az európaiak módjára elősorolva, azért azok közéletét vagy rólok való bizonyosabb ítéletemet addig elhalasztom, míg, ha Isten megsegít, rólok másunnan jobban értesülendek. Mert az az ember vagyok, a ki nem szeretek semmi homokra építeni.“ Mind e mellett is mások tanulságára, összehasonlítás végett közli az alphabet hat első betűjét, s megjegyzi, hogy a hun betűk száma 34. ³⁾

Az Otrókocsi Fóris által bemutatott hat betűből látjuk, hogy kezében valósággal, nem a Telegdi-féle, hanem a később, Bél Mátyás által kiadott Kaposi-féle alphabettel egyező régi magyar betűk voltak, s ez oknál fogva fel is vettük a bizonyosságok sorába. Azon véleménye, hogy ő a kezében volt alphabetet azért tartotta különösen gyanúsak, mert abban az önhangzók a mássalhangzókkal vegyesen vannak elősorolva, éppen nem nyomatékos, mert a betűk ősi, eredeti sorrendjét nem ismerhetjük, s hogy Telegdinék, Kaposinak s a többieknek a latin alphabet sorrendjét, Harsányinak ismét más sorrendet tetszett követni: az ősmagyar betűket magukat e réven gyanúsoknak tartani semmi okunk nem lehet.

Otrókocsi Fóris különben maga is bevallotta, hogy a régi írás történetére vonatkozó adatokat nem ismeri, miért is jónak látta ítéletét az alphabet betűi felül addig halasztani, míg rólok jobban értesülend.

XVIII-dik SZÁZAD.

Lakatos István, csík-kozmási római kath. lelkész, 1702-ben irt „Siculia“ czimű történettudományi kézírata elején, a székelyeknél divatozó sajtáságos írásmódról röviden értekezik, s annak alphabetjét is leírja e czím alatt: „Alphabetum Sicularum seu veterum Hunnorum, qui a dextra ad sinistram scribebant. Litera autem eorum sunt 34.“

¹⁾ Csulai György, Geleji Katona István utódja, 1650—1660-ig volt az erdélyi reformált egyházak püspöke. Szabó Károly. A régihunszékely írásról. Budapesti Szemle. Pest 1866. V. költ. 130. l.

²⁾ Lisznyai K. Pál, Magyarok Krónikája. Debreczen. 1692. 12-r. 172. 173. l. E kis műve megvan a magy. tud. Akadémia könyvtárában M. tört. O. 544. könyvtári jegy alatt.

³⁾ »Habeo apud me characteres quosdam, a dextra ad sinistram procedentes, cum titulo: Alphabetum antiquorum Hunnorum; quos aliquando Venetiis acceperam et descripseram, ab amico quodam, qui etiam ut reor, ex occidentali parte Hungariae eos acceperat. Verum cum mihi ipsi etiam illi characteres valde adhuc suspecti sint; praesertim ex eo, quod vocales (quas septem habemus,) mixtim ibi inter consonantes recenseantur, ad instar Europaeorum; idcirco eorum publicationem, aut certius de his iudicium, eo usque differo, donec Deo dante, melius de iisdem aliunde edoctus fuero. Sum enim homo, qui super arena, (quantum perspicere rem possum,) nihil fundare volo. Initiales eorum aliquot hic apponam, ut vel ex iis, qui forte similes aliquando viderint, iudicent, an hi sint iidem.« Következik az *a, b, cz, cs, d, e* betű) »Sunt in universum 34.« Francisci Fóris Otrókocsi. Origines Hungaricae. Francquerae 1693. 8-r. 320. 321. l.

E kéziratot legelsőben Jerney János ¹⁾ azután Szabó Károly ²⁾ ismerteté meg. Szabó Károly szerént ezen kézirat megvan a magy. tud. Akademia Teleki osztályában, a nagy-szebeni. Bruckenthal-könyvtárban, az Aranka-féle gyűjteményben, mely most gr. Mikóék birtokában van, sőt magánosok gyűjteményeiben is.

Nemsokára ezután, 1703—1705-ben megjelent Oxfordban egy nord-nyelvészeti, nagyszerű s jeles munka, gyönyörű rézmetszetekkel: „Georgii Hickesii Antiquae Literaturae Septentrionalis Libri Duo,“ két vastag kötetben, mely Dánia örökös herczegének, Györgynek volt ajánlva. ³⁾

Hickesiusnak nagyszabású munkája a nord nyelvek s alphabetekkel foglalkozik; az egész, a régi magyar alphabetre vonatkozó, s így bennünket érdeklő rész az előbeszédben foglalatik, melyet Hickesius Ottley Adámhoz intézett, ki maga is a nord nyelvek körül vizsgálódott.

Hickesius az előbeszéd XVII. lapján ezt írja: „Grammatikáimban különféle alphabetekben lerajzoltam a góth betűket vagyis a régi rúnákat, melyeket a régi Scano-Góthok használtak. Néhány tudós megkért, hogy csatolnám ide a régi hunok 34 ősi betűjellegét is, melyeket az írásnál a keletiek szokása szerint balra irtak. Megfelelve a kérelmezők kívánságának, elkészítettem e betűket a magyar Harsányi János által 25 év előtt (tehát 1678—1680-ban) készített vázlat szerént. Ha e rajz neked, Ottley, örömdre vagy segítségdre válhatik, akkor e szivességért ne neked mondj hálát, hanem művem kiváló pártfogójának, Mill Jánosnak, kinek ez alphabet elnyerését köszönhetem.“ ⁴⁾

Az előbeszéd VIII. lapja melletti táblán VII. sz. alatt van a réznyomatú régi alphabet, „Antiqua Hunnorum Elementa“ című fölirattal. Különös sorrendje végett itt is közlöm ez alphabetet, úgy mint azt, átlátszó másoló papir segítségével Bécsben, én magam lerajzoltam. ⁵⁾

Ez alphabet betűjegyeinek itt kitett értékére nézve lesz egy kis megjegyzés alább, az alphabeteknél.

Hickesius, műve harmadik részének 4. lapja melletti réznyomaton (I. tábla) bemutat továbbá — minden más megjegyzés nélkül — négy góth alphabetet e cím alatt: „Alphabeta 4 ex Joanne Hepburno, scil. 1. Gothicum, 2. Geticum, 3. Scythicum, 4. Massageticum.“ Nem tudjuk, mi alapon nevezte el Hepburnus az utolsó két alphabetet scythá és maszaget alphabetnek, melyeknek a hun-magyar írással semmi közük sincs, minthogy a scythák legnagyobb része, a maszagéták népe pedig kivétel nélkül a hun-magyar népfajhoz tartozott, mint ezt a byzanci írók kétségen kívül helyezték. Mindemellett be fogjuk mutatni, illető helyen, ez alphabeteiket is.

Hickesius művéből azt tanuljuk, hogy Angolországban már az ő korában érdeklődtek elődeink kulturája iránt s egyenesen nekik köszönhetjük, hogy ezen, Telegdiétől némileg, de nem lényegében eltérő s így kétségtelenül más, amazétól különböző forrásból eredő alphabet részünkre fentartatott.

f e e d cs cz b a

⊕ 5 S + W ↑ X 4

l ly k lin. h gy gh

⊕ ⊕ N X f A

R p o o ny n m t k j

U f S S D J A r ⊕ 7

sz i czs z v ü u s

7 + φ W M 3 S A

ts t

X 3

¹⁾ Tudománytár 1840. évfolyam VIII. köt.

²⁾ A régi hun-székely írásról szóló értekezésében, Budapesti Szemle 1866. V. köt. 131. l.

³⁾ Tartalma a következő teljes címéből látható: Antiquae literaturae septentrionalis libri duo, quorum primus Georgii Hickesii, S. T. P. lingvarum vett. septentrionalium thesaurum grammatico-criticum et archaeologicum, eiusdem de antiquae literaturae septentrionalis utilitate dissertationem epistolarem, et Andrae Fountaine equitis aurati numismata saxonica et dano-saxonica complectitur. Alter continet Humphredi Wanleii librorum vett. septentrionalium, qui in Angliae biblioth. extant, catalogum historico-criticum; nec non multorum vett. codd. septentrionalium alibi extantium notitiam, cum totius operis sex indicibus. Oxoniae. E theatro Sheldoniano, An. Dom. 1703—1705. 2-r. Két kötet.

⁴⁾ »In Gramm. nostris literas Gothicas, sive veteres Runas, quibus utebantur antiqui Scano-Gothi, in diversis alphabeticis descriptas exhibuimus. His ut adicerem antiqua priscorum Hunnorum 34 elementa, quibus ad

Harsányi ez alphabetjének az eddig követett latin alphabet sorrendjétől teljesen eltérő betűrendjére nézve mit sem mondhatunk, minthogy Hickesius művében erre nézve semmiféle felvilágosítást nem találunk.¹⁾

Tsétsi János, 1708-ban elhalt sáros-pataki tanár azt írja ugyan, hogy „a magyarok már sok század óta, mellőzve saját betűiket, melyekkel Scythiában, honnan hajdan kijöttek, éltek vala, azok helyett latin betűket használnak.“²⁾ Ezen helyhez tett jegyzetében azonban ily módon nyilatkozik: „Nem bizonytalan az a hagyomány, hogy a magyarok Scythiában tulajdon betűikkel éltek, irás közben jobbról balra menve, a zsidók és más keleti népek módjára. Hogy ezen betűknek némi nyomai, mint némelyek állítják, az erdélyi székeleknyél máig is fönvannak, kétségen kívül van, jóllehet azokat használni keveseknek adatott.“³⁾

Bél Mátyás „De vetere literatura Hunno-Scythica exercitatio“ cím alatt Lipszében 1718-ban megjelent munkája az első bő és tudományos értekezés a régi írásról. Bél két réznyomatú táblán közzé teszi az általa ugynevezett hun-scytha alphabetet, mely a Telegdi- s Harsányi-félétől csak lényegtelen eltéréseket mutat. Bél se Telegdi, se Hickesius munkáját nem ismerte, s így azon hiszemben volt, hogy ő mutatja be legelsőben a tudományos világnak ez alphabetet, melyet — mint maga mondja, — az 1713-ban elhalt Kaposi Sámuelről, az egykori gyulafehérvári ref. collegium tudós tanárától kapott volt.⁴⁾

Bél ezen alphabet rajzát ismételve kiadta Meliboeus álnév alatt⁵⁾ Pozsonyban 1728-ban, mely azután még több kiadást ért.

Ámbár Telegdi János volt az első, ki a hun-magyar írást a tudományos világ előtt megismertette: mégis az arról keletkezett irodalom megállapítójának a derék Bél Mátyást kell tartanunk, ki a régi hun-magyar irodalomról tíz ívre terjedő önálló értekezéssel lépett a tudományos világ elé.

Bél könyvének dicséretére álljanak itt Szabó Károly szavai, melyeknél helyesebbeket és igazabbakat senki sem mondhatna.

„— — — tekintetbe kell vennünk, hogy a székely írásra vonatkozó adatok egy része Bél idejében még kiadatlan, más része előtte ismeretlen volt, hogy akkor még ezen írásnak egyetlen egy emléke sem volt ismerve, s így Bélnek csak az alphabet vizsgálatára kellett szorítkozni. De figyelembe veendő a tudományok, különösen a nyelvészet, valamint a régiségtan akkori fejletlen állása, mely mellett, miután a tudósok minden nyelvek ősanijának a hébert ismerték, nem csodálhatjuk, ha Bél nyelvünket az orientalis, azaz szémi nyelvek közül valónak, s a hun-székely alphabetet a héberből alakultnak vitatta és hirdette. Hogy ő ily körülmények közt s ily tájékozatlanság mellett a kitézött kérdést kielégítőleg meg nem fejthette, hogy némely nyomos érvei mellett munkájában gyenge okoskodásokra, képzelt erősségekre, s elég adatok hiánya miatt a dolog érdemére nem tartozó hosszas kitéré-

---

sinistram in scribendo more orientalium utebantur, docti nonnulli me rogarunt. Illa igitur ante XXV annos Joh. Harsányi, Hungari, manu delineata sub tab. nota num. (VII.) exhibenda rogantibus morem gerentes curavimus. Quod si, Otleeye, scalpata ea Tibi quoquo modo delectationi, seu etiam adiumento esse poterint, de beneficio illo non mihi, sed operis nostri fautori singulari, Joh. n. Millio, Aulæ S. Edmundi apud Oxonienses Principali, literarum divinarum humanarumque scientia praeclaro, cui ea accepta gratus refero, a Te agenda gratiae sunt.“ Hickesius idézett munkája előbeszédének XVII. lapján.

¹⁾ Ezen, valamint az összes e könyvben találtató rajzokat ifj. Lovich Antal fényképezte, horganylemezekre átvitte és maratta. Fényképészeti műterme: Budapest. VII. Erzsébetváros, Akáczfautca 47. sz.

²⁾ Meg kell itt említenem, hogy Hickesius művét, Cornides óta, több tudósunk kereste, de hiába; mert e mű már a külföldön is a ritkaságok közé tartozik, nálunk pedig épen nem található. Az általam használt példányt Bécsben kutattam fel az ottani cs. k. egyetemi könyvtárban, hol e mű Ling. germ. fil. III. 2. könyvtári jellel bir. Én 1888. június 2-án utaztam Bécsbe, hogy a minket érdeklő részt sajátkezüleg másoljam.

³⁾ »Hungari posthabitis suis iam a multis saeculis, quibus in Scythia, unde olim egressi sunt, utebantur literis, loco earum utuntur latinis.« Johannis Tsetsii Observationes orthographico-grammaticae 1. l. Pápai Páriz Ferencz Dictionáriumához függesztve Leutschoviae 1708.

⁴⁾ »Traditio non incerta est, Hungaros in Scythia propriis literis fuisse usos, progrediendo inter scribendum a dextra versus sinistram, more Hebraeorum et aliorum orientalium. Harum literarum vestigia etiamnum, ut aliqui perhibent apud Szekelios Transylvanienses superesse extra dubium est, licet iis uti paucis datum sit.« Ugyanő az idézett helyen.

⁵⁾ Matthiae Belii, De Veteri Literatura Hunno-Scythica Exercitatio. Lipsiae, 1718. 4-r. 25. l.

⁶⁾ Meliboeus, Ungarischer Sprach-Maister, Pressburg, 1728. 8-r.

sekre találunk, nem csudálhatjuk, s igen természetesnek tarthatjuk, ha az ellenvéleményűek és kételkedők az ügy diadalát Bél által kivivottnak s magokat legyőzötteknek nem tekinthették. Ezt úgy lát-szik Bél maga is érezte s munkája gyenge oldalait maga is ismerte; mit világosan bizonyítanak érte-kezése befejező következő szavai: „Kinek kinek szabad másként vélekedni, csak nekem legyen szabad értelmemet ócsároltatás nélkül előadni. Én itt nem valami mértani megmutatás világosságával, hanem nyelvészeti sikamlós s legnagyobb részben hozzávetőleges tanulmányal foglalkoztam, hol a tévedést nem kell az embernek könnyedén szemére hányni, bár minden esetre ki lehet s ki kell mutatni. E téren előttem senki sem járt; bocsánatot érdemlek tehát, ha talán tévedtem, annyival inkább, minél könnyebb kalauz nélkül eltévedni; mit ha a tudományos férfiak megadandnak (mert a tudákosak meg-rovására ki hajtana?) ösztönöztetve érzem magamat, hogy az elémbe tűzött munka többi részeit, Isten segítségével, serényen végrehajtsam.“

„Béltől, ha a nehéz kérdést tisztába hoznia nem sikerült s a rendelkezésére álló eszközökkel nem sikerülhetett is, azt az érdemet elvitatni nem lehet, hogy valóban buzgósággal s nemzeti művelt-ségünk ügye iránti nemes lelkesedéssel fogott a fárasztó munkához, mely által a bent és külföldön csekély figyelemre méltatott kérdést a tudományos világ ítélő széke elébe terjesztette.“¹⁾

Ez írók sorából ki nem hagyhatónak véljük Strahlenberg Fülöp Jánost sem, ki mint svéd tiszt orosz hadi fogságba kerülén, az orosz kormány engedelmével Szibéria déli részeiben tuda-mányos czélből utazásokat tett, és szabadulása után, 1730-ban, Stockholmban egy igen érdekes művet adott ki,²⁾ melyben a déli Szibéria némely vidékein sziklákba bevészt föliratok egyikét hozza, mely-nek betűjegyei, legnagyobb részt, az alphabetek betűivel meglepően egyeznek. Ő határozottan kijelöli a helyeket, hol e föliratok nagy mennyiségben találhatók. Az általa közöltet alább adandjuk.

Kunics Ferencz jezsuita s kolozsvári tanár volt az első, ki, Kolozsvárt 1731-ben kiadott munkájában egy írott emlékről, a csík-szent-mihályi templom föliratáról tett említést. Ő ugyanis Csík-szék nevezetesebb helyeégei közé sorolván Szent-Mihályt „rég i e g y h á z á v a l é s fö l i r a t a i v a l, melyeknek jegyeit (minthogy a görög, török és más betűktől nagyon különböznek), a régi scythákra viszik vissza. Minden iparko-dásom ellenére azonban — úgy mond — ezen föliratok másolatát nem kaphat-tam meg.“³⁾

Schwarz Godofréd szepesi hazánkfia, 1740-ben kiadott munkájában a székelyek írásá-nak valódiságán nem kételkedik ugyan, de azt állítja, hogy a Thuróczi, Bonfini és Oláh által emleget-tett írás nem volt egyéb szláv betűknél, melyek ismét csak a görög betűkből eredtek.⁴⁾

„Die so wichtig als nützliche Buchdruckerkunst und Schriefftgiesserei“ című mű I. kötetének 6. lapján Béléhez hasonló betűket tartalmaz s ugyancsak Bél közleményei nyo-mán jelent meg.⁵⁾

„Henselius Godofréd Nürnbergben 1741-ben megjelent „Synopsis universae Philologiae“ című művében bizonyosnak tartja, hogy a hunok, ez igen régi scythá nép, melynek első lakhelyeit — nagyon helyesen — a Moeotis (azovi) tenger körül valóknak mondja, saját írás nélkül nem voltak.⁶⁾ Közli egyszersmind az I. réznyomatu táblán, több más alpha-bet mellett a Hickesiustól vett, szerénte is hun betűket, melyeknek egyikét-másikat azonban már nem egészen híven adja s az *e*-t is, tévedésből, *he*-nek mondja.

¹⁾ Szabó Károly, »A régi hun-székely írásról« szóló értekezésében. Budapesti Szemle, 1866. VI. kötet. 238. 239. l.

²⁾ Philipp Johann von Strahlenberg, Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm 1730. 4-r.

³⁾ »Szent Mihály, i. e. Sancti Michaelis cum templo vetusto, et inscriptionibus, quarum notae ad antiquos Scythas (multum enim a graeco, turcico, aliisque characteribus absunt) reiciuntur. Delineationem harum inscriptionum, quantumque adhuc dederim operam, nancisci non potui.« Kunics, Dacia Siculia. Claudiopoli 1731. 12-r. 55. l.

⁴⁾ Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Auc-tore Gabriele de Juxta Honrad Hung. (Godofr. Schwarz) Francofurti et Lipsiae. 1740. 4-r. 76—78. l.

⁵⁾ Die so wichtig als nützliche Buchdruckerkunst und Schriftgiesserei. Leipzig 1740. 8-r.

⁶⁾ »Hunni, Scythica natio antiquissima et per orbem terrarum celebratissima, (ex primis suis incunabulis circa Paludem Moeotidem in Thraciam progressa, per Pannoniam sive Hungariam penetrans, tandem sub Attila, Germaniam,

Oertelius János Godofréd, soproni evang. lelkész, művében a hun-magyar írás kérdésére nézve teljesen Bél Mátyás nyomdokain járt, de munkájában a magyar nyelvet az általa ismert nyugoti és keleti indogerman és szémi nyelvekkel a nyelvészeti tudomány fejletlen állásához képest gyarlóságokkal teljes erőltetések és szójátékok segítségével hasonlítgatja és egyezteti.¹⁾

Az általa közölt régi magyar alphabet a Telegdié és Bélétől némi eltéréseket mutat, melyek azonban emlékeink által igazolhatók, s így alább közölni fogjuk azt is. Honnan kapta ő e becses betűket, nem mondja.

Ez alphabeten kívül hozza, Müller után, az „Attila-félet“ is. Honnan ered azon föltevés, hogy Attilának külön betűi voltak, nem tudjuk. Mi nem hihetvén, hogy Attilának magánhasználatra tulajdon betűi voltak volna: ez alphabetet azok rovatába soroztuk, melyek a hun-magyar írással kapcsolatba nem hozhatók.

Az Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmaister, Bél közleménye nyomán, hozza ennek alphabetjét.²⁾

A hun-magyar írás valódisága mellett harczol Dezsericzky József Incze, nyitrai kegyesrendi szerzetes is és közli a Bél által kiadott alphabetet és — ami főérdeme — hű hasonmásban a csík-szent-miklósi templom faláról 1749-ben lemásolt föliratot.³⁾ Hogy e fölirat a betűk legkisebb részleteiben is híven közöltetett általa, arról tanúságot tesz a föliratnak egy másik, nem régen fölfeledezett, 1751. május 26-án vett másolata, mely a már több ízben említett maros-vásárhelyi kéziratban látható.

Dezsericzky e fölirat némely jegyeinek a Bél-féle betűktől való különbözése s az összerótt jegyek miatt maga nem mert annak megfejtésébe bocsátkozni; érdeme e szerént csak annak közlésére szorítkozik, mi által valóban a leghasznosabb szolgálatot tette azon utódainak, kik ezen írás tudományos megvitatásával foglalkoztak.

Dezsericzky egy igen érdekes adatot beszél el a régi magyar írásnak a székelységnél volt divatoztáról. „Beszélte nekem — írja — kegyesrendi szerzetünk Benedek nevű s erdélyi, székely származásu tagja, miszerént gyermekkorában már ősz öreg nagyatyjától hallotta, hogy őt gyermekkorában kortársaival együtt az iskola-mester a zsidó betűkhöz hasonló hunscythia betűk írására tanította volt.“⁴⁾

Dezsericzky ezen érdekes tudósításából joggal azon következtetést vonhatjuk, hogy a XVII. század végén a székelyföldön, meglehet, hogy talán csak elvétve itt-ott, az iskolákban még tanították a régi írást.

Ide sorozzuk a maros-vásárhelyi Teleki-féle könyvtár azon 1503 B. könyvtári számmal jegyzett kis, címlap nélküli kéziratát is, melynek tartalmát, Telegdiről szólván, egész terjedelmében már megismertettük. Az e könyvben előforduló évszámok közül a legujabbkori az első lapon levő 1753.

Bod Péter a „Magyar Athenas“⁵⁾ előbeszédében tüzetesebben foglalkozott a hun-magyar írás tanulmányozásával, s tanulmányai eredményét külön könyvbe igérkezett közzé tenni, mely ígérését azonban nem váltotta be, legalább eddig ismert kézíratai közt ily munka nem található.

Érdeme a csík-szent-miklósi fölirat megfejtésében áll, mit az e végett hozzá fordult Cornides kérésére 1768-ban teljesített.

Cornides Dániel, fáradhatatlan szorgalmu s éles elméjü történetbuvárunk éveken át foglalkozott a hun-magyar írás kérdésével, s, mint Jerney János, a hunscythia írásról szóló munkákat

---

Galliam et Italiam devastavit) literis non caruere. Vide istas in Mappa nostra Europaea, sicuti a G. Hiccesio, in Praef. ad Thes. LL. Sept. p. 8. exhibentur. Godofredi Henselii Synopsis universae Philologiae. Norinbergae, 1741. 8-r. É szintén ritkává vált mű megvan saját gyűjteményemben.

¹⁾ Joann Godofr. Oertelii, Harmonia linguarum Orientis et Occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebraea. Vittenberg 1746. 8-r.

²⁾ Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmaister. Leipzig 1748. 8-r.

³⁾ Jos. Innocentii Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1753. 2-r. II. kö t. 144—156. l.

⁴⁾ »Retulit nobis Vir religiosus Benedictus nomine, institutum nostrum S. P. professus olim ab avo suo iam capulari sene, illum adhuc adolescentulum ab ludi rectore cum coequalibus doctum fuisse formare characteres hunno-scythicos hebraicis congruentes.« Josephi Innocentii Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1753. 2-r. III. könyv, II. kö t. 154. 155. l.

⁵⁾ Magyar Athenas. Szeben (?) 1766. 8-r.

elősorolva, megjegyzi, hagyott is hátra „De literatura hunno-scythica lucubratio“ cím alatt egy értekezést, melyet ugyanezen cím alatt hátrahagyott könyvtára jegyzékében¹⁾ említve találunk.

Horvát István szerint²⁾ ezen kézirat *Oo* betűkkel jegyzett 4-r. kötetének legelején áll s megvan a magy. tud. Akadémia kézirtárában, hol azt Szabó Károly 1866-ban, én pedig 1888. évi május havában hiába kerestük.³⁾

Hájos István Gáspár kegyesrendi szerzetes is foglalkozott, Cornidessel egy időben, e kérdéssel.

Kéziratai közül felemlíti Szabó Károly az 1781-ben szerkesztett „Literaturae Scythico-Magyaricae Monumentum“ címűs mintegy hat ívre terjedő művét, melyben először a gellei i-ma-könyvet, azután a régi magyar alphabetet ismerteti s a régi írásra vonatkozó adatokat közli, melyekhez ő másokkal folytatott levelezése által jutott. Könyve e szerint csak kevés eredetiséget bir fölmutatni.

Megvan e mű a magy. tudományos Akadémia kézirtárában s az erdélyi Muzeumban.⁴⁾

Én e kéziratot fájdalom nem tekinthetém meg.

Wallaszky Pál, jolsvai ev. lelkész, a magyar történeti irodalom egyik jeles úttörője, 1785-ben megjelent és 1808-ban új kiadást ért magyar irodalomtörténetében⁵⁾ a keresztyénség előtti magyar irodalomról s a nun-írásról bőven értekezik, a nélkül azonban, hogy az ügyet elődeinél csak egy lépéssel is elébb vitte volna.

Gyarmathi Sámuel 1794-ben közölvén Bél Mátyás alphabetjét, melyet „régimagyar betűk“nek nevez, újra kiadta „azt a valóságos régi magyar írást,“ t. i. a csík-szent-miklósi föliratot, melynek megfejtésére is vállalkozott. De megfejtése sokkal gyengébb, mint a Bod Péteré.⁶⁾

Simonchicz Incze kegyesrendi tanár is emlékezik magyar éremtani művében a hunmagyar írásról, melynek két, a Kájoni hagyatékából származott alphabetjét (a harmadikat nem sorozhatván ide) Révai Miklóssal közölte, ki azokat közzé tette.⁷⁾ E tárgyról bővebben emlékeztünk meg fönnebb Kájoninál.

XIX-dik SZÁZAD.

Révai János Miklós, előbb kegyesrendi szerzetes, azután a pesti egyetem tanára, a magyar nyelvtudomány terén halhatatlan érdemeket szerzett; de okoskodása az ősi írás ügyében gyarló és el nem fogadható. Ő 1803-ban kiadott s több kiadást ért művében⁸⁾ igaztalan vádnak tartja, hogy régi őseink teljesen bárdolatlanok voltak s a hunokra nézve, már mások által is felhozott érvekkel bizonyítgatja, hogy a betűk használatát gyakorolták; de hogy e betűk milyenek voltak, szerénte nem lehet meghatározni, minthogy emlékeik nem szállottak reánk.

Nem is ezért soroztuk ide a bizonyságok közzé, hanem azért, mivel megörökítette utódai számára a Kájoni-féle kézirati hagyatékban talált és Simonchicz által vele közölt alphabeteket, melyek a Telegdi-, Harsányi- s Kaposi-félével, némely betűknél található lényegtelen eltérésekkel egyeznek.

¹⁾ Danielis Cornides Bibliotheca Hungarica, Pestini 1791. 267. l.

²⁾ Tudományos gyűjtemény 1819. évfolyam X. köt. 81. l.

³⁾ Meglehet, hogy ez alkalommal több érdekes tárgy fordult meg kezemen, de én a bevezetésben mondott oknál fogva nagyon kelleetlenül lapozgattam ez iratokban, s így könnyen meglehet, hogy figyelmemet kikerülte ez is.

⁴⁾ Szabó Károly »a régi hun-székely írásról.« Budapesti Szemle. Pest, 1866. VI. köt. 246. l.

⁵⁾ Wallaszky Pauli Conspectus reipublicae literariae in Hungaria. Posonii et Lipsiae 1785. 8-r. 35—52 l. és a második kiadás, Budae 1808. 8-r. 43—64. l.

⁶⁾ Gyarmathi Sámuel, Okoskodva tanító Magyar nyelvmester. Kolozsvár. 1794. 8-r. I. köt. 2—7. l.

⁷⁾ Innocentii Simonchicz, Dissertatio de numismatica Hungariae. Vindobonae 1794. 8-r. 112—115. l.

⁸⁾ Joannis Nicolai Révai, Elaboratio Grammatica Hungarica. Pestini. 1803, 1806 és 1808. 8-r. 126—128 l. (ez utóbbinál.)

Jankovich Miklós „Magyar szónemzés“ című munkájában kiereszkedik a régi, a székelyek által gyakorolt írás hitelességének megvitatására is, melyet némely, általunk már ismert történelmi tanubizonyságok idézésével támogat. ¹⁾

Horváth István, Schwartner „Introductio in artem diplomaticam“ című művének bírálatában a régi magyarok írástudását tagadja, míg ellenben a szerénte szintén a hunoktól származott székelyek írására nézve akként nyilatkozik, hogy „míg a historiában hitelt fog érdemelni s hitelre méltó bizonyágtétel, addig okosan tagadni nem lehet, hogy a székelyek Erdélyben századokig különös és nem deák betűkkel éltek.“ Idézővén ezután a székely írásról szóló adatokat Kézaitól kezdve Geleji Katonáig, így szól: „Ha ennyi és ilyen bizonyágnak a tudósok hitelt nem adnak: nem tudom, mi légyen hihető a historiában.“ ²⁾

A mily határozottan tagadta Horváth 1819-ben a magyarok írástudását a keresztyénség felvétele előtti időkben, oly tökéletesen hiszi azt 1825-ben kiadott művében, mikor már magyar szittyákkal a félvilágot az őskorban benépesítve látja. ³⁾

Hasonló ingatag alapon, mint Horváth István, járt Nagy-Bányai Perger János is, ki, a mint 1821-ben, Schwartner után szerkesztett munkájában ⁴⁾ a régi magyarok írástudását eldönthetetlen kérdésnek tartotta: ép oly bátran kimondta 1831-ben írt művében, ⁵⁾ most már Horváth István újabb véleménye után indulva, hogy a világ mivelődésének kezdetét valamint az írást is egyenesen a szittyafelekezeti népeknek köszönheti.

Perger ez utóbbi művében közli a régi magyar alphabetet s a Dezsericzky által hozott csíkszent-miklósi fölírat kisebb alakra vett, de teljesen hű, pontosan készült másolatát.

Kállay Ferencz 1829-ben megjelent művében a székelyek hun eredetét, valamint ezek írásának ős eredetiségét is igaznak tartja és vitatja; de éppen ennél fogva megbocsáthatlan hibát követ el, midőn Szamosi hitelét a firenzei könyv dolgában hosszasan védi. ⁶⁾

Besse János Károly érdekes művében, melyet keleten tett utazása után írt, a régi alphabetet is adja. ⁷⁾

Kis Bálint, ref. prédikátor, esperest és táblabíró Szentesen, ki a régi hun-magyar (szerénte „honos-magyar“) betűket a phoenicziai, zsidó, szír, arab és görög betűkkel törekszik egyeztetni, egy munkájához mellékelt táblán, „ázsiai és azokból származott európai régi betűk formái“ cím alatt, alphabetünket eredeti alakjából annyira kivetkőztette, hogy alig ismerünk rá; tette ezt csupán azért, hogy annak betűit a zsidó és arab betűkhöz hasonlóbbakká tegye, hogy így eredetiségüket annál hitelesebben bebizonyítsa. Pedig ez a tábla fönnen hirdeti éppen ellenkezőjét annak, mit bebizonyítani akart: azt, hogy a mi betűinknek a szémi betűkkel semmi közük sincs. A mi betűinknek a szémi betűkkel való hasonlatossága s a korábbi írók általa követelt sorrendre nézve a következőket mondja: „mert figurájuk sok tekintetben egyez a napkeleti betűkkel; a betűk új rendje csak azt mutatja, hogy a kik ezeket nekünk a hunus írásokból kiszedve átadták, azoknak jelentésökre és formájokra figyelmeztek, nem vizsgálván azt, hogy régen milyen lehetett az ő rendjük Ázsiában.“ ⁸⁾

¹⁾ Jankovich Miklós, Magyar szónemzés ötven példákban. Pest 1812. 8-r. 45—48 l.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1819. évfolyam X. kötet 75—83. l.

³⁾ Horváth István, Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből. Pest 1825. 8-r. 22. 23. l.

⁴⁾ Perger János, Bevezetés a diplomatikába. Pest. 1821. 8-r. I. rész, 74. 75. l.

⁵⁾ Perger János, A magyar és hazája régenten. Pest 1831. 8-r. 25—29. l.

⁶⁾ Kállay Ferencz, Historiai értekezés a nemes székely nemzetről. Nagy-Enyed 1829. 8-r. 18—37. l.

⁷⁾ Besse Jean-Charles, Voyage en Crimée, en Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830. Paris. 1838. 139. l.

⁸⁾ Kis Bálint, Magyar régiségek. Pest 1839. 8-r. 75—89. l.

Jerney János a „Közlemények a hun-scytha betűkkel írott Turócz vármegyei régiségről” — az úgynevezett thuróczi fakönyvről — közzétett birálatában valamint maga ez íromány, úgy a hun-magyar írás emlékei valódisága kérdésében határozott ítéletet mondani ugyan őrizkedik: hogy azonban magának a hun-magyar írás eredeti, hiteles voltáról megvan győződve, kitetszik e szavaiból: „A hun-scytha literaturának valódisága históriai hiteles adatokon alapul; elfogultság volna tehát minden ily jellemű emléket költeménynek s ábránd ész szüleményének kiáltani.”¹⁾

Hasonló értelemben nyilatkozik keleti utazásáról írott művében is.²⁾

Jerney a régi magyar írásról szóló műveket fáradhatatlan szorgalommal kutatta s megismertette azokat a Tudománytárban.

Toldy Ferencz a magyar nemzeti irodalom történetében „a hun-magyar törzsök írásmesterségéről” cím alatt külön szakaszt szentel e kérdésnek. Bevezetésként ezt írja: „Teljes hitelű történetírók szakadatlan sora — itt néhányat felsorol közülök — kétségen kívül helyezte, hogy a székelyek, kik a krónikák és saját hagyományuk szerint az attilai hunok maradványai, mindenesetre pedig valódi ősmagyar faj, a közéletben saját ősi írásukkal éltek. Nem hihető pedig, hogy a székelyek azt dákiak lakaikban találták volna föl, mert erre semmi szükség által nem utasítottak, miután a körülöttök annyira elterjedett római írásjegyek egyszerű alkalmazása sokkal természetesebb és könnyebb volt volna.” Nagyot botlik azonban, midőn — hihetőleg Szamosi után indulva — így folytatja: „ehhez képest írásuk, mint a mongoloké, függőleges irányban felülről lefelé szolgált; mi minden európai befolyás kizártával egyenesen Közép-Ázsiára mutat.” Ép úgy megdöbben bennünket, midőn, a fennmaradt emlékek közé sorozva a Kecskeméti-féle imakönyvet, melyet székely imakönyvnek nevez, s a Rohonczii Codexet is, melyek a régi magyar betűktől teljesen és mindenben eltérő betűjellemezzel vannak írva, azt mondja: „Van ugyan néhány ilyes maradvány a későbbi időkben, mely ide tartozónak néztek: de azok valódisága, vagy misége legalább végkép kivíva nincsen.” E nyilatkozatával az olvasót a legnagyobb bizonytalanságban hagyja, hogy voltaképen melyeket kell az ősi írás igazi emlékeinek tartanunk s melyeket nem.³⁾

Szabó Károly, előbb nagykőrösi, most kolozsvári ref. tanár s történettudományi írónak köszönhetjük a legterjedelmesebb értekezést a hun-magyar, szerénte hun-székely írásról, mely három közleményben jelent meg a Budapesti Szemlében.⁴⁾

Az első közlemény tartalmazza a bevezetést s a hun-székely írásról szóló történelmi bizonyosságokat, a második közlemény a hun-székely írás emlékeinek birálatát, a harmadik közleményben pedig azon írók műveit sorolja föl és bírálja meg, kik a hun-székely írásról tagadólág irtak vagy csak saját nézeteiket terjesztették elő, Tröstertől Toldy Ferenczig.

A harmadik közlemény elé egy könyvatos tábla van csatolva a csik-szent-miklósi egyház 1501-diki föliratával, ugyanezen fölirat alphabetje és összerótt betűivel, a Telegdi-féle székely alphabettal⁵⁾ s az énlakai unitárius egyház 1668-ki föliratával.

Szerénytelenség lenne részemről, ha e jeles írónk ez értekezéséről még egyebet mondanék mint azt, hogy az énlakai föliratot ő fejtette meg.

Báró Orbán Balázs nagyszabásu, derék művében, „a székelyföld leírásá”-ban szintén értekezik a székelyek írásáról. Az ő érdeme az énlakai unitárius egyház mennyezetén ma is ékeskedő fölirat fölfedezése, melyet illető helyen közöl is.⁶⁾

¹⁾ Tudománytár, 1840. évfolyam VIII. kötet, 109—129. l.

²⁾ Jerney János Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pesten 1851. II. kötet, 106—107. l.

³⁾ Toldy Ferencz, A magyar nemzeti irodalom története. Második javított kiadás, Pesten 1852, I. kötet 37—40. l.

⁴⁾ A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle. Új folyam. Pest. 1866. V. kötet (1. közlemény) 114—143. l. VI. kötet (2. közlemény) 106—130. l. és (3. közlemény) 233—277. l.

⁵⁾ Elkerülhetetlennek tartom megjegyezni, hogy ezen alphabet a maros-vásárhelyi kézirat után készülvén, a már ott meglevő hiba, a *cs*-nek a *cs*-vel való felcserélése a Szabó K. által közlött alphabetbe is betévedett.

⁶⁾ Orbán Balázs, A székelyföld leírása. Pest, 1868 4-r. I. köt. 124. l.

Lehetnek még többen is, kik e tárgyról értekeztek, de kiknek műveik csak kéziratban vannak meg, s melyek valamely magán könyvtár fiókjában elrejtve, nyilvánosságra még nem kerültek.

Azt hiszem elégségesek lehetnének ily fényes tanutételek annak bebizonyítására, hogy a hun-magyar nemzetnek a legrégebb időktől fogva volt saját, külön írása; elégségeseknek kellene lenniök még az esetben is, ha más emlékeink nem maradtak volna fenn. De hála a Mindenhatónak, tudunk ezekből is fölmutatni több olyant, melyeknek hitelessége minden kétséget kizár.

Mielőtt azonban ezeket megismertetnők, még azon írók műveit fogjuk elősorolni, kik régi írásunkról nem mint történeti tényről szóllottak, hanem annak mivoltáról csak tulajdon nézeteiket terjesztették elő.

Ezek között első a szebeni szász Tröster János, ki Nürnbergben 1666-ban kiadott német munkájában a mily részrehajló előszeretettel ír saját nemzetéről, éppen oly elfogultságot és ellenszenvet árul el a magyar nemzet irányában. Művére bátran alkalmazhatjuk a közmondást, hogy „a tolláról ismerjük meg a madarat.“

Népismeii és nyelvészeti ráfogásai felette furcsák és nevetségeseek. Ő a scythákat a hunokkal nem tartja egyeknek, hanem igen gyenge érvekkel és hamis okoskodással germán fajnak,¹⁾ nyelvöket ó-németnek vitatja, s Attila előtt már „Schüttisch-Teutsche Schriften“-ről (süt-német írásokról) ábrándozik. Szerinte a firenzei könyvnek ó-góth, longobárd vagy bármiféle ó-német írásnak kellett lenni, s miután hosszasan kimutatja, hogy a kimbereknél s a régi németeknél a rún írás dívatozott, ebből azt a következtetést vonja, hogy a magyaroknak semmi külön scytha írásuk nem volt, hanem náluk a régi kimber-góthok (!) rún írásának kellett használatban lenni, mint a kiknek a magyarok utódaik (!) Értekezése végén állítván, hogy a magyarok még mai napig sem birván csak egy morszányi ily régi írást fölmutatni, igen hihetőnek mondja, hogy vagy semmi írásuk nem volt, vagy góth írásnak kellett lenni, kiktől ered csaknem egész nyelvök is (!)²⁾

Trösternek ezen szálnalmas ismeretei még csak arra sem érdemesek, hogy azok végett valaki vitába bocsátkozzék.

A tagadók sorában második a medgyesi szász Toppeltinus, ki szerént a magyarok a keresztyénség fölvétele előtt nem tudtak írni.³⁾

Otrokocsi Fóris Ferencz-ről szó volt fönnebb. Ő 1693-ban kiadott művében az alphabetet, melyből hat betűt közölt, azért tartotta gyanúsna, mert a magánhangzók a mássalhangzókkal az európaiak módjára vegyesen vannak elősorolva.

Timon Sámuel, a tudós jezsuita 1734. szeptember 21-én Apor Péterhez intézett levelében a székely írásról így nyilatkozik: „A székelyeknél találatott scythiai betűkről sokat olvastam, sokat hallottam, de gyanúsok azok előttem annál fogva, minthogy senki elő nem adta s ki nem fejtette a mi azokkal feljegyezve és kifejezve volt. Eddig azokból valóban semmit sem tanultunk s nem tudom, vajjon valaha hozand-e valaki azokból valamit világra. Uj jegyeket koholni ebben a században is akárki képes lehet.“⁴⁾

Pray György, Menander Protector művéből tudván, hogy Dizabul, a turkok khánja, Jusztin császárhoz követeket küldött, kik ajándékokat és scytha betűkkel irt levelet vittek, s ezért elhiszi, hogy őseink írással éltek. De hogy betűik azok voltak-e, a melyekről némelyek, mint Erdélyben találtakról emlékeznek, azon kételkedik; minthogy e betűk a Joannes Magnus és Schedius által kiadott góth betűkhöz igen hasonlók. Ebből azt gyanítja, hogy ezek a betűk inkább a góthok betűi, kik a hunok és magyarok előtt azon tájakon laktak.⁵⁾

¹⁾ Igaz, hogy Strabo a scythák közzé sorozza a góthokat, de azok közzé sorozza a Visztula melléki vendeket és az összes hun törzseket is, a miről azonban Trösternek tudomása nem volt.

²⁾ Tröster, Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Nürnberg. 1666. 12-r. 250—266. l.

³⁾ Toppeltinus, Origines et occasus Transylvanorum. Lugduni 1667. 12-r. 70. l.

⁴⁾ Timon, Imago antiquae et novae Hungariae, Cassoviae 1733. (2) 8-r. Addimentum 2. l. — Én magam e művet nem ismerem; Szabó Károly jeles értekezéséből vettem ez idézetet. Budapesti Szemle, 1866. évfolyam VI. kötet, 240. l.

⁵⁾ Georg. Pray, Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Vindobonae 1775. 61. l.

Domokos Lajos, Szikszai György és Benedek Mihály, a debreczeni „Magyar Grammatika“ szerkesztői, orosz hírből álló nyelvtant a következő szavakkal kezdik meg: „Hogy a Magyaroknak valaha saját betűi is voltak: emlegetik ugyan és állítják némelyek, sőt azoknak formáját és rendit is előadják. De gyanúsokká teszi azokat a betűket mindez: hogy éppen a deák betűrendi szerént vagynak elhelyeztetve, mind pedig ez, hogy egészen ellenkezik a napkeleti betűtulajdonsággal, hogy a magábanhangzók a mássalhangzók közzé helyeztetődjenek és azokkal hasonló nagy formájuk legyenek. Ilyenek pedig az említett betűk.“

„Valamint azért az említett betűknek eredete bizonytalan és kétséges, ha vajjon éltek-e valaha azokkal eleink? úgy bizonyos a legrégibb levelekből, hogy azokat a betűket vették be, melyekkel az akkori keresztyén papok éltek (a kiken kívül más alig tudott írni (?), Attilának pedig görög írója (?) volt az az a Deákok betűit, melyek abban az időben formájokra nézve valamely változást szenvedvén (?) a Góthusokéinak neveződtek (!)¹⁾“

Látjuk, hogy e nyelvtan szerkesztői még azon hiszemben voltak, hogy nyelvünk a szémi nyelvek rokona, s így éppen nem csoda, hogy a régi magyar alphabetet is ilyennek képzelték és követelték; de minthogy ez nem így van, kétségbe vonták a magyarok saját betűinek léteztét és gyanúsították a fennmaradt alphabetet is. Hogy az ősi írás a keresztyén hit fölvételével leszorítottatott az irodalmi és törvénykezési térről s helyébe a latin lépett: tudjuk, s ezért a fennmaradt oklevelek között nem is találhatunk olyanokat, melyek a régi betűkkel volnának írva; de hogy ezért az ősi írás a nép között ismerve s használatban volt még a XVII. század végéig: láttuk a történelmi bizonyságokban s látni fogjuk a fennmaradt emlékekből.

Katancsich Péter a hun-magyar betűk régiségében kételkedett, a Dezsericzky által közölt, de meg nem fejtett (csík-szent-miklósi) fölíratot ismeretlen dolognak, a nyomtatott alphabetet pedig koholtnak tartotta. Katancsich a nevezett fölíratot helyes okok miatt valódinak sejtette ugyan s megkísérelte is annak megfejtését, de tette ezt — minthogy a Telegdi és Bél által közölt alphabetet hamisnak és koholtnak tartotta, — egy öncsinálta, ismeretlen kulcs segítségével.²⁾ Csak így jöhetett létre azon badar értelmezés, melyet alább fogunk megismertetni.

Sándor István „Sokféle“-jében ősi írásunk kérdésével röviden, a következő szavakkal végez: „A mi pogány eleink csupán a harcot értették s a tudományokhoz és mesterségekhez semmit se tudtak. Híjába tulajdonítjuk nekik ama bizonyos jobb félről bal felé való írást, mert annak legkisebb nyoma sincsen, s az egész állítás, csekély itéletem szerént csupán csak szófia beszéd.“ Ez itéletének egész érve az, hogy az alphabet betűi „szemlátomást elárulják magukat az ő cifra és keresztes voltukkal, hogy csak költött betűk.“³⁾

Schwartner Márton, a pesti királyi egyetemen a diplomatika néhai tanára, a hun-magyar írásnak szintén határozott tagadója. Bél Mátyásra — szerénte — mitsem kell hajtani, minthogy ily írás legkisebb töredékét sem tudja előmutatni.⁴⁾

Révai Miklós (1803-ban) nem hitt ugyan a székely betűk eredetiségében, de mi fölvettük volt a bizonyságok közzé, mert ő közölte a Kájoni-féle két alphabetet.

Pápay Sámuel 1808-ban kiadott, „A magyar literatura esmérete“ című művében nem tartja kétségtelennek, hogy „eleink bizonyos betűforma jegyek kimetszésével is éltek volna szándékjoknak s gondolatjaiknak közlésében,“ de kétségbe vonja, hogy „eleinknek formás alphabetek volt.“⁵⁾

¹⁾ Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenben egy magyar társaság (a fent nevezett három férfi). Bécs, 1789. 8-r. 1. 2. l.

²⁾ Katancsich, De Istro eiusque adcolis commentatio. Budae, 1798. 4-r. 306—309. l.

³⁾ Sándor István, Sokféle. VII. darab. Győr, 1801. 8-r. 38—40. l.

⁴⁾ Schwartner, Introductio in rem diplomaticam aevi medii, praecipue Hungaricam. Editio 2-a. Budae, 1802. 8-r. 56. 57. l.

⁵⁾ Pápay Samuel, A magyar literatura esmérete. Veszprém, 1808. 8-r. 340—347 l.

Fénykereső (Szabó István, soproni néhai tanár) nem hiszi, hogy a csíki fölirat betűi szittyá betűk, hanem a debreczeni grammatika szerzőinek véleményét követve, cyrill (l) írásnak vitatja s mint ilyet a lehető legképtelenebb módon meg is fejt. E derék megfejtést, illető helyen, alább adandjuk.

Faulmann Károly, a bécsi cs. k. egyetemen a gyorsírás tanára, Bécsben 1880-ban az „írás történeté”-ről kiadott művében a hun-magyar írásról így elmélkedik: „Ugy látszik, hogy még a vad hunoknak is volt saját írásuk, legalább Gessner ¹⁾ a mult században közrebocsájtott egy hun-scytha alphabetet, mely bizonyára nem bír kevesebb hitelességgel, mint az általa közlött s biztos források nyomán valódiaknak bizonyult többi alphabet. Adjuk itt ez alphabetet, melynek 34 jegye van s mely a magyar nyelv összes hangjait tartalmazza.”

Következik a Gessner által közölt s a Bélével teljesen egyező alphabet.

Kár, hogy Faulmann azt, a mit eddig — az írás dolgában — mondott, megingatja, midőn így folytatja: „Elégnek tartom, hogy fölhívtam a figyelmet ez alphabetre, miután más források nem állanak rendelkezésemre s ez alphabet a tudósok (de milyenek?) által gyanúsítatik, s mert magában véve nem is alaptalan a gyanú mindazon népek alphabetjei s írástudása iránt, melyeknél az alphabetek eredetisége írott könyvek által nem igazoltatik.”²⁾

Vajjon hány nép van — kérdezhetjük bátran — mely ó-korbéli, eredeti könyvet képes fölmutatni?

Ne vegyük azonban rossz néven Faulmannnak e szavait, mert ennek jobbadán magunk vagyunk okai, miért nem világosítjuk fel jobban a külföldet. Éppen Faulmann az, ki egy másik művében fölkéri a szakembereket netáni hibák szíves helyreigazítására. ³⁾

A tagadók sorát egy hazai nyelvtudósunk és írónk, Hunfalvy Pál, Bécsben és Teschenben 1881-ben, német nyelven kiadott művével rekeszti be.

Hunfalvy a történetírók s nemzeti hagyományokról nem sokat tart, hanem öncsinálta elméletek alapján kisüti azt, hogy a besenyők, kunok és jászok tatárok, a kazarok pedig törökök voltak, kik a magyar nemzetben olvadtak fel, a székelyek szerénte szláv elemekkel vegyes nép, de semmi esetre sem hun maradékok. ⁴⁾ A magyarok szellemi fejlődéséről szólván, kiterjeszkedik azoknak írására is. „Ha vajjon a magyarok — ugymond — a keresztyén vallás fölvétele előtt értettek-e az írásmesterséghez, nem tudjuk. ⁵⁾ Van ugyan kifejezésük a „Schreiben“ (írni) szóra (ir, író, írás, irat sat.), de miután annyit is jelent mint festeni, színekkel tarkázni: így e szóból csak jelfestést lehet következtetni, ⁶⁾ mely még nem volt betűírás. A keresztyén lelkészek természetesen a latin alphabetet használták a magyar beszéd írására s nem is találunk sehol sem a legkisebb nyomára az uj s a régi írás között való összeütközésnek. Oly (régí magyar) írás talán soha nem is létezett.”

„Kézai Simon mester krónikairó 1280 körül említ ugyan valamit a „hun“ székelyek némi sajátságos írásáról, melynek az oláh pópák írását tartja. Későbbi krónikák, mint p. Thuróczié a XV. század második feléből már bővebben tesznek említést a székelyek hun írásáról. Még Székely István is, ki eredetére nézve maga is székely s egyike volt a legelső protestáns íróknak, említi ez írást az ő világkrónikájában (Krakó 1559), a nélkül azonban, hogy azt leírná. Ugy látszik, hogy ő csak a régi hirt ismétli, melynek alapjául bizonyosan csak az oláhok kyrill írásra szolgált. Midőn a székelyeknek hun írásra tanágazattá vált, a XVII. század nehány tudósa alphabetet szerkesztett, melyre ráfogták, hogy az a hun-székely alphabet. ⁷⁾ Különbönlétezik a magyar tudományos Akadémia könyvtá-

¹⁾ Die wohleingerichtete Buchdruckerei. Ismeretlen előttem.

²⁾ Karl Faulmann. Geschichte der Schrift. Wien. 1880. 504. 505. l.

³⁾ Karl Faulmann, Das Buch der Schrift. 2. kiad. Wien 1880. 4-r. az előszóban IV. l.

⁴⁾ Hogy Hunfalvy Pál népisme meggyőződése ezen kívül mily ingatagok, mutatja a tapasztalás. Ő a 60-as években a hunok és magyarok vérrokonsága mellett viaskodott; ma már nem hiszi; a Vámbéry által felállított magyar-török-tatár rokonság elméletét 1886-ban »szellemi betyárságnak« czímezte; ma már hisz benne, fentartva mindamellett a finn-ugor atyafiságot is, mi a képtelenségek netovábbja, mert mind megannyi, egymástól különböző faj. A mult 1888. évi december hóban, a magyar néprajzi társaság alapítására kiadott felhívásában ugyanis azt mondja, hogy: »(szervezetnek) I. egy-egy külön szakosztály minden hazai népfaj tanulmányozása számára, (pl. magyar, székely, csángó, palóc, német, szász, horvát-szlavon, szerb, bunyevác, bolgár, tót, rutén, lengyel, vend, rumén, olasz, görög, örmény, cigány sat.) továbbá az okkupált tartományokra (bosnyák) és a magyar rral rokon népcsaládoakra nézve (finn-ugor, török-tatár)« Ebből a felhívásból tehát megértettük azt is, a mit eddig még nem tudtunk, hogy t. i. a székely, csángó, palóc, rokonság tekintetében, távolabb áll tőlünk, mint a finn, ugor, török és tatár. Vae miseris nobis!

⁵⁾ Hunfalvy érveit és okadatolását a betűk szétszórása által tüntetem fel.

⁶⁾ Weit hergegriffen!

⁷⁾ Ugyan mi alapon mondja ezt oly határozottan?

rában egy vastag, durva bőrbe kötött könyv, az ugynevezett Rohonczi-Codex, ismeretlen irással, melynek egyes betűjelei azon alphabet néhány betűjével egyeznek. Honnan származik e csinálmány, azaz ki gyártotta azt s mit jelent, azt eddig még nem bírták kipuhatolni.¹⁾

Ily könnyen végez Hunfalvy — mellőzve történetet, hagyományt s a fennmaradt valódi emlékeket — ősi műveltségünk e fontos kérdésével. Egy szusz alatt túl van árkon bokron, pirulva hagyva vissza bennünket, pirulva a szégyen miatt, hogy németül irt művében így ismerteti meg ősi műveltségünket a külföldön.

Nyelvészeti okoskodásokra alapított népismeí ráfogásai ellen küzdeni nem lenne egyéb szélmalomharcznál, s így az a fölötti vitát, mint különben is nem ide tartozót mellőzzük, hanem röviden csak azt jegyezzük meg, hogy, ha állításai és feltevései a valóságnak megfelelének, s a hunmagyar faj képes volt volna oly hatalmas, szerinte idegen ajku népeket, mint például a besenyőket, kikről — mellesleg mondva — a történelem azt írja, hogy oly hatalmasak voltak, hogy más nép nem is mert velök paczkázni, ugy könnyű szerével magába olvasztani: akkor ma nem volnának magyar nevű oláhjaink és szászaink, hanem oláh és szász nevű magyarjaink, s ez általa hirdetett olvasztgatási rendszernek ez ideig már csak a jeges tenger, az atlanti és földközi tenger, keleten pedig valamely megmérhetetlen sivatag szabott volna hátárt; a velünk „nyelvokon“ finn ma már nem mondaná „poikansa“, hanem „fiát“, nem mondaná „punksi“, hanem „fához.“

Az írásra mondottakra nézve pedig a következőket jegyezzük meg.

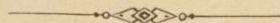
Író, írás alatt csak akkor érthetünk festészt, festészetet, ha hozzá teszik, hogy képiró, képirás, mert e nélkül minden magyarul értő ember csak betűíró, betűírást fog gondolni.

Hogy a történelem a régi s az új írás közötti összeütközésről külön nem értesít bennünket, igaz; de értesít minket azon véres, többször ismétlődött küzdelmekről, melyeket a nemzet egy része ősi vallása s szokásainak megtartása végett vívott. Hogy pedig e szokások közzé az írás gyakorlatát is szabad és kell értenünk: arra jogosít minket a Csiki Székely Krónika, melyben azt olvasuk, hogy Béla erdélyi vajda, Endre király öcscse, a régi iratokat összeégettetni parancsolta.

Kézaí bizonyágtétele előttünk is csak annyiban bír értékkel, amennyiben a székelyeknek külön, tehát nem latin írásáról tett említést; hogy azonban ez írás milyen volt, ő nem tudhatta, mert nem látta, hanem — mint szavaiból világosan kitetszik — csak hallomásból ismerte.

Hunfalvy Pál azon ráfogása, hogy az előttünk ősinek ismert alphabetet a XVII. század néhány tudósa szerkesztette, nevetséges már csak azért is, mert, a mint a történelmi bizonyágokból láttuk, azon írás leginkább a nép között volt elterjedve, a tudósok pedig azt az irodalmi téren éppen nem használták; bizonyosra vehető továbbá azon föltevésünk, hogy e tudósoknak érdekökben állt volna — ha már az alphabet szerkesztésére időt vesztegettek — hogy nekünk ilyféle koholt betűjű írományokat is hagyjanak hátra, még pedig a lehető legnagyobb mennyiségben, amit azonban nem tettek. Egyetlenegy, magyar betűkkel írott könyvről tesz említést Komáromi Csipkés György. De különben is Telegdi, ki első adta ki az alphabetet, nem a XVII. hanem a XVI. században adta ki azt.

Végül pedig a Rohonczi codexre nézve, melyet Hunfalvy az ősi irással hoz kapcsolatba, a megjegyzésünk az, hogy e codex és a „hun“ írás betűjegyei között semmi hasonlóság nincsen, miről a szíves olvasó a mutatványul hozandó lapnak az alphabetek s az emlékek betűivel való összehasonlításából meggyőződhetik.

¹⁾ »Ob die Ungern oder Magyaren vor ihrer Christianisirung die eigentliche Schreibkunst geübt haben, ist uns unbekannt. Sie haben wohl das Wort für Schreiben (ir er schreibt, író der Schreiber, írás die Schrift, irat das Schriftstück u. s. w.) aber weil es auch malen, buntmachen bedeutet: so kann man aus dem Worte nur auf eine Zeichenschrift schliessen, die noch nicht Buchstabenschrift war. Die christlichen Priester verwendeten natürlich das lateinische Alphabet zum Schreiben des Ungarischen, und wir finden nirgends auch nicht die geringste Spur eines Conflictes der neuen und alten Schrift. Eine solche hat vielleicht gar nicht existirt. — Der Chronist Magister Simon von Kéza im 1280 will etwas von einer besonderen Schrift der »hunnischen« Székler wissen, für die er die kyrillische Schrift der walachischen Popen hält. Spätere Chroniken, wie die des Thuróczi aus der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts, sprechen schon ausführlicher von der Hunnenschrift der Székler. Sogar Stephan Székely, selbst ein geborner Székler und einer der ersten protestantischen Schriftsteller, erwähnt sie in seiner Világkrónika (Chronik der Welt, Krakau 1559.) doch ohne sie zu beschreiben. Er scheint nur das alte Gerücht zu wiederholen, dem gewiss die kyrillische Schrift der Walachen zu Grunde lag. Als die Hunnenschrift der Székler zum Dogma geworden war, componirten einige Gelehrte des XVII. Jahrhunderts ein Alphabet, das das Hunnisch-Székelyische sein wollte. Übrigens besitzt die Bibliothek der ungarischen Akademie der Wissenschaften ein dickes, in grobes Leder gebundenes Buch, den sogenannten Rohonczer Codex, mit unbekannter Schrift, dessen einzelne Zeichen mit einigen Buchstaben jenes Alphabets übereinstimmen. Wo dieses Machwerk herstammt, d. h. wer es fabricirt hat und was es bedeuten will? ist bisher nicht ermittelt worden.« Paul Hunfalvy, Die Ungern oder Magyaren. Wien und Teschen 1881. 8-r 183. 1.

A felsorolt írók tanúságtétele bizonyára el nem dobható s hitt is neki minden el nem fogult, józan gondolkozásu ember. A kétkedőknek több kellett; ők emlékeket kívántak látni. Midőn azután műveltségtörténelmünk ügyében fáradozó egynehány lelkes tudósunk rámutatott a csík-szentmiklósi fölirat másolatára s az énlakai egyház most is létező föliratára: kétségbe vonták ez emlékek hitelességét vagy szándékosan nem vettek rólok tudomást.

Nekem jutott a szerencse, hogy rámutathassak ezen föliratoknál még sokkal régibb írásokra, melyeknek hitelességében még Krisztus Urunk azon tanítványa sem kételkednék, kit az evangelium mint a nehézhivés és kétkedés typusát állítja elénk. Rámutathatok egy kincstre, melyet, ölébe rejtve megőrzött az anyaföld, hogy a legválságosabb időkben a népek tomboló viharja ne érhesse, meg ne semmisíthesse, s a gondviselés hozta ismét napvilágra e kincset akkor, mikor az ő tanuskodására égető szükségünk volt.

Hogy eddig nem kaptunk róla eléggé alapos tudomást, annak egy részben az ő megközelíthetlensége, más részben azon vakság az oka, melybe minket az újabb időben követett hamis irány ejtett.

Az e kincsen szemlélhető föliratok ma már eloszlatják a kétségek utolsó fellegeit is; ott állanak e drága betűk, mint az elvitázhatatlan igazság fényes jelvényei, mint el nem tagadható valóság.

S a mint a régi multnak ez emléke napvilágra került, úgy fog, bizton hisszük és reménylünk, Isten segítségével még sok más is napfényre kerülni abból a sötétségből, melyben most rejlenek.

Lehetetlen, hogy az oroszországi, de különösen az odeszai, kercsi, tifliszi, kievi és moszkvai muzeumok és gyűjteményekben ily kincsek ne rejlenének, melyekről tudomást senki sem adott azért, mert ősi írásunkat nem ismerik.

Ezeknek felkutatása lesz a mi hazafias föladatunk.

Tizenkét régi magyar alphabet s az azokról való észrevételek. A régi magyar írás sajátosságai. A betűjegyek száma és kiejtése. Rövidítést jelző és választó pontok.

Tizenkét hun-magyar alphabet.

A betűk hang-értéke.	Telegdi	I. Kájoni	II. Kájoni	Harsányi	I. Kaposi	II. Kaposi	Oerte- lius	Anony- mus	Dési	Dobai	Udvar- helyi	Csik-szt- miklósi	A betűk hang-értéke.
<i>a, á</i>	4	4	4	4	∞	4	∞	4	4	4	4	4	<i>a, á</i>
<i>b</i>	∞	X	X	∞	X	X	∞	X	X	X	X	X	<i>b</i>
<i>cs</i>	∞	∞		∞	∞	∞	∞	4	∞	∞	4	∞	<i>cs</i>
<i>cz</i>	↑	↑	↑	↑	∫	↑	∫	∧	↑	↑	∫		<i>cz</i>
<i>d</i>	f	f	†	†	†	†	†	f	†	†	f		<i>d</i>
<i>e</i>	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞		<i>e</i>
<i>é</i>				∞	∞	∞	∞						<i>é</i>
<i>f</i>	⊕	⊕	⊕	⊕	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊕	⊗	<i>f</i>
<i>g</i>	∧	∧		∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	<i>g</i>
<i>gy</i>	†	†	†	f	f	†	†	†	†	†	†	†	<i>gy</i>
<i>h</i>	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞		<i>h</i>
<i>i, í</i>	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	†	<i>i, í</i>
<i>j</i>	7	7		7	7	7	7	7	7	7	7	7	<i>j</i>
<i>köz.-k</i>	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇	<i>köz.-k</i>
<i>vég.-k</i>	Z			N	N	N	N	Z	N	Z	Z	Z	<i>vég.-k</i>
<i>l</i>	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	<i>l</i>
<i>ly</i>	⊙			⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	⊙	<i>ly</i>
<i>m</i>	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	<i>m</i>
<i>n</i>	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	<i>n</i>
<i>ny</i>	∞	∞		∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞		<i>ny</i>
<i>o, ó</i>	2	∞	∞	∞	∞	∞	∞	5	∞	∞	∞	∞	<i>o, ó</i>
<i>ö, ő</i>	∞	X	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	∞	K	<i>ö, ő</i>

A betűk hangértéke.	Telegdi	I. Kájoni	II. Kájoni	Harsányi	I. Kaposi	II. Kaposi	Oertelius	Anonymus	Dési	Dobai	Udvarhelyi	Csik-sztmiklósi	A betűk hangértéke.
p	⊖	⊖	⊖	ƒ	3	⊖	⊖	⊖	⊖	⊖	⊖		p
R	H	⊗		⊗	⊗	/	⊗	H	/		H		R
r					ſ	⊗	ſ		⊗	⊗		⊗	r
s	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	∧	s
sz	/			7	∧	∧	∧		7				sz
t	y	y	y	ƒy	y	y	y	y	y	y	y	y	t
ty	⊗	⊗		⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	ty
u, ú,	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	u, ú,
ü, ü,	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗			ü, ü,
v	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	v
z	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	⊗	z
zs	Ψ	Ψ		⊗	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ		zs

Ezen alphabeteket a következő művekből vettem:

Telegdi alphabetjét a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról,¹⁾ melyet ennek névtelen írója Telegdinek 1598. évben nyomtatásban megjelent művecskéjéből másolt.

Kájoni két alphabetje „Alphabetum Hunno-Scythicum Siculicum“ cím alatt Révainál jelent meg²⁾ s általam ennek művéből másoltattott. E két alphabet 1623-ból való.³⁾

Harsányi „Antiqua Hunnorum Elementa“ czimű alphabetjét Hickesius igen ritka művéből másoltam.⁴⁾ Hickesius ezen alphabetet művének megjelenése előtt 25 évvel, tehát 1678. vagy 1680. évben kapta.

Az első Kaposi-féle alphabetet Bél művéből másoltam,⁵⁾

a második Kaposi-félét ellenben a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról. Mindkettő az 1713. év előtti időből való.

Az Oertelius-féle „Alphabetum priscorum Hunnorum seu Sytharum“, ismeretlen forrásból közölve, megvan ennek művében, s az 1746. év előtti időből való.⁶⁾

¹⁾ A maros-vásárhelyi 1503. B. könyvtári számmal jelölt kéziratban kilencz rendbeli alphabet van összeállítva ily renddel: Telegdi, Kaposi, Dési, s egy Névtelené, az Udvarhelyi, a Harsányi s Bél Mátyásé, a lipcei, mely az előbbivel teljesen egyezik, és a Dobaié. A lipcei alphabetet itt nem vettem fel a táblázatba, mert az kétségen kívül csak Bélének másolata, Harsányiét és Bélét ellenben nem e kéziratból, hanem Hickesius és Bél nyomtatott műveiből rajzoltam, habár a kézirat másolatai is a legnagyobb pontossággal készültek.

²⁾ Joannis Nicolai Révai, Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini 1803. 8—r. 146. I. II. tábla.

³⁾ Szabó Károly kisebb történelmi munkái II. kötetének 193. lapján 1623 helyett 1673 áll, mi azonban kétségtelenül nyomtatási hiba, mert Kájoni kézírata 1623-ból való.

⁴⁾ Georgii Hickesii, Antiquae literaturae septentrionalis libriduo. Oxoniae 1703—1705, 2—r. az I. rész előbeszéde VIII. lapja melletti réznyomaton »Antiqua Hunnorum Elementa« cím alatt.

⁵⁾ M. Belii, De vetere literatura hunno-scythica exercitatio. Lipsiae 1718. 4. — r. I. és II. sz. tábla.

⁶⁾ Jo. Gottofr. Oertelii, Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis. Vittemberg 1746. 8—r.

Az Anonymus (Névtelen) alphabetje a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról másoltatott; de megvan ez alphabet a kézirat 2. lapján is „Literae antiquae Hunnorum“ czim alatt. Ez alphabet az 1753. év előtti időből való.

A Dési-féle „alphabetum Ungaricum“ a maros-vásárhelyi kézirat táblázatáról; szintén az 1753. év előtti időből.

A Dobai István-féle alphabet ugyanonnan; megvan ez alphabet a kézirat 1. lapján is 1753. május 2-ikéről szóló kelettel.

Az Udvarhelyi alphabet ugyancsak a többször nevezett kézirat táblázatáról másoltatott, s szintén az 1753. év előtti korszakból való.

Vége a csik-szent-miklósi fölirat alphabetje magából a Dezsericzky által közlött fölirattól vétetett, s — mint a fölirat maga mondja — 1501-ből való.

A maros-vásárhelyi kézirat táblázatán s néhány más szerzőnél hibák találhatók, és pedig:

1) A Telegdi- és Anonymus-féle valamint az Udvarhelyi s a Dobai-féle alphabetekben a kézirat táblázatán a *cs* a többiek *cz*-je közzé, a *cz* ellenben a többiek *cs*-je közzé tévedett, mely tévedés a mi táblázatunkban mellőztetett. Hogy a *cs* milyen: azt világosan látjuk a csik-szt-miklósi föliraton.

2) Ugyanazon táblázaton az *e* és *é* is föl van cserélve, mely tévedés nálunk szintén mellőztetett. Azt sejtjük, hogy e két betűnek régtől fogva tulajdonképen csak egy jégye volt, úgy mint az *a* és *á*-nak, *i* és *í*-nek, *o* és *ó*-nak, *ö* és *ő*-nek, *u* és *ú*-nak, *ü* és *ű*-nek.

3) Az I-só Kájoni-féle alphabetben az *ö* keresztet képez, mint a *b* betűjegy. Ez, a többség után ítélve, nyilván hiba. Én azonban változatlanul meghagytam e betűjegyet, úgy, mint azt Révai hozta.

4) A II-dik Kájoni-féle alphabetben Révainál a *gy* nyilván tévesen a *g* alatt fordul elő; én itt a *gy* alá vettem föl.

5) Hickesius művében *cs* és *ts* található, mely utóbbi nem más mint a *ty*, a táblázaton tehát annak is vettem, a mint ezt a maros-vásárhelyi kézirat táblázatának összeállítója is tette.

6) Az Oertelius-féle és Udvarhelyi alphabetben a X-alaku *h* nyilván nem helyes, mert a többieknél az alap gondolat a két, hátukkal egymásba kapaszkodó *C*. Mindemellett, természetesen, alakjukat változatlanul meghagytam.

7) A csik-szent-miklósi fölirat alphabetjében a *b* és *h* betűket szándékosan nem vettem fel, mert ezek iránt egy kis kétség forog fenn, melyről alább, e fölirat megfejtésénél még szólni fogok.

8) A Dobai-féle alphabetben a kézirat táblázatán a *g* az *l*-lél, az *u* a *v*-vel van fölcserélve; e hiba nálunk szintén mellőztetett.

Megjegyzendő továbbá, hogy a fönti táblázaton az *R* és *r* betűjegyeket azon rovatban hagytam meg, melybe azt az illető szerző helyezte; mert most már nincs semmiféle alap, melynél fogva meghatározni tudnók, melyik betűjegy tartozik az *R* és melyik az *r* alá.

A táblázatunkon *zs* alatt található betűjelet Dési *si*-nek, Bél *czs*-nek, a marosvásárhelyi kézirat *zs*-nek és *x*-nek, Révai azonban (Kájoni szerint) — helyesen — már csak *zs*-nek mondja. ¹⁾

Lehetnek s vannak is ezeken kívül még más alphabetek, melyeket azonban nem keríthetem meg. Így a Hájos kéziratában három található, mely Gyergyóból ered; Jerney János magángyűjteményében is volt vagy van kettő; Lostainernek a csiki kéziratárban is van egy, melynek hasonmását csik-somlyai tanár Nagy Imre úr szivességéből birja az erdélyi múzeum²⁾. Valószínű, hogy, kiált Erdélyben, még több példány is lesz található.

Ezen alphabetek, mint összehasonlításuk után látjuk, egy forrásra, a Telegdiére vissza nem vihetők; mert vannak közöttök olyanok is, melyek a Telegdi betűinél régiesebb, eredetibb és egyszerűbb alakokat tüntetnek elénk. Telegdi alphabetje, noha e tárgyban a legrégebb forrás, mégis már újabb, modernebb alakokat mutat; mert összehasonlítva azt a többiekével, de különösen a nagy-szent-miklósi kincs s a csik-szent-miklósi egyház fölirataival: azt találjuk, hogy Telegdi betűi már inkább latinizáltak, holott például a később, Hickesius, Bél és Oertelius által közlött alphabetek sokkal régibb, a nagy-szent-miklósi arany kincséhez hasonló alakokat mutatnak.

¹⁾ Az általam közölt betűk az eredetiektől hajszálnyival sem különböznek. A marosvásárhelyi kéziratról az ott található összes régi magyar betűket átlátszó másoló papírra másoltam, melyeket itthon a legnagyobb pontossággal nagyobb alakra vettem, mi nekem, mint szabadkézrajzolónak nem volt nehéz munka. Így tettem a Hickesius-, Bél-, Oertelius- és Révai-féle alphabetekkel is, hogy azok a táblázaton egyenlő nagyságúak legyenek. Mostani kisebb alakjukat fényképezés által nyerték. Hogy különben mily pontosan és hiven lettek utánozva: arról meggyőződhetik mindenki, a ki e táblázatunk alphabetjeit a nevezett szerzők megkeríthető műveinek rajzaival összehasonlítja.

²⁾ Szabó Károly, A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle 1866. folyam. VI. kötet, 119. l.

A betűk alakján változtatott az idő, változtatott az izlés, az iskolában a latin betűkhez szokott leíró önkénye s talán az írásra használt anyag is. Vegyük csak például a *B* és *P* betűket, s nézzük, hányféleképen írják ezeket minálunk most is:

B B L, P P L.

A francia és olasz írásról, mely szintén latin betűkből áll, nem is akarok szólni; bizony bizony sokan lesznek, kik el sem olvashatják.

Az alapeszme régi alphabetjeink betűinél azonban egy és ugyanaz, s a csekélymértű eltérések csak azt tanúsítják, hogy megvolt mindegyikének a maga saját, külön, régi forrása.

Voltak írók, kik az ősi betűk alakján ütköztek meg, másoknak ismét, mint p. Otrókocsinak s a debreczeni grammatika szerzőinek különösen tetszett, hogy a magánhangzók a mássalhangzókkal egyenlő nagyságúak s ezekkel összekeverve soroltatnak föl. E körülménynek csak akkor kellene vagy lehetne némi fontosságot tulajdonítani, ha a régi magyar betűknek mulhatatlanul a zsidó, szír, arab vagy egyéb, ezekkel rokon betűkből kellett volna származni s így azokhoz hasonlítani s azok sajátágaival egyezni. A hirhelt debreczeni grammatika szerzői s ezeknek követői még ott állottak, hogy nyelvünket a szémi nyelvek rokonának hitték, s így nem is csoda, ha a magyar alphabetet is olyanak képzeltek és követelték. Mióta azonban tudjuk, hogy nyelvünk egészen önálló, önmagából fejlődött nyelv: teljességgel nem ütközhetünk meg, ha régi betűink se jellemökre, se egyéb sajátágaikra nézve nem egyeznek az ugynevezett keleti nyelvek betűivel.

Némelyeknek azon ellenvetésére, hogy a magyar betűk igen durvák és csudálatosak, már maga Bél igen helyesen jegyezte meg, hogy csak a nem ismerők előtt tetszenek azok oly szörnyű különöseknek s durvaságuk épen a régiség mellett bizonyít, minthogy az egyszerűbb a mesterségesnél, természetesen, régibb és tapasztalás szerént is régibbnek bizonyítható.

Sándor István, ősi alphabetünk egyik gyanúsítója, megfordítva ismét igen cifráknak találta e betűket, s azt írja, hogy ez alphabet betűi „szemlátomást elárulják magokat az ő cifrás és kereszt voltokkal, hogy csak költött betűk.“ Nézetünk szerént ezeken az egyszerűségben csaknem páratlan betűk alakjával, egyszerűségben bizonyára csak kevés más alphabet betűi versenyezhetnek, cifraságot pedig csak az láthat, a ki a kákán is csomót keres. Keresztességök és szögletességök pedig csak a krónikáink s íróink által említett rovás mellett bizonyít.

Betűink rovási jellemére nézve leginkább hasonlít a rún írás; de ennek betűi a magyar betűknél sokkal kevesebbek, s nincs köztök egyetlen egy sem, mely jelentésére nézve a magyar betűk valamelyikével találna.

Azoknak, kik a magyar betűket a cyrill írással mondták azonosoknak, azt vélem, felelnünk sem szükséges.

A régi betűknek sorrendjét is kifogásolták többen. Minthogy az ősi alphabet mostanig ismert legrégibb példánya csak az 1598-ban megjelent Telegdi-féle nyomtatvány: a betűk ősi, eredeti sorrendjét nem ismerhetjük; de azért, hogy Telegdinek és utódainak a latin alphabet rendjét, Harsányinak pedig ismét más sorrendet tetszett követni: a magyar betűket magukat gyanúsoknak tartani, helyes okunk nem lehet.

Telegdi, Kájoni, Csipkés és más hiteles íróinknál itt-ott elszórva található, a hun-magyar írásra vonatkozó adatok, valamint az emlékek tanulmányozása eléggé biztos ismertetést és támpontot nyújtanak a betűk elnevezése s a követett szabályokra nézve, melyeket a következőkben foglalnunk össze.

Verancsics Antal esztergomi érsek tudósított bennünket legelsőben a hun-magyar írás azon sajátágáról, hogy sorai jobbról balra folynak. Hogy ez csakugyan így volt, bizonyítják Verancsics mellett, mint láttuk, más íróink is, és bizonyítják az összes, a legrégibb korból fennmaradt emlékek éppen úgy, mint a legujabb korból származók.

Az ősi írásnak egy másik sajátága az volt, hogy a betűket négyszögletesre gyalult fapálcákra szokták róni. A betűknek illetén fára való rovásáról legelsőben Ibn Jakub a X. században, azután a Bécsi Képes Krónika a XIV., Thuróczi és Bonfini a XV., Oláh és Verancsics a XVI. században tesz említést.

De azért vannak példáink arra is, hogy más anyagokra is irtak a legrégibb időktől fogva.

Attila a hun szökevények neveit Priszkosz szerint írásról (lapról) olvastatta le; a nagy-szent-miklósi kincsen a betűk aranyba vannak róva és verve; a csik-szent-mihályi, csik-szent-miklósi és énlakai egyházak föliratai pedig a falakon vagy mennyezetten voltak, illetve vannak alkalmazva.

Figyelmeztetünk az alphabetek összehasonlításánál azon sajátságra, hogy egy és ugyanazon betű különböző helyzetben található, azaz állva, dülve, fekve, sőt megfordítva is. Így a *g* és *l* betűjegek két, illetve három ágát jobbra is balra is látjuk irányítva; a vég-*k*-t állva, dülve és fekve találjuk, úgyszintén az *u*-t is; az egyik *r* és az *sz* állva és dülve szemlélhető; a nagy-szent-miklósi kincsen pedig az *m* betű áll megfordítva.

A magyar élő nyelvben 40 önálló betűt különböztetünk meg:

a, á, b, cs, cz, d, ds, e, ë, é,
f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly,
m, n, ny, o, ó, ő, ö, p, r, s,
sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs,

Telegdi alphabetjében csak 32 a betűk száma; némely újabb alphabetekben 34 betűt találunk, minthogy ezekben az *e* és *é*-nek s az *R* és *r*-nek is különböző jegyeik vannak, mely megkülönböztetést Telegdi és Csipkés nem ismerték.

A régi alphabet betűi azért mégis teljesen kifejezik a magyar nyelv hangjait, csakhogy az *a* és *á*, *s* eredetileg nyilván az *e*, *ë* és *é* is, továbbá az *o* és *ó*, az *ö* és *ő*, *u* és *ú*, *ü* és *ű* közös betűjegyekkel bírtak; a *ds* hang pedig hihetőleg összetétel által képeztetett.¹⁾

Telegdinél találjuk legelsőben följegyezve azt az észrevételt, hogy a székelyek a mássalhangzók neveit a betűjegy hangja elébe tett *e*-vel ejtik, azaz hogy a *b, cs, cz, d*, sat. hangok jegyeit *eb, ecs, ecz, ed* sat. néven nevezik.²⁾

Ugyanezt írja Kájoni F. János ferenczrendi szerzetes 1623. évből eredő kéziratának 46. lapján: „— — — — de a régi székelyek így pronounciálták: *A, eb, ecs, ecz, ed, ef, e, egy,* etc. Minden betű eleibe *e* betűt tettek in pronounciando.³⁾

Ezen körülmény is elősegítette a régi írásnak krónikáink által emlegetett rövidségét, amennyiben a nyelvünkben igen gyakran előforduló *e* betűt a leiró kihagyhatta.

Egy kivételt képezett a szó végén használtatni szokott külön *k*, mely *ak*-nak neveztetett.⁴⁾

Telegdi a két *k* betűre nézve a következőket mondja: „E két (t. i. az egyik négyszögalakú s a másik, nála *Z*, másoknál *N* alakú) betű csak abban különbözik egymástól, hogy a *Z*, ha rája *a* magánhangzó következik, továbbá a szavak elején és végén kényelmesebben alkalmaztathatik, mint a másik, s hogy a szavak végén mindig alkalmaztatik, mint: *kalmár, adnak, akkor*, mert a *ka* két betűt (*k*-t?) rejt magában.“ A néhány szó, mi ezután következik, fájdalom, érthetetlen, mert a régi betűk a kéziratban nincsenek kiírva, hanem számukra csak hely van hagyva.⁵⁾

Bonfini azon szavai, hogy a székelyek „kevés jegygyel sok értelmet egybefoglalnak,“ az ősi írás azon sajátságára vonatkozik, mely szerint a nagyobb részint egyenes vonásokból alkotott betűk közül kettőt sőt hármát is könnyen lehetett és szokás is volt egyberóni. Használtak ugyanis, mint Telegdi világosabban értesít, rövidség okáért bizonyos szótagokat, melyeknél az önhangzók⁶⁾ a mássalhangzókhoz ragasztattak, vagyis azokkal egybe rovatattak. „De — ugymond Telegdi — azon szótagok egybekapcsolásának olyképen kell történni, hogy a helyes összetétel szabályait ne zavarják.“ Telegdi e szavaiból tehát tudjuk, hogy e rövidítésekre nézve

¹⁾ Mostani írásunkban az *y* önállóan valamint összetételeiben csak az újabb kor szerzeménye.

²⁾ Siculi autem uno tantum modo efferunt, quo singulae consonantes vocalem ante se habeant. Pronunciantur vero sic universae veterum Hunnorum seu Scytharum literae: *a, eb, ets, etz, ed, e, ef, egh, egy, eh, i, ej, ek, ak, el, ely, em, en, evy, o, ö, ep, er, es, ess, et, ety, u, ü, ev, ez, ex* (azaz *esz*).

³⁾ Simonchicz, Dissertatio de Numismatica Hungariae. Viennae 1794. '8-r. 113. l.

⁴⁾ Anonymus a maros-vásárhelyi kézirat 2. lapján tévesen a másik, a szó közepén használtatni szokott *k*-t mondja *ak*-nak.

⁵⁾ »Quid differunt (a kétféle *k*)? — Nihil nisi quod *Z* in initio et fine dictionum, cum eam vocalis (*a*) sequitur, commodius usurpari possit, quam alia, et in fine semper corripitur; ut *kalmár* (—), *adnak* (—), *akkor* (—), nam duas literas in se continet *ka*, verum utroque modo licebit sive — sive — accipias.« A maros-vásárhelyi Teleky-féle könyvtár kézírata. (1503. B. könyvtári jegy.)

⁶⁾ De nemcsak önhangzók, hanem mássalhangzók is rovatattak egybe mássalhangzókkal.

(*ez*) és *r* (*er*) betűkkel s azokat is összeróva, az *egy* szót pedig ugyanezen fölíratban is csupán magával a *gy* hang jegyével találjuk leírva, mely betűt *egy*-nek hívtak és olvastak.¹⁾

E rövidítések és összeróvások teszik az emlékek megfejtését oly nehézvé, miután mi a rövidítések és összeróvások szabályait most már csak a fenti néhány példából és Telegdi rövidke szabályaiból ismerjük.

Hogy az ősi írásnál a székelyek által a rövidítésekre pontok is szoktak alkalmaztatni: arról egyedül Verancsics tesz említést, midőn azt írja: „— — egy, legfőlebb két ilyen sor, némi pontok hozzátételével, a jegyek számához képest, igen sok értelmet ad.“ Verancsics e szavait igazolva látjuk egy esetben: a nagy-szent-miklósi kincsen.

A csik-szent-miklósi egyház 1501-dik évből való fölíratán is szemlélhetünk pontokat, hol azonban e pontok nem rövidítést vagy betűhiányt jeleznek, hanem egy pár esetet kivéve, az igen sűrűen írt szavakat elválasztó s így az értelmes olvasást könnyítő jelekül szolgálnak.

A szavaknak ilyenén, pontok által való elkülönítése a székelyeknél még mai nap is divatos, s a többek közt Szejkén, báró Orbán Balázs birtokán, a galambbúbos kapu fölíratán szemlélhető:

„AZ EGY: IGAZ ISTEN: SEGEDELMÉVEL
ÉPÍTETTE: ORBÁN: BALÁZS 1888. MÁRCZIU 24.“

¹⁾ Hogy az *e* betűnek ezen kihagyása még most sem ment teljesen feledésbe, egy fölíratból következtetem. Székely-Keresztur mellett, Gagy és Medesér között az út szélén egy emlékkő látható, melynek fölírata így hangzik:

»Utas megállj! Nézd e követ.
Derzsi József hazajövet
Találkozik gyilkosokkal,
Három r é s z g (sic) sátorossal.
Itt végezték el életét,
Nőjét gyászruháb(a) tették,
Toht Máriját 1887. be
6: hó 1-én halt.«

E fölíratban eredetileg két betű volt kihagyva. A »r u h á b a« szónál ugyanis tévedésből az *a* volt kihagyva, melyet csak azután pótoltak, mert az *b* betű fölé inkább mint mellé, kisebb alakban mint a többi betű, később lett beszúrva. A »r é s z g« szónál azonban az *e* betű most is hiányzik. Miért nem lett a kihagyott betű ez esetben is pótolva? Bizonyára azért, mert ezt szükségtelennak tartották az egykor fennállott s még most sem feledett szabálynál fogva, melyet e fölíratnál használni nem volt ugyan szándékuk, mert különben a »követ«, »jövet«, sat. szónál is alkalmazták volna; de nem pótolták az *e*-t, mert a fennállott és még teljesen nem feledett szabálynál fogva nem tartották valódi kihagyásnak vagyis hibának.

E m l é k e k.

A nagy - szent - miklósi aranyeleten, az úgynevezett „Attila kincse“-n levő föliratok.

Korra nézve a legrégebbek s így legbecseesebbek azon föliratok, melyek a nagy-szent-miklósi aranyeleten szemlélhetők. E föliratok oly fényes bizonyítékai elődeink irástudásának, mint maga az arany, melybe beverve vagy beróva vannak.

És ez írásjegyeket eddig még senki sem ismerte föl ősi magyar betűknek! Pedig azonoságuk alphabetjeink betűivel elvitázhatatlan.

E kincscsel legalaposabban foglalkozott Dr Hampel József, muzeumunk régiségtárának őre; az ő tudományos nyomozásának alapján adjuk tehát legelőször annak, a hivatalos adatok után irt történetét.¹⁾

Nagy-Szent-Miklóson, Torontál megyében — írja Hampel — az Aranyka partján, nem messze a Marostól, az 1799-dik évben arany kincset leltek. Az általánosabb, hivatalos verzió szerint Vuin Nera paraszt asszony²⁾, udvarán gödröt ásván, ráakadt a kincsrre. Két görög kereskedő megtudta ezt s megvén a kincset, Pestre hozta a vásárra. Itt bejelentették azt a város birájának, ki által a magyar királyi, ettől pedig a bécsi cs. k. udvari kamara nyert tudomást a kincsről, s Ferencz császár-király még ugyanazon évi szeptember hóban elrendelte, hogy az egész aranyelet a cs. k. érem- és régiségtár részére megszereztessek, a mi meg is történt.

A kincs darabjainak száma akkor is ugyanaz volt mint ma, t. i. 23 darab arany edény, melyek összesen 1678 $\frac{8}{16}$ aranyat nyomnak. Alakjukra nézve ez edények a következők:

1. Hét különböző korsó.
2. Egy hosszukás tojásdad lapos csésze.
3. Négy kerek csésze.
4. Két serleg.
5. Két tojásdad csésze, melyeknek egyik, keskeny oldala bikafővel végződik.
6. Egy, a bikafejű csészékhez nagyon hasonló, durva munkájú, Nautilus-alaku ivóedény.
7. Két kerek, csaknem egészen hasonló serpenyőálaku edény.
8. Egy szarv-alaku ivóedény.
9. Egy kis kenőcsedény.
10. Két egészen hasonló kehely.

Nem lehetetlen — folytatja Hampel — hogy mindjárt a kincs megtalálása után, még mielőtt arról hivatalos tudomást szereztek volna, annak néhány darabja eltűnt. Belső és külső okok igazolják e feltevést. Amazokról alább lesz szó, emezeket már itt jelezzük a következőkben.

A cs. k. régiségtár 1799-ki iratai között egy kérvény fogalmazványa őriztetik, melyet Neumann, akkori igazgató a „találónő“, egy szegény parasztasszony részére szerkesztett.

Ez asszony elvesztette vala igényét a kincs egy harmadára, mivel néhány darabot eladott volt, s azután a császár-király kegyelméhez folyamodott, hogy az elvesztett igényjogért kárpótlást kapjon.

Ugyanott Neumann igazgatónak egy 1805-ben kelt följegyzése is található, mely szerint egy szemtanú az ő (Neumann) jelenlétében azt vallá, hogy a hiányzó darabokat látta, s hogy azok jókora nagyságuak voltak, melyeknek összértékét 24—25 ezer aranyra becsülte.

Mióta e „szemtanú“ e megjegyzést tette, sok évtized mult el, anélkül, hogy az „elkallódott“ edények csak egy darabja is valamely gyűjteményben fölmerült volna.

¹⁾ Joseph Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenanntes »Schatz des Attila.« Budapest 1885. 8-r.

²⁾ Hampel téved, midőn parasztnak mondja, mert Nera nőnév, melynek megfelelő ferfineve Neru.

Ekörülmény — némileg — azon állítás valószínűsége ellen szól. Az összérték azon fölül is oly túlságos nagynak állítatott, hogy az elsikkadt edények száma mintegy tizenkétszer annyit tenne, mint a meglévőké, mi nyilván egyike azon mesés túlzásoknak, melyeket a nép hite, de még a műveltek tájékozatlan hagyománya is aranyleletekhez szokott fűzni.¹⁾

A nagy-szent-miklósi kincsről már többen irtak. Ez írók névsora, időrend szerént, a következő:

Schoenvisner István az első, ki „*Hungaricae rei numariae*“ cím alatt Budán 1801-ben kiadott éremtani művében e kincsről is értekezett. Ő a kincset „futólag s nagy tolongás közepette“ látta Budán a magyar udvari kamara elnökénél. Schoenvisner említett munkájának bevezetésében néhány lapot szentel e kincs leírásának, a Bécsből kapott adatok alapján. Értekezéséből megemlítendőnek véljük a pontatlan s az Arneth-féle hivatalos verziótól elütő megjegyzést a kincs felalálására nézve, mely szerént szőlőben, vas szekrényben találtatott volna.²⁾

A kincs legelső képes közzétételét Steinbüchel, a cs. k. érem-és régiségtár igazgatója készítette elő, midőn az 1827—29-ki években azon jeles réztáblákat készítetté, melyeket huszonegy évvel később az ő utóda, Arneth igazgató csatolt a cs. k. régiségtár arany és ezüst kincseiről kiadott nagyszerű munkájához.

Hammer-Purgstall József jeles orientalista az ozmánok történetében is foglalkozik e lelettel; de czikke csupán a görög fölirat megfejtésére szoritkozik. A kincs lehelyéül tévesen Sáros megyét mondja Torontál megye helyett.³⁾

A „Magyar Hajdan és Jelen“ című folyóirat 1847-ki folyamában egy névtelen tudós is említi e kincset. Értekezésében azt mondja, hogy Jerney János tudósunk a kincs tanulmányozása s rejtélyes föliratainak megfejtésével foglalkozott és hogy erről szóló munkája akkor készülöben volt.⁴⁾ E mű azonban hihetőleg nem fejeztetett be s így meg sem jelenhetett.

Koehne 1848-ban szintén csak röviden értekezik a nagy-szent-miklósi leletről.⁵⁾

Arneth-nek a cs. k. érem-és régiségtár arany és ezüst emlékeiről 1850-ben kiadott műve s a Steinbüchel-féle rézmetszetek voltak a kincs újabb irodalmának kiindulási pontja.⁶⁾ A legtöbb tudós, ki e kincsről irt, csupán ennek rézmetszeteiből ismerte azt.

Böhm L. a nagy-szent-miklósi aranyleletről a temesi bánóság történetében tesz említést.⁷⁾

¹⁾ Joseph Hampel, *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter »Schatz des Attila.«* Budapest. 1885. 8-r.

²⁾ > §. XLII. *Alterius Thesauri, in Comitatu Torontaliensi recens effossi, descriptio. Sequens thesaurus antiquus qui cistae ferreae inclusus fortuita effossione in vinea quadam Oppidi Szent-Miklós, ad Comitatum Torontaliensem spectantis, ex terra anno 1799. emersit, complectitur varii generis vasa aurea, quorum aliqua ornantur anaglyphis mythologicis. Haec primum, dein reliqua recensebo, quae non quidem summa cum exactitudine (omnia enim Vindobonam brevi expedienda, brevissimo dumtaxat tempore, inter multos alios spectatores, contemplari et opere quasi tumultuario connotare poteram) sic tamen ex ipsis, quae oculis manibusque contrectavi, archetypis descripseram, ut rerum antiquarum curiosi vel hac mea relatione, donec uberior illorum, in Tabulis aeneis depingendorum notitia nobis a doctissimo Musei Caesarei Vindobonensis Praefecto communicetur, utcumque contenti esse valeant.* Schoenvisner, *Notitia Hungaricae rei numariae.* Budae 1801. 4-r. 81—84. l.

³⁾ Joseph von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches.* (10 kötetes kiadás) Pest 1828. III. kötet 726. l.

⁴⁾ Magyar Hajdan és Jelen. Pest, 1847. 4. 5. l. IV. tábla.

⁵⁾ Koehne, *Memoires de la société d'arch. et de Num.* St. Pétersbourg. 1848. I. köt.

⁶⁾ Arneth. *Die Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinetts.* Wien 1850. 2-r.

⁷⁾ L. Böhm, *Geschichte des Temescher Banats,* 1861. II. köt. 294. és következő lapok. XI. és XII. tábla.

Rómer Flóris 1865-ben a leletről szintén csak röviden emlékezik.¹⁾

Dietrich 1866-ben a kincs fölíratainak megfejtésével foglalkozott, de, minthogy azoknak egyetlen és valódi kulcsát, a régi magyar alphabeteket nem ismerte, adott megfejtése sem fogadható el. Ő a fölíratok betűit góth (l) betűknek tartja. Alább látandjuk, mily önkényüleg járt el azok megálapításában, hogy belőlök néhány állítólagos góth nevet és egy értelemnélküli mondatot kicsikarjon.²⁾

Beható leírások jelentek meg a Sacken-Kenner által a bécsi cs. k. érem- és régiségtárnak 1866-ban kiadott jegyzékében.³⁾

Az oláh Odobescu a párisi kiállításon volt „román” régiségek jegyzékében 1868-ban e „román” régiségek között a nagy-szent-miklósi leletet is fölemlíti.⁴⁾ Gyatra mű, melynek szerzője saját hazája határait sem ismeri. Nagy-Szent-Miklós — mint tudjuk — Magyarországon van, s azért, hogy oláhnyelvű parasztszöveg találta meg a kincset, ez még nem „román régiség.”

Henszlmann Imre 1876-ban⁵⁾ valamint Pulszky Ferencz 1878-ban⁶⁾ a nagy-szent-miklósi leletről csak röviden tettek említést.

Pulszky — igen helyesen — már akkor is a hun korba helyezte azt.

Dr Pulszky Károly 1884-ben a magyar történeti ötvösmű-kiállítás alkalmával készített lajstromában felsorolta és leírta e kincs egyes darabjait;⁷⁾

Radisics Jenő, az iparművészeti muzeum igazgatója a lelet darabjait rajzokban közölte.⁸⁾

Dr Pulszky Károly és Radisics Jenő újabban is értekeztek a kincsről, a nemsokára ezután megjelent díszműben.⁹⁾

Dr Hampel József, muzeumunk régiségtára öréke 1884-ben magyarul és 1885-ben németül „A nagy-szent-miklósi kincs” cím alatt kiadott műve a legterjedelmesebb és — a fölíratok megfejtésétől eltekintve — a legjelesebb.¹⁰⁾

E mű a budapesti országos ötvösmű-kiállítás alkalmával készült, melyen Ő felsége a király kegyelméből a kiállítás egész tartama alatt (1884. február 17. — június 16-ig) e kincs is volt kiállítva.

A mű legelőször magyarul jelent meg 1884-ben az Archaeologiai Értesítő új folyama IV. kötetében; a mű német kiadása az előbbinek újabb átdolgozata.

Az abban szemlélhető tollrajzokat Kádár, Gaál, Ágotha, Nagy és Krieger készítették.

A mű I. része a kincs megtalálása s a cs. k. régiségtár számára való megszerzésének, Dr Kenner régiségtári igazgató és Dr Schneider Robert régiségtári őről nyert hivatalos adatok alapján írt történetét tartalmazza.

A II. rész a fölíratok megfejtésével foglalkozik, Dr Hampel nem hisz ugyan — igen helyesen — Dietrich, a fölíratok eddigi egyetlen megfejtője (? ?) erőltetett, légből kapott fejtegetéseinek, de ő

¹⁾ Archaeologiai Közlemények. 1865. V. köt. 31. l.

²⁾ Dietrich. Runeninnschriften eines gothischen Stammes auf den Wiener Goldgefässen des Banater Fundes. Germania. 1866. XI. köt. 177—209. l.

³⁾ Sacken-Kenner. Sammlungen des k. k. Münz- und Antiken-Cabinetts. Wien 1866.

⁴⁾ Odobescu, Notices sur les antiquités de la Roumanie à l'exposition de Paris. 1868. 29. l.

⁵⁾ Henszlmann. Comptes rendus. Budapest 1876. I. köt. 506. l.

⁶⁾ Pulszky Ferencz értekezése a történetelötti más leletekről, a magy. tud. Akademiának 1878. június 16-án tartott ülésén.

⁷⁾ Pulszky Károly. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyitott 1884. február 17-én Budapest 1884. 8-r.

⁸⁾ Radisics Jenő. Képes lajstroma az országos magyar iparművészeti muzeum galvanoplasztikai másolatainak. Budapest 1884. 8-r. 61—78. l.

⁹⁾ Dr Pulszky Károly és Radisics Jenő. Az ötvösség remekei Magyarországon az 1884. évi magyar történelmi ötvösmű-kiállításból. Budapest. 2-r. Díszmű.

¹⁰⁾ A nagy-szent-miklósi kincs. Archaeologiai Értesítő. 1884. IV. kötet és ugyanaz németül, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenanntes »Schatz des Attila.« Budapest, 1885. 8-r.

maga sem fejthette meg a föliratokat, minthogy az egyedüli valódi kulcsot a betűjegyek meghatározására, a régi magyar alphabeteket mellőzte.

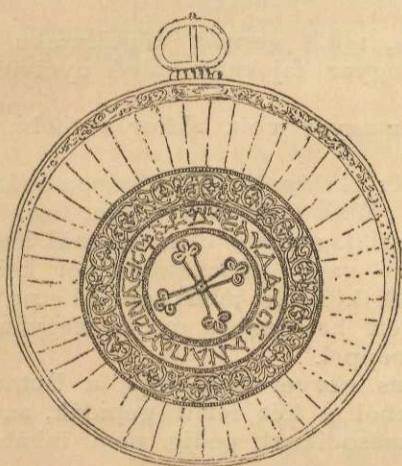
A III. részben az egész kincs, jeles szaktudomány és tájékozottsággal irt stilisztikai birálatát találjuk.

A IV. részben általános megjegyzések vannak a népvándorlás korszakának művészetéről.

Végre, az V. részben, felsoroltatnak az ezen korszakból ránk maradt emlékek.

A kincs eredetének meghatározására vonatkozó adatokat szintén Dr Hampel német, helyesbített és bővített jeles művéből vettem.

Pulszky Ferencz — mint fönnebb említők — már 1878-ben a hunok korába helyezte e kincset; ¹⁾ népünk hite pedig egyenesen Attilát jelölé meg, mint a kincs egykori urát. E népszerű fölfogás — írja Hampel — a mi saját, tudományos utakon keresett és részben meg is talált időszaki s egyéb meghatározásainkkal nem áll ellentétben, sőt van is bizonyos jogosultsága, a miért is azt „Attila-féle“ kincsnek neveztük.

csészek egykor, széles országokat

Hampel József művében legelőször is azon művészi kör után vizsgálódik, melyből ezen művek származtak. E céljának elérésére legelőben is azt keresi, ha vajjon a kincs egyes darabjai csak véletlenségből kerültek-e össze, vagy pedig létezett-e közöttök kezdetől fogva szorosabb összeköttetés, hogy ilyképen meg lehessen állapítani, vajjon az egész kincs valamely művészeti irány fejlődésének jellemző tagjául tekinthető-e vagy sem.

Általán véve — ugymond — már Arneth, Sacken-Kenner, Dietrich és más vizsgálódók a kincsen különféle műszerkezeti irány keverékét ismerték föl. Némelykor Oroszországban talált hasonlóságokat is idéztek, a melyeken azonban nem kerestek elegendő támpontokat s a természetszerű tanulságokat nem vonták a kellő következetességgel.

A díszítések, idomok és műszabályok eredete iránt való részletes taglalásában természetesen a csattal ²⁾ bíró négy csésze gerjeszt bizonyos érdeket. Gyártásuk némely esetben klaszikusnak is nevezhető jelességének ellenére a csatok művészietlen kivitele által mégis barbár jelleget viselnek magukon. A csatok arra mutatnak, hogy e fölhátón bebarangoló sivataglakók (?) tulajdonát képezték, az emberfejú szárnyas állaton nyargaló vadász ábrázolásában pedig már régtől fogva keleti alapeszmét ismertek föl.

Némileg biztosabb alapon állunk, midőn magát a sisakos lovagot, a salangos szerszámú lovat szemléljük. A pikkelyes vért, mely a lovag fejét, nyakát, karját, testét és lábszárát fedi, nagyon ismeretesek előttünk (mert valóságos magyar lovag).

Dr Hampel az edények összehidomára térvén át, úgy vélekedik, hogy a korsók alakja antik, de szemlátomást inkább a későbbi római időből, mint a helyes görög izlésből látszik eredetnek; mert alakjuk nem vall azon, a görög, különösen agyag edényeknél észlelhető finom izlésre, melyekkel a görögök a K. u. második századig csaknem az egész akkori polgárisult világot ellátták. Déli Oroszország görög városainak sírjaiban a görög idomu legfinomabb edények nagy száma maradt fenn, melyek — a mint ezt az egész Közép-Oroszorszáig terjedő leletek tanúsítják, — az északi barbároknál is kedveltek, s körülbelül Kiev vidékéig elterjedve voltak.

A nagy-szent-miklósi lelet összes művészeti tulajdonságai a keresztényiség első századaiból való, göröggel kevert művészeti körre utalnak. Hogy a pontuzsi görög parti városok melyike volt e kincs gyártási helye, arról természetesen biztos ítéletet mondani nem lehet.

A műveltség felette magas polczán álló görög világ a Kr. előtti V. századtól kezdve Scythiára nézve annak mintegy melegítő pontja volt, mely melegét az ország belsejébe terjeszté, vagyis a Fe-

¹⁾ Történelem előtti egyéb leletek-ről szóló értekezésében, a magy. tud. Akadémia 1878. június 16-án tartott ülésén.

²⁾ Az e műben bemutatott három edény rajza Radisics Jenő igazgató úr képes lajstromából, kisebb alakra véve, fényképezés után másoltatott.

keze tenger parti városainak ötvösei, már régi időkől fogva, díszes ötvösmunkáikat nemcsak Olbia és Pantikapeon gazdag gabnakereskedői, hanem a boszporuszi és scytha főurak részére is készítették.

A nagy-szent-miklósi kincs első birtokosait megismerteti az egyik csésze fenekén olvasható görög fölirat, mely így szól:

+ ΒΟΥΗΛΑ · ΖΟΑΠΑΝ · ΤΕΧΗ · ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ · ΒΟΥΤΑΟΥΛΑ · ΖΩΑΠΑΝ · ΤΑΓΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙΧΗ ·

azaz: + Βουηλα . Ζοαπαν . Τεση . Δυγετοιγη . Βουταουλ . Ζωαπαν . Ταχρογη . Ητζιγη . Ταιση .

A fölirat kezdetét kereszt jelzi, s az egyes szavakat pontok választják el egymástól.

Két szó kezdőbetűje, mely mindkét esetben *B*, egy alatta lévő vízszintes vonal által még különösen van megjelölve, mi azt jelenti, hogy a négy első szó a fölirat első részét, a többi öt szó pedig annak második részét képezi.

E két szócsoport mindegyikében a második szó egyenlő hangzásu, *ζοαπαν* és *ζωαπαν* (dzoapan), a két első szó ellenben különböző, *Βουηλα* és *Βουταουλ* (Buela és Butaul), mely utóbbiak kétség nélkül tulajdonnevek. A következő két, illetve három szónál összesen háromszor a *γη* szó képezi a vég szótagot, melyet Hampel föld, tartomány értelemmel magyaráz, míg Hammer-Purgstall azokat nemzetségnemeknek tartja, a mi különben itt tökéletesen mindegy. Az egyik név, *ΗΤΖΙΓΗ* (Etzige) alatt mindketten a „jász“ szót ismerték fel. ¹⁾

Dr Hampel ezen, valamint a többi nemzetégeket is gepida, tehát germán néptörzseknek véli; pedig tudjuk, hogy a jászok egyike a legtisztább, legeredetibb magyar fajoknak mind nyelvök, mind arcz- és testidomukra nézve. ²⁾

Nagyon természetes azon következtetés, hogy, ha az egyik magyar volt, akkor a többi, e két zoapan vagy törzsfőnök alatt álló nemzetség sem lehetett más.

Lehet, hogy — mint Hampel hiszi — e nemzettöredékek már a Kr. u. második században, a quádrmarkomán és jász háborúk idején vagyis a népvándorlás első hullámvásákor voltak a Tisza vidékén, mire a *ΤΑΙΧΗ* és *ΤΕΧΗ* szót egyhangulag magyarázzák; de — szeríntem — nem fogadható el föltétlenül ama föltevés, hogy e szó alatt éppen a Tiszát, s nem szintén valamely törzs- vagy nemzetségnevet kelljen értenünk. Mi végül állana a Tisza szó egymagában nemzetségnevek közt, és miért ne lehetne a *Τεση* és *Ταιση* szó is törzsnév, melynek emlékezete négy, *Τεσ*-nek nevezett helységben ma is megvan?

Akárhogy van különben, elégedjünk meg egyelőre a „jász“ néppel.

Hampel a Buela nevet a góth Baduela vagy Baduila és Vilas névvel azonosítja, a Butaul névvel pedig a góth Athaulf, Beowulf nevet véli hasonlónak, s ez okból e két férfit gepidák, azaz germánoknak tartja. Vajjon az elsőnek nem inkább a magyar Béla, a másodiknak pedig nem inkább a Boytha családnév ³⁾ vagy a Boutuj helynév ⁴⁾ felel-e meg?

Mi ragaszkodunk ahhoz, hogy a jászok a magyar fajhoz tartoztak és tartoznak, s ennek ellenkezőjét senki sem bírná hitelesen bebizonyítani.

Zoapan — Miklosich és Schaffarik szerínt — egyértelmű a nemzetségfő, fejedelemmel. *Zsupan*-nak hívták a déli szlávok a régi korban a törzsfőnököket; az oláhok, ez eredetére nézve inkább illyr mint római faj, *zsupunye domnule* (tekintetes úr) czímen szólítják meg a kabátos embert.

Hogy a szláv eredetű zoapan szó, melyet Biborban született Konstantin császár *ζουπάνος* nak ír, mi alapon ruháztatott a görög ötvös által magyar nemzetségi fejedelmre? Bizonyosan csak azon az alapon, t. i. saját tetszése szerínt, mint a *βοέβοδος* szláv szó a déli szlávok közvetítésével Konstantin császár által a hét magyar vezérre.

E (görög) fölirat jelleme Hampel szerínt ⁵⁾ a III.—VI. századra vall.

Arneth s ő utána Dietrich és mások a Bouela és Boutaul fejedelmeket a X. századba helyezik, talán épen csak a föliratban előforduló zoapan cím végett. „De e föltevésnek — így folytatja Hampel — ellene szól a fölirat palaeographiai jelleme. Nem forog fenn semmi ok az ily késői kor elfogadására, sőt ellenkezőleg különféle külső és belső okoknál fogva a föliratot igen korai időszakba kell helyezniünk.“

Elfogadjuk Dr Hampel tudósunk véleményét, ki föltevésének igazolására, t. i. a betűk jellemére nézve, tudományos kutatásai alapján tapasztalati érvekkel áll elő.

Hiszszük e szerínt, hogy e kincs összes darabjai a Kr. u. III.—VI. század közötti időszaktól valók, hogy azok már együtt voltak, midőn e két törzs- vagy nemzetségfő tulajdonát képezték; e két nemzetségfő, a saját magok és nemzetségeik neve, de különösen a több edényen szemléltető ábrák és régi magyar betűjű föliratok miatt ismét nem tarthatjuk sem góthok, sem gepidák, sem szlávoknak, hanem magyaroknak.

¹⁾ »Hier ist Butaul der Zupan der Tagroger, Jazyger, der Völker an der Theiss. Die Tagroger sowohl als die Jazyger kommen in Dio Cassius vor im XXI. Buche des Xiphilinus als *Ιζυγες* und *Δαζαγοι* in derselben Gegend Pannoniens.“ Joseph von Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches. Pest 1828. 8-r. III. köt. 726. l.

²⁾ Magyar eredetüket csak a legújabb időben néhány nyelvész vont a kétségbe fonák okoskodások alapján.

³⁾ Kisbetleni Boytha család létezik Kolozs megyében.

⁴⁾ Egy földvárnak neve a hajdani Besztercze vidékén.

⁵⁾ Említett művének 51. és következő lapjain.

A nagy-szent-miklósi aranyelet legtöbb edényén föliratok vannak, részint beverve, részint hegyes eszközzel beróva.

Többen kísérlették már meg a föliratok megfejtését; így Schoenvisner, ki azonban ezt csak a Bécsből kapott adatok alapján tette; megkísérlette továbbá Schaffarik, Arneth és mások, bővebben Dietrich, Pfeiffer „Germánia“-jában, s legujabban Hampel; minthogy azonban a valódi s egyedüli kulcsot azok megfejtésére egyikök sem használta, fáradozásuknak nem is lehetett eredménye.

Sacken-Kennerék a jegyzékek megjelenéseig (1860) elért eredményt a következőkben foglalták össze: „A föliratok, betűik alakja s a tartalom szerént, részben későbbi görög (!) ¹⁾ írást, itt-ott elkorcsult jellemekkel mutatnak, melyeknek értelmezése azonban még nagyon ingadozó, részben pedig idegenszerű (góth eredetűeknek is vélt) jegyeket tüntetnek elénk.“ Továbbá: „a föliratokban előforduló nevek szármát (Dankrigeek, Iazygek sat.) törzsekre s azoknak Bela és Butaul vagy Boytha nevű zsupánjaikra vonatkoznak.“

A mit ők elkorcsult „görög“ és „idegenszerű“ jegyeknek neveznek, nem egyebek mint régi magyar betűk!

E betűjelleg tulajdonságára nézve látszólag kétféle fölirattal van dolgunk:

A) Két kerek csészén a fölirat egy és ugyanaz. A betűjegyek, egy-kettő kivételével, egyedül és csupán csak a régi magyar alphabetekből fejthetők meg.

B) Ugyancsak ezen két, továbbá egy másik, hosszukás csészén, a szarún s több más edényen összesen tizenhét betűcsoport szemlélhető, részint beverve, részint hegyes szerszámmal beróva, melyek az A) alatt említett betűjegyeiktől látszólag eltérnek, s így egy önálló csoportba fognak soroztatni.

Az első (A) fajta fölirat két csésze fenekén egy nagy, bevart kereszt körül terül el. E föliratok mindkét csészén, igen csekély eltérésekkel egyeznek egymással, mint ezt a csészéknek ifj. Herpka Károly budapesti ipariskolai tanár által készített galvanoplastikai, tehát az eredetiektől hajszálnyi különbséget sem mutató utánezatairól vett s itt következő rajzai mutatják. ²⁾

A) Csoport

Ez írást mindannyian, s így Hampel is, „elkorcsult“ görög írásnak nézték s e szerént iparkodtak azt megfejteni. Pulszky Károly ellenben ³⁾ valamivel helyesebben már csak „görögös“ írásnak nevezi.

¹⁾ Meg kell jegyeznünk, hogy itt a »görög írás« alatt nem a fönteb említett görög föliratot értik, hanem a két csésze fenekén körben bevart hun-magyar betűjű föliratokat, melyeket e két ábránkkal most bemutatunk.

²⁾ A föliratok másolatát akkép eszközöltem, hogy a csésze fenekére hasonló terjedelmű, papir vékonyságú ólomlemez tettem s azt a hüvelykujjal mindenütt rányomtam a csésze fenekére; a betűk és cizfraságok tisztán lenyomódtak. Hasonlót tettem, de már irón segítségével, állászó másoló papírral is; e papíron a csésze fenekének mélyedései, s így a betűk is fehérek maradtak, a körülöttük lévő emeltebb tér pedig megfeketedett. Otthon e papírlap kidolgozásánál az ólomlap betűi voltak szemem előtt. A rajzunkon látható betűk s az eredeti betűk közt tehát hajszálnyi eltérés sincs. Csupán a köriratokat kívül és belül beszegő két gyöngysort hagytam el, mint nem idetartozót. — Figyelmeztetünk ez úttal e remek galvanoplastikai utánezatokra, melyekre eddig még oly kevés a megrendelő; pedig mily díszére válnának ezek minden úri teremnek, bizonyára nagyobb díszére, mint az a sok idegen csecse-becse, japáni edények, Mackart-csokrok sat.

³⁾ A magyar történeti ötvös műkiállítás lajstroma. Budapest 1881. 8-r. I. rész, 59. l.

Hampel azt véli, hogy ezen, „kétes jellegű“ betűkből álló fölirat oly időben s oly nép körében veretett be, midőn s a hol a görög írás jellege kétes volt, s hogy a fölirat szerzője nem ismerte eléggé azon görög alphabet betűinek alakját, mely klaszikus műveltségű vidékeken általában használatban volt.

A két csésze fenekének közepén bevéselt keresztből Arneth, Dietrich és Hampel a csésze keresztyén eredetét következteti, s ez utóbbi még azt teszi hozzá, hogy a kereszték ilyen alakja keleten, a keresztyénség első századaiban dívott, s hogy a száraz lóherelevelekkel való berekesztésének analogiája van egy, Ozorán talált, a népvándorlás korából származó másik, muzeumunkban őrzött emleken.

E fölirat megfejtése körüli kísérletnél már Dietrich is helyesen vélekedett, midőn a fölirat kezdetét ott kereste, hol a betűk legnagyobbak és távolabb állanak egymástól, annak végét pedig ott, hol a betűk legkisebbek s szinte rakásra vannak halmozva.

Megegyez vele Dr Hampel is, ki azonban egy betűvel előbb kezd, mint Dietrich, mivel zárjegynek tekinti az általa a Krisztus monogrammjának vélt keresztalakú jegyet, melynek egyik függélyes szára egyik felé görbül, s mely szerént nem más, mint rozsul készült P, mely egy, e betű alsó részét átmetsző vízszintes vonal által egyszersmind keresztalakot is nyer.

Dietrich e föliratból, néhány betű hozzágondolásával, a következő értelmet sütötte ki:

ΕΦΥΔΑΤΟΣ ΑΝΑΠΑΥΣΟΝΚ ΕΙΣ ΤΟΠΟΝ ΧΛΟΗΣ ΚΑΘΙΣΟΝ,

mi szerént nem más, mint a zsoltárok LXX. 23. 2. versének változata, mely vers így hangzik:

εις τόπον χλοης εκει με κατασκηνωσεν επι υδατος αναπαυσεων εζεδρεψε 1),

magyarul: „A vizek mellett szeretnék nyugodni és zöldülő ligetekben megtelepedni.“

Hampel helytelennek tartja Dietrich megfejtését s a következő értelmezést ajánlja, de szintén néhány betű hozzágondolásával:

ΡΔΕΑΥΔΑΤΟΣ ΑΝΑΠΑΥΣΟΝ Α(ΦΙ)ΕΙΣ Π(Α)ΝΤΟΝ ΑΜΑΡΤΙΟΝ, azaz:

δια υδατος αναπλύσον αφεις παντων αμαρτιων,

magyarul: „Ha víz által tisztulsz, minden vétkeid alól feloldatol.“

Dr Hampel tudniillik a csésze fenekén levő kereszt s a Krisztus-monogrammnak nézett betű által vezetettve, azon véleményben van, hogy e csészéknek egyházi hivatásuk volt, s hogy azok keresztelési célra használtattak.

Dietrich tehát, úgy mint Hampel is e betűket elkorcsult görög betűknek nézték, s ennél fogva azokat a csésze központjából tekintve, balról jobbra olvasták. Hogy e betűjegyek közül, joggal, hányat szabad és lehet görög betűkkel összeegyeztetni: adom itt a görög alphabetet s a fölirat betűit, egyenes vonalba állítva:

Α Β Γ Δ Ε Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω

⚡ Δ Ε Α Υ Δ Α Τ Ο Σ Α Ν Α Π Α Υ Σ Ο Ν Α Ξ Ε Ι Σ Φ ⚡ ὕ Ν Π Ἀ Ι λ ρ τ
⚡ Δ Ε Α Υ Δ Α Τ Ο Σ Α Ν Α Π Α Υ Σ Ο Ν Α Ξ Ε Ι Σ Φ ⚡ ὕ Ν Π Ἀ ἰ λ ρ τ

Dr Hampel, e kétségtelenül kiváló szakférfinak abbéli véleménye, hogy azon görög ötvös, ki e betűket beverte, a görög betűket nem ismerte, szeréntünk el nem fogadható; mert föl nem tehető, hogy ily, a műveltség bizonyos fokát igénylő művészetet űző egyén, ki azon felül betűk beverésével foglalkozott, saját nemzetének írását ne ismerte volna.

A mi véleményünk az, hogy a görög művész ellenkezőleg nagyon jól ismerte a görög betűket s azért adott néhányának oly görögös alakot, hogy mi sem vagyunk képesek, a mi kulcsunkkal, a föliratot teljesen megfejteni.

E betűjellemeik nem görög betűk, hanem régi magyar betűk, melyeket a görög művész a kapott előírás szerént nagyobbbrészt ügyesen és híven, de itt-ott helytelenül vert be, úgy, hogy azokat felismerni nem lehet. Ezen körülmény, valamint a sok összerótt betű és rövidítés a fölirat megfejtését csaknem lehetetlenné teszik.

Olvassuk tehát e föliratot a csésze széléről tekintve, azaz fordítsuk meg, s olvassuk azt, ősi szokás szerént, jobbról balra. Állítsuk ennek okáért a betűket ismét sorba s helyezzük utánuk alpha-betjeink azon betűjeleit, melyek velök leginkább egyeznek 2).

1) Adom e szöveget hibáival és hiányos ékeztetésével, úgy, mint van.

2) Ezt szükségesnek véltem annyival inkább, mert itt bizonyításról van szó, még pedig bizonyításról »ad oculos.»

A két körirat betűjegyeinek alphabetjeink betűivel való összehasonlításából láttuk, hogy azokat erőltetés nélkül határoztuk meg, de fájdalom, nem tudjuk a fölirat teljes értelmét megállapítani. Ennek egyik oka az, hogy némely betűk kétféleképen olvashatók, további okok pedig, hogy a betűk csaknem kivétel nélkül mássalhangzók, hogy nem tudjuk, hol van a szavak kezdete és vége, nem tudjuk bizonyosan, hol van magának a föliratnak a kezdete, nincsenek-e rövidítés kedvéért mássalhangzók is kihagyva, s végre, hogy néhány betű a görög ötvös által érthetetlenül veretett be.

A megfejtés körül azonban némi tájékozást nyújt a vég-k.

A szavak, melyeket kibetűznünk sikerült, a következők: 4. és 11. alatt: *(e)sz(e)s*, 13. alatti: *(e)sz(e)s* vagy: *ejt*, 16. 17. 18. 19. alattiak együttvéve: *sok(a)k*, 21. 22. együttvéve: *r(e)nd* vagy: *sz(é)p*, 23. 24. együtt: *ró* vagy *szó*. 25. ő, 26. 27. együtt: *r* (a rövidítést jelző pont = *d* vagy *ü)nk*, tehát: *ránk* vagy a 25. alatti *ő*-vel együtt: *örünk*, s így az utóbbiak együttvéve mindkét megfejtés szerint értelemmel bíró mondatokat adnak: *rend ró ő ránk*, vagy: *szép szó ő ránk* vagy *örünk*. De kérdéses, hogy ezen, már így is érthető szavak nincsenek-e megcsönkítva vagyis rövidítve, mint például *rend(-et) ró ő ránk* vagy: *szép(-en) szó(-l)* sat.

Ha találkozik valaki, ki e föliratnak bővebb vagy teljes megfejtését adandja: szívemből fogok örvendeni; a gáncsoskodótól azonban feltétlenül elvárom, hogy jobbat és többet fog adni.

A fölirat betűjegyeinek alphabetjeink betűivel való találása, a betűknek régebben szokásban volt összerovása, a magánhangzók ritkasága s csaknem hiánya és néhány, egymással semmiképp nem ellenkező szónak e betűkből, a Telegdi által tenntartott szabályok szerint, minden erőltetés nélkül való összeállítás, ily hiányos megfejtés mellett is kétségtelenné teszi azt, hogy jelen esetben, bár néhány, de kevés, a betűk nem ismerése miatt hiányosan bevert betűn kívül, tisztán és elvitázhatatlanul régi magyar írással és kétségtelennül magyar szövegű fölirattal van dolgunk.

Hogy a csészek keresztyén egyházi szertartások céljára készültek volna, a mellett a csészek fenekén szemlélhető kereszt mit sem bizonyít; lehet az egyszerűen, célzás nélküli díszítés, mi mellett éppen az ozorai népvándorlaskori emlék is inkább bizonyít, mint ellene szól; mert nagyobb a valószínűség, hogy ez utóbbit is nem keresztyén kezek készítették.

A keresztnek vélt alak e szerint talán nem más mint díszítés, de lehet ám cifrázott *i* betű is, melylyel valami áldozási szent mondat kezdődött, s melynek értelmét akkor mindenki tudta s ismerte, mint például ma a J. N. R. J.-ét (= Jezus Nazarenus Rex Judaeorum = názárethi Jézus, a zsidók királya), s ez *i* betű akár az ital, inni, vagy ivás szót rejthette magában.

Hogy továbbá e két csésze nem keresztyén egyházi, hanem inkább ősvallási szertartásoknak szolgált: a mellett bizonyít az azokon lévő csat, mely bizonyára nem más célból alkalmaztatott, mint hogy azt hun-magyar gazdája övére csatolja, hogy meglegyen, mikor áldomásra kerül a sor. Megerősít bennünket e hitünkben Herodot, midőn a scythák, másként hunok e szokását minden további megjegyzés nélkül felemlíti, azt irván, hogy a scythák csészejüket övükre szokták csatolni.

E szokás azon föltevésre, hogy az összes scythák kóbor életet éltek volna, semmiképp sem vezethető vissza; mert ugyancsak Herodot az, ki „nomád” scythákat említ sok más nevű scytha törzsek mellett, s így magából következik az, hogy ez utóbbiak nem voltak nomádok.

Áldozó kancsóval kezökben ábrázolták azon kőbábokat, melyek Dél-Oroszországban bőségben találtaknak, s melyeknek rajzát Jerney János keleti utazásának leírásában ábrákban hozta.

De akár mint álljon a dolog, az iránt bizonyosak lehetünk, hogy ezen betűk hun-magyar betűk s hogy valamely hun vagy magyar főúr bizta meg a görög művészt a csészek készítése s a föliratok beverésével, mely megbizásnak — a fölirat dolgában — a görög mester csak imigy-amigy felelhetett és felelt is meg, mert a hun-magyar betűket nem ismerte s csak előírás után készítette. Hogy a műveltebb görögök nem görög embert biztak volna meg görög írás alkalmazása, beverésével: éppen séggel föl nem tehető.

A másik, az előbbtől csak látszólag eltérő írás, mely a nagy-szent-miklósi lelet edényein látható, a B) csoportbéli írás, mely husz betű- és jegycsoportból áll s összesen tizennégy edényen található, részint beverve, részint hegyes eszközzel bekarcolva.

Adom ezeket úgy, a mint Dr Hampel művében híven, az eredeti edényekről vett rajzokról, átlátszó másoló papir segítségével másoltam, s először a Herpka tanár által készített galvanoplasztikai utáztatok s azután az eredeti arany edényekével összehasonlítottam.

E szó- és jegycsoportok ezek:

Hickesius műve — tudtomra — a legterjedelmesebb mű e tekintetben, mely a rún és góth betűk minden változatait, összehasonlítás kedvéért egy táblázaton egyesítve tartalmazza. De azok közt sem találtam más alaku alphabeteket, mint az itt következők:

Markomán rúnák I.

a b γ th e f g h i k l m n
 A K K . B B . P H P . ∞ d H . M M . P P . * X X . X N X . J I . X X . M M . ∞ H . P X P .
 o p q r s t u ks i ts
 N R . X K C . Y Y . R H R . Y Y P . T T . H H Q . H Y . P Y P . T T .

Markomán rúnák II.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z w
 A . B . C . ∞ . h . P . X X . L . P . A . Q . X . F . H . M . R . N . I . Q . H . X . T . W .

Nord (északi) rúnák.

f u t h o r k h n i a s t b l m y
 P . N . P . H . R . Y . * . X . I . J . H . T . B . T . Y . A .

Angolszász rúnák.

f u d o r k g(i) u u h n i g(e) e o p ks s
 F . N . A . M . E . R . h . X X Y . P . N H N . X . H . I . P . S Z J . h C . M . P Y * . H .
 t b e d , m l n ö m , d a e ü i o e a r k w k st , ts g ts
 T . B . M . M M . I . X X X H . A . R . F . M M . * . Y . Y . H . Y . M M . X . Z .

Góth rúnák.

f u d a r k g w h n i γ k w p u u s t b e l m n t h o
 P . N . P . F . R . C . X . P . N . X . I . Q . T . B . P . Y . T . B . M . I . M . X . M . Q .

Moeso-góth rúnák (Vulfila alphabetje).

a b g d e q z h δ i k l m n γ u p 9 o r s t v f ks w o
 A . B . Γ . Δ . Ε . U . Z . h . φ . I . R . Λ . M . N . G . Π . Π . Υ . ρ . S . T . Υ . F . X . Θ . Q .

Az olaszországi bardok betűjegyei.

a á e é i o ó u ú ü ú ö b v m m p f mh k χ ne
 Λ. Λ. J. J. I. O. O. V. V. Y. Y. Y. V. E. T. U. U. P. P. C. K. X.

g n t th nh d d n n th l rh r s h hw
 G. S. T. N. P. D. D. N. N. A. V. P. K. h. G.

Dietrich megfejtését alább adandjuk, s az olvasó maga győződhetik meg, mily önkényüleg járt el a betűk értékének meghatározásában.

Felette furcsának vesszük továbbá, hogy ő ott, hol szükségesnek és jónak tartja, betűket közbeszúr s az így létrehozott szóból ismét egész szótagokat hagy ki, hogy abból (legalább szerénte) góth nevet kisüssön.

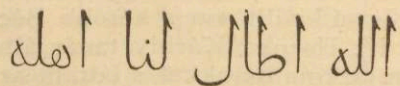
Az egyik szócsoportot jobbról balra, a másikat ellenben balról jobbra olvassa, úgy a mint kedve tartja. Midőn azután az ily, kinnal, megtoldások és kihagyásokkal alkotott szavakat mondatba rakja össze: azt vesszük észre, hogy ennek — magyarán mondva — se füle, se farka.

Megdöbbenve kérdezzük: mi ez? Megvan győződve Dietrich megfejtése helyességéről, vagy csak faja dicsőségének emelésére követeli azénak ez írást, melynek alig-alig egy betűje hasonlít — mert találásról szó sincs — a góth és rún alphabetekéhez?

Hogy a tudományban is ámitásoknak, még pedig czélzatos ámitásoknak vagyunk kitéve: arra nézve például szolgáljon egyebek közt a következő eset: Churban, Graubünden kanton fővárosában a székesegyházban láttam és másoltam azon régi arab fölíratot, mely a spanyolországi mórok idejéből származik, midőn ezek Svájcot bebarangolták, sőt annak egyes vidékeit hosszabb ideig állandóan is birták vala. Ez írás szövetre van hímezve, mely most misemondó ruha szegélyét képezi, egykor pedig — a hagyomány szerint — valamely mór főúr ruháját díszíté. E fölírat kis alakra vett másolata ez:

Megemlíti e fölíratot Dr Keller Ferdinánd is¹⁾, ki Hitzig tanár tudósítása nyomán azt mondja, hogy az a khorán egy verse, mely a manap divó arab betűkkel írva, Hitzig szerint ilyképen iratnék:

értelme pedig ez volna: „Isten óvna meg számunkra az ő meghittjeit.“

Összehasonlítván a Hitzig által hozott arab betűket az eredeti fölírat betűivel, azt találtam, magam is konyítván e tárgyhoz, hogy a betűk legnagyobb része nem talál. Ez gyanúsnak tetszett s fordultam más valakihez, ki az arab nyelvet érti. Ez az eredeti fölíratból a következő értelmet betűzte ki: „Egy az Isten, hasonlíthatatlanul egy Isten.“²⁾

Erre már éppen nem nyughattam, hanem megküldtem a mór írás másolatát a tudós orvosai plébánosnak, Boleszny Antal úrnak, s kértem, fordíttatná le azt az ada-kalehi hodzsával (tanítóval) magyarra. A plébános úr a fölíratot legelsőben is az orsovai török konzullal közölte, ki azonban, habár jól beszél törökül s az arab és persa nyelvben is járatos, nem tudott rajta eligazodni. Az ada-kalehi hodzsával sem lehetett boldogulni, s így az orsovai török konzul a másolatot Vidinbe küldötte azon hitben, hogy talán ott képesek lesznek azt megfejteni. Onnan visszajött azon értesítéssel, hogy egy szó (izalimen) előttök teljesen érthetetlen, a többinek értelme pedig ez: „Az igen szükséges dolgot (tárgyat vagy jószágot) tőlünk ellopták.“

¹⁾ Der Einfall der Sarazenen in die Schweiz um die Mitte des X. Jahrhunderts. Zürich 1856. 4-r. 26—30 l.

²⁾ Minthogy e fordítást szivességből kaptam, nem említhetem meg nevét; csak azt mondom, hogy külföldi.

Kiknek higyjünk már most? Kétségkívül ez utóbbiaknak, kik őszintén bevallották, hogy egy szót éppen nem értenek, s így csak a hiányos fordítást adhatják.

Dr Hampel Dietrich megfejtéséről, alább pedig a maga részéről így nyilatkozik: „Aki a régiebb rúnák meghatározásának nehézségeit ismeri, nem fog azon csodálkozni, hogy az első komoly kísérlet ezen bizonytalan (!) írásjegyek és szavaknak a még nem eléggé megállapított ó-góth nyelvből való értelmezése nem kielégítő. Ezutáni kísérletek talán sikeresebbek lesznek, s az ezen fölíratokban előforduló rúnák hangértékének végleges meghatározása, azon tudósok föladata leend, kik különösen a rúnírás tanulmányozásával foglalkoznak.“

„Azoknak feladata leend — így folytatja Dr Hampel — meghatározni azt is, ha vajjon itt tényleg minden egyes szó a góth nyelvből értelmezendő-e, s ha vajjon nem fordulnak-e elő görög szavak is, melyek részben rún írásba vannak foglalva.“

„Ez utóbbi feltevést nem vélem teljesen elvetendőnek; a bevert rún fölíratok görög volta mellett legalább szólni látszik némely körülmény. (?)“

„E feltevést megerősíti az 1. sz. (nálunk a csoportban a legfelső) fölíratban a kereszt-jelképnek választójelképen való ötszöri alkalmazása.“

„E jelképnek gyakorisága tehát előre is jogosulttá teszi azon föltevést, hogy itt is vonatkozása forog fenn a fölíratnak az edénynek szertartási rendeltetésére, a keresztelésre, s ez írásban bizonyosan ismét valamely, a víz gyógyerejére vonatkozó mondat fog rejleni.“

„Ezen megfontolás alapján a korai középkor egyházi szermondait alaposabban ismerő szak-társainknak olyképeni megfejtését ajánljuk, mint például a következő:

+EQΘV + XVEC + VAPI + ND +

azaz: Ευτυχής ὄδρ' n. d.“

„A két utolsó betű szabályszerű latin betű, s a szermondat végén ezt jelenthetnék: *N(omine) D(omini)*, amin mint megállapított rövidítésen a görög szertartási mondattal való egybekapcsolásra nézve éppen oly kevésbé ütközhetünk meg, mint a *XP* (görög) rövidítésen a latin fölíratokban.“

„Nem folytatom — így végzi Dr Hampel — a megfejtési kísérleteket, hanem átengedem azokat, mint természetes is, a nyelvtudósoknak s kész vagyok jobb ellenvetések alapján az 1. sz. (nálunk első helyen bemutatott) fölíratról tett fejtegetésemet elejteni.“

„De álljon itt e fejtegetés annak bizonyosságául, hogy végleges eredmény a Dietrichétől eltérő uton is érhető el.“

Helyes! Mert Dietrich útján haladva, eredmény, a valóságnak megfelelő eredmény soha sem érhető el.

Én nem tartozom ugyan azok közzé, kiktől Dr Hampel e fölíratok megfejtését várja, de olvastam én is többféléről többfélét; az olvasottakat pedig iparkodtam a látottak és tapasztaltakkal egybevetni és következtetéseket vonni, más szavakkal: az elméletet a természetessel, a valóval összeegyeztetni. Ilyenkor azután akadtam oly meglepő dolgokra, amiket könyvekben leírva nem találtam. Így volt ez a jelen esetben is. Ismertem a ránk szállott ugynevezett hun-scytha alphabetek egyikét-másikat; láttam azután 1884-ben az ötvösmű-kiállításon s később Bécsben a nagy-szent-miklósi kincset eredeti valóságában, láttam továbbá az ifj. Herpka Károly tanár által készített galvanoplasztikai, tehát természetű utánzatokat azokkal az ákom-bákom betűkkel, s láttam az énlakai unitárius egyház menyegyzetén most is ékeskedő „székely“ betűjű fölíratot, s meggyőződtem, hogy mindezek, bár különböző időkből valók, egy forrásból, egy bölcsőből erednek: Scythiából, s a hun-magyar nemzet őskorából.

Hogy Szabó Károly, legjelesebbjeink egyike, nem ismerte vagy nem ismeri e kincs fölíratát, nem csoda, mert azok jórészt csak 1884-ben, az ötvösmű-kiállítás alkalmával lettek ismeretessé; de Dr Hampelnek okvetlenül fel kellett volna bennök ismerni a hun-magyar írást, ha a Bél és Oertelius által közölt alphabeteket ismerte volna, mert amabban megvan az a patkóalaku *ny*, mely a most említett csoportokban több ízben, ezében pedig az *ö*, mely a fentebb említett két csésze köriratában fordul elő, s mely betűalakok sem a góth, sem a rún alphabetekben, de egyáltalában a világ semiféle más alphabetjeiben nem találhatók; hiába kerestem ezeket a Faulmann-féle s más hasonló művek alphabetjei között. De a ránk szállott alphabetek s a kincsen látható többi betűk közt is — bár sok évszázad választja el őket egymástól — oly csekély és lényegtelen eltérések vannak, hogy egykettő, de nem több kivételével, lehetetlen azokat félreismernünk.

És most lássuk, hogy boldogulunk e fölíratok megfejtésével.

Az első szó, a mely figyelmemet magára vonta, egy világosan kiirt hun tulajdon-, egykor talán hivatalnév, méltóság. Tisztán, teljesen van beróva, nincs abban rövidítés, mindössze ugysis csak két betűből áll; ez az a 81-es alakú két betű: Kájoni egyik *r*-je s a Harsányi-féle *ny*, tehát *Ru*. Létezik-e még minálunk ezen név mint családnév, nem tudom, mert nekünk fájdalom még nincs olyféle családnév-jegyzékünk, mint a minőt a nagyérdemű Kríza János unitárius püspök állított össze

a székely családnevekről. Ezek között, igaz, a Ru nevet nem találtam; de létezett e név Svájcban az anniviersi fekete hunok közt. Roux (e. Rú) atya, hittérítő, ki Indiában vértanúságot szenvedett, Luc helységből való születésű volt; e család utolsó sarját Roux Máriával temették el 1886-ban.¹⁾

Azt mondtam, hogy Rú talán hivatalnév volt, mert a keresztyény hittérítők különösen ezeket irtatták ki minálunk. Tudjuk ugyanis, hogy a keresztyénységnek Szent István által való behozatala után az ősvallás követői néhány kísérletet tettek annak visszaállítására, Magyarországon úgy, mint Erdélyben. Erre történt azután, hogy Béla, Endre öccse, ki a Sándor-féle azaz a Csíki Székely Krónika szerint 1049-ben lett, bátyjával megosztozva, Erdély vezérévé vagy vajdájává, elrendelte, „hogy a méltóságok többé ne a régiek szokása szerint neveztessenek el, sem a családok, várak, helységek, várdák, hanem szentek neveivel cseréltessenek föl.²⁾ Béla rendelete végre is hajtatott, mert azóta a régi, legveszedelmesebbeknek tartott hivatalnevek eltűntek. A mint ez így történt a székelyeknél, kétség kívül megtörtént, de már korábban, minálunk is.

Dr Hampel volt az első, ki azon bekarczolt betűkre figyelmeztetett, melyek az első (nálunk is legfelső) föliratnál a bevert betűk alatt és mellett állanak, s melyek nem egyebek, mint az azután bevert betűk előírása. Két ily előírás látható, mindkettő jobbról balra folyik, mi eléggé bizonyítja azt, hogy a föliratot jobbról balra kell olvasni.

1)

+D N + 1 7 7 7 > 3 +) 1 > 3 + > 0 1 1 +

E fölirat betűinek alphabetjeink következő betűi felelnek meg:

+D N + 7 7 7 7 > 3 +) 3 3 3 + 3 0 1 1 +

^r n k   j ü n g s l   n g s l   s l y é g

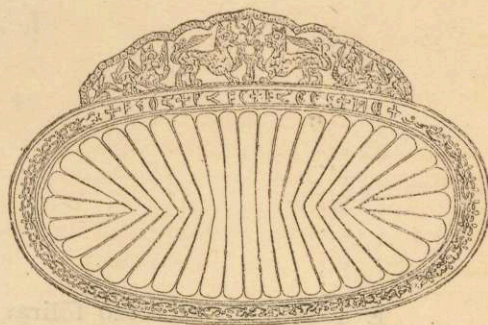
E fölirat egy hosszúkás csészén kívülről, egy fogantyú gyanánt szolgáló toldat alatt van alkalmazva. A fogantyún lyuk van zsinór számára. A betűk be vannak verve, és pedig egy már a csésze gyártásakor nekik szánt helyen, mely a cifraságoktól zsinóralaku díszítés által választatik el, és így a föliratot bekeríti.

A csésze rajzát, felülről tekintve, itt adjuk; ennél az írás, mely kívülről veretett be, természetesen megfordítva, domborúan s nem oly élesen körvonalozva látszik.

A kétszeri előírásnak oka némi figyelem mellett könnyen kitalálható; az első előírásban a betűk közelebb állottak egymáshoz, s így a fölirat nem foglalta volna el az egész, már az edény gyártásakor neki szánt tért, minélfogva

a karczoló az utolsó hat betűt, beleértve a két keresztet is, már nem karczolta be, hanem ujabban kezdte meg azt; ezt a második, a betűk beverésére irányadó beosztást a bevert betűkkel együtt adja a csoportban az első ábra, az imént bemutatott ábra pedig, könnyebb áttekintés végett tisztán csak a bevert betűket.

A keresztet itt nyilván választójelekül állanak, mert az első négy betű egyedül is szemlélhető két korszón bekarczolva, s így hihetőleg a többi három szó- vagy betűcsoport is önálló, egymástól független értelemmel bír.

¹⁾ Eredeti épségükben megvannak ott a Barthó, Bond, Kálló, Csepel, Danczó, Aba, Gyula, Jenő, Bot, Rov, Rú, Rúa, Várdó, Vió eredeti hun nevek. E népről, mint hallom, Horváth Mihály és Hunfalvy Pál is irt már, de értekezésük hír szerint csak néhány lapra terjed, s nagy szerepet játszik benne az a szerencsétlen szószármaztatás; így éppen a L u c nevet l y u k szóból származtatják, holott Luc egy iszonyú meredek hegygerinczen csaknem legfönt fekszik. Nem is általok lettem e hun telepre figyelmes, hanem a Mayer-Berlepsch-féle svájci útmutató által. Ezen és Felső Olaszországban található hun telepekről szóló művem, melyhez az adatokat 1884 óta gyűjtöm, legközelebb fog megjelenni.

²⁾ »Quo tempore post iussit Bela Vajvoda Transilvaniae ut non amplius dignitates more antiquorum nominarentur, non familiae, non arces, non villae, non castella, verum Sanctorum nominibus insignirentur. — — et attamen dignitatum honorificarum nomina amplius non audiebantur, non Rabonban, Supremus Rector, sed Comes Siculorum, non Gyula, Harkáz, sed Vice Comes Siculorum etc. etc.« — A n e m e s székely nemzetnek constitutiói (végéhez csatolt Sándorféle krónika.) P e s t e n 1818. 8-r.

A *g* és *l* állva ábrázoltatik e föliraton, nem dülve, mint alphabetjeinkben, s mindkettő leginkább a Hickesius által közlöttekhez hasonlít. Az *l*-en a bizonyára a hun-magyar betűket nem értő görög művész tévedésből három ág helyett négyet alkalmazott. Hogy ez tévedés, bizonyítja két másik bevett fölirat s a többi bekarcolt *l*, melyeknek mindegyikén következetesen csak három ág van.

Az ezen föliraton szemléltethető három fekvő, balra nyiló $\triangleright$ nyilván nem más, mint Λ vagyis *s*.

Az utolsó, D alaku betű pedig az összerótt *n* és *r*, vagy *n* és *sz*.

Ezeknek előrebocsátása után most már adhatjuk az egész föliratot latin betűkkel, a könnyebb olvashatás végett balról jobbra állítván össze azokat.

+ *g é l y s* + *l s g n* + *l s n y ü j* + *k n r* vagy *nsz* +

És most ismét ott állunk, hogy az egy *é*-t és egy *ü*-t kivéve, csupa mássalhangzókkal van dolgunk, mely körülmény ezen föliratoknak és az előző körirat egyfajúsága mellett tanúskodik, de egyszersmind a megfejtést is megnehezíti.

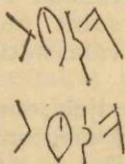
Az első szó tisztán „egélyes“-nek hangzik; „egély“ a „religió“ szó kifejezése az „ég“ (coelum) gyökből, mintegy égi boldogságra vezető elméleti és gyakorlati erkölcsstan; azon oknál fogva azonban, hogy az „egély“ újabb alkotású szó, itt, legalább ily értelemben nem vehető.

Valószínű, hogy „Gelyes“, mert *Gellye* nevű helység van Veszprém megyében, mely név hajdanában személynév lehetett, de lehet még ma is.

Tudjuk Telegdi rudimentáiból, hogy a vég-*k* a szók elején is szokott használtatni; a fölirat két utolsó betűjegye, a *k* és az összerótt *nsz* e szerint „Kenész“-nek volna olvasható, mely hajdan személynév volt s talán találkozik ma is oly nevű család; *Kenész* nevet visel ma is hat hazai helység.¹⁾

Különbben biztosan azt sem tudhatjuk meghatározni, hogy a kereszttek által elválasztott betűk egy szót képeznek-e, vagy pedig mindegyikök egy-egy szónak a kezdőbetűje, azaz szójegyek-e, melyek összevéve talán valamely áldozási mondatot képviseltek, melyet akkor mindenki értett, mint mi értjük ma is a *Ÿ. N. R. Ÿ.* (Jesus Nazarenus Rex Judaeorum), a *S. P. Q. R.* (Senatus populusque romanus) a *T. K. R.* (Tekintetes Karok és Rendek) s más betűk által jelzett rövidítéseket.

Némaságuk ellenére e betűk mégis ékesen szöllanak a magyar írás ősisége mellett, mert *valamennyiök* talál alphabetjeink betűivel, az *ny* pedig éppen elvitázhatatlanná teszi, hogy ezek magyar betűk, mert ily alakú jegy a világnak összes más alphabetjeiben nem található, miről meggyőződhetik mindenki Faulmann többször idézett műveiből.²⁾

2)

E négy betű az előző fölirat kezdetét képezi, s az itt adott alakban két korsón bekarcolva szemléltethető. A felső föliratnál a *g* a Hickesius által közlött *g*-hez itt már teljesen hasonló.

Értelme, mint már fennebb mondtuk, „Gelyes“ lehet.³⁾

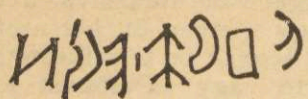
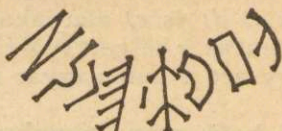
¹⁾ Helyneveink nagy része megbecsülhetetlen emlékek a régi időkől, mert van köztök sok olyan, mely elnevezése által használatban már nem levő személynéveket tüntet föl, vagy jelentősége által az ott történt eseményeket örökíti meg, mint p. Keveháza, Munkács, Szihalom (hajdan Színhalom), Esküllő, Pusztaszer, Hadvás sat.

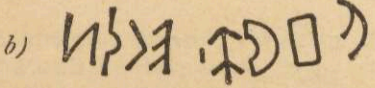
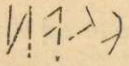
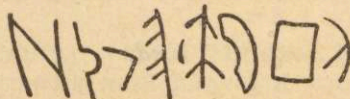
²⁾ Dietrich e betűkből a következő értelmet érzszakolja ki: + ARV(I)K + VAKAI + VAKNS(è)L + S(a)TH +, mely állítólagos góth mondat szerinte németül ezt jelentené: »Arvik Wache das Wachen gesättigt an Gutem,« mi magyarul annyit tesz, hogy »Arvik (Dietrich szerént góth tulajdonnév). Örkdjék az örkdés jóllakva jóval.« Kérdem: ki talál ebben csak egy csepp értelmet?

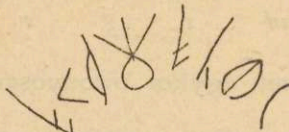
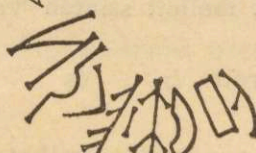
De különben hasonlítsuk össze e betűket a runák és góth betűkkel, s azt fogjuk találni, hogy legnagyobb részök még csak nem is hasonlít hozzájuk. Dietrich ezen és a többi állításaira nézve egyáltalában csak nagy kérdőjellel felelhetnénk.

Dietrich e föliratban az (i), (è) és (a) hangzók kihagyását azzal indokolja, hogy azok részére már nem volt hely. E föltevés teljesen alaptalan, mert az első előírás szerént nemcsak e három, hanem ezen felül még más két betű is fért volna el.

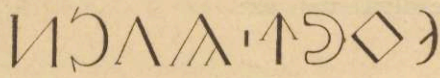
³⁾ Dietrich ezt olvassa: ARV(I)K = ARWIK = Arwig.

3)
 a) c)

b)   d)

e)

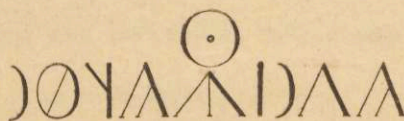
A bevert föliratoknak alphabetjeink következő betűi felelnek meg:

 r é s l cz ny k nd

A b) alatti bekarczoltnak:

 r g s nd

az e) alatti bekarczoltnak:

 n ly t g ly r n s g
 cz sz

Ezen föliratok négy edényen szemléltethők és pedig az a) és b) alattiak azon csészék egyikén, melynek fenekén az A) alatt tárgyalt körirat van, a c) alatti egy kelyhen, a d) alatti a szarún, az e) alatti pedig egy, az előbbenivel teljesen egyező kelyhen.

Mindenekelőtt arra kell figyelmeztetnünk, hogy a bevert betükön kétféle kéznek nyoma, vagy mondjuk, kétféle kézirat ismerhető föl, melyeknek egyike az a) és b) alatt, másika a c) d) és e)

alatt közölt egy és ugyanazon fölirat. Amazok, az a) és b) alattiak, határozottan szemesebb embertől származnak, mert az l következetesen csak három ággal van ábrázolva, a végen pedig következetesen r áll, holott ezeknél, a c) d) és e) alattiaknál, az l egy esetben öt, két esetben pedig négy ággal van ábrázolva, és két esetben az r helyett vég-k áll, miből joggal azt következtethetjük, hogy a két első fölirat a helyesebb s hogy azt a hun-magyar íráshoz értő vagy az előírást jobban szemmel tartó ember verte be.

A négy első betű után következő függélyes | kis vonalat ez úttal nem tarthatjuk sem r sem sz-nek, mert akkor bizonyára a többi betűkkel egyenlő hosszúsága volna. Hihetőleg választójel gyanánt van oda helyezve, hogy a két betűcsoportot egymástól elkülönítse.

E bevett betűk, könnyebb olvasás végett balról jobbra állítva, tehát ezek:

nd k ny cz | l s é r

tehát az egy é kivételével mássalhangzók; de mit jelentenek, szavak kezdő betűi-e, melyek a tulajdonosokra vagy valamely szent mondatra vonatkoztak, ki tudná azt most már meghatározni?¹⁾

A b) alatt hozott eféle betűk mellett vannak bekarczoltak is, és pedig (itt balról jobbra helyezvén azokat) a következők:

nd s g r

mely betűkből két magyarországi helynevet, egykor bizonyosan személynevet ²⁾ betűzünk ki: (e)nd(e)s és (e)g(e)r, azaz: „Endes“ és „Eger“.³⁾

Az e) alatt hozott bevett betűk mellett szintén vannak bekarczoltak is és pedig (itt balról jobbra sorolva fel azokat):

g s nr összerótt ly és cz g t ly n
vagy nsz

Mi szintén csak a betűket, csupa mássalhangzókat sorolhatjuk fel, de értelmüket megfejteni nem tudjuk.⁴⁾

Egy füles korszón (bekarcsolva) van ez:

4)

vagyis alphabetjeink betűivel:

¹⁾ Dietrich egy (csakugyan ?) góth tulajdonnevet betűz ki, de ily módon GVNDIVAK(e)RS = Gundacker, tehát először megtoldja egy e-vel, azután kihagy belőle egy i-t és egy v-t. Bizonyára különös megfejtési rendszer, nem is tekintve a betűkre rá erőszakolt hangértéket, mely körülményre a szíves olvasót újra figyelmeztetem.

²⁾ Endes mint családnév a székelyeknél ma is létezik, Kriza János, Vadrózsák. Kolozsvár 1863. I. köt. 384 l.

³⁾ Dietrich ezt EKAS-nak olvassa.

⁴⁾ Dietrich többet tud, s ezt olvassa: »(h)ATKTO AIVI= »Aevi stach (ein die Runen),« azaz magyarul: »Aevi szurta (karcolta be a rúnákat).« Ilyen megfejtésre, azt hisszük, felesleges minden megjegyzés. Eddig Dietrich a szavakat jobbról balra olvasta, ezentúl azután a többi balról jobbra olvassa.

A betűket balról jobbra állítva, ezeket találjuk:

az első sorban: *r* fekvő *s*, összerótt *ly* és *s n k m g l*
vagy *sz*

a második sorban: *g* fekvő *s* összerótt *n* és *r* összerótt *ly* és *cz*
n és *sz*

a harmadik sorban: fekvő *s t ü*

A középső sor négy betűje előfordult az előző, bekarczolt 3. e) alatti föliratban is, s az ittenit avval összehasonlítva láthatjuk, hogy itt a második, ott pedig a harmadik betű hanyagul van bekarczolva.

Az itt közölt háromsoros föliratban az egyes sorok betűi különböző nagyságúak, mi azt gyaníttatja, hogy mindegyik sor más-más karczolótól ered.

A fölirat betűi, az *ü*-t kivéve, mind mássalhangzók, s így nehéz, azokból valami bizonyosat kimagyarázni; csak az első sorban látunk tisztán egy szót: *n(e)k(e)m*.¹⁾

5)

azaz alphabetjeink betűivel:

m ny t s g

E két fölirat egymással teljesen egyező nyeles, serpenyőalaku csészére van beróva; a betűk, balról jobbra rakva, a következők:

g fekvő *s t ny* és megfordított *m*

A két utolsó betűt „*(e)ny(e)m*”-nek olvashatnók. ²⁾

6)

azaz alphabetjeink betűivel:

m j u

r g ly

E hat betű egy füles korsóra van karczolva; rakjuk őket balról jobbra, s lesz

az első sorban: *u j m*

a második sorban *ly g r*

¹⁾ Dietrich az egészből (most már balról jobbra olvasva) ezt sütötte ki nagy bölcsen: »IK OHSALA(h)AKTHO KES= i c h Ohsala stach (d a s) Gefä s s (ein), vagyis magyarul: »én Ohsala szűrtam (karczoltam!) (be az) edény t.«

Ismételve s újra kell figyelmeztetnem arra, hogy mily önkényüleg járt el Dietrich a betűk értékének meghatározásában, s ez, azt hiszem, fölöslegessé tesz minden más észrevételt.

²⁾ Dietrich szerint AKENB-nek olvasandó, mi állítótag goth tulajdonnév.

Az első sornak némileg megfelelne a vas megyei két „Unyom“ helység, vagy talán e szó „uj“, a második sorban a két utolsó betű ismét „Eger“-re emlékeztet.¹⁾

7)

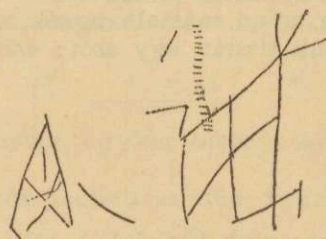
81

azaz alphabetjeink betűivel:

Xi

E két betű egy kis poháralaku edényen szemléltethető: *Ru*. E két, egy szót képező betű kárpótlást nyújt a többi meg nem fejtettekért; mert egy hun-magyar tulajdonnevet ismertet meg velünk, mely — mint fentebb mondtuk — elvitázhatatlanul létezett.

8)

E két jegy nyilván összerótt betűkből áll, s megfelelnek azok a mai monogramnak; a kisebbikben az *ly*-t és fekvő *u*-t, a nagyobbikban pedig a *zs*-t, vég-*k*-t, *r*-t és *u*-t tisztán lehet megkülönböztetni.

Mint láttuk, nehéz itt eligazodni, mert nem tudjuk, hol a szónak vagy mondatnak a kezdete, hol a vége. Így például a 3. e) alatt bemutatott bekarcozott írás négy első betűje a következőktől semmi jegy által sincs elválasztva; pedig kell, hogy azoknak külön is legyen értelmök, mert megtaláljuk őket a 4) alatt közlöttek közt is, mint középső sort.

Sajnos, hogy e szerint e föliratok meg nem fejthetők, mert régi nyelvkincsünk általok bizonyára gyarapodnék; de azért e betűk némaságukban is becsesek ránk nézve, mert tanúságot tesznek arról, hogy alphabetjeink nem koholtak, mint azt némelyek velünk elhiteni szeretnék.

Mondhatnak irigyeink e föliratokra, a mit akarnak, azért hogy a *Ru* szó kivételével nem tudjuk megfejteni. Egyik-másik betű lehet ugyan hasonló a goth vagy bármely más alphabet betűjéhez, de összevéve nem szabad és lehet azokat más betűkkel azonosítani, mint a régi magyar betűkkel.

Berekesztésül álljanak itt Dr Hampel szavai.

„Bizonyos ez idő szerint csak a *B*) (nálunk *A*) és *C*) (nálunk *B*) csoportbéli föliratok egykorúsága.“

„Ezen egykorúság nyomós támpont annak megállapítására, hogy azon tizennégy darab, melyeken az érintett föliratok találhatóak, ezeknek alkalmazásakor már együtt voltak, s így ez ismeretlen jegyek rejtélyes némaságukban is bizonyos hasznot nyújtanak.“

„E tizennégy darab között van kettő (a 15. és 16. sz. füles tálak,²⁾ melyeknek a görög föliratuával való stilisztikai rokonsága oly kétségtelen, hogy azok bizonyosan egy és ugyanazon közös műhelyből eredtek.“

„Ebből magából következik, hogy a *B* (nálunk *A*) és *C* (nálunk *B*) alatt említett csészék és korsók mind a Bouela és Boutaoul nevű két gepida (?³⁾) fejedelem birtokában voltak. — — —“

„A föliratok tanulmányozásából látható, hogy a nagy-szent-miklósi kincs már az V. században két gepida (?) fejedelem birtokában volt.“

Csatlakozván Dr Hampel József jeles tudósunk azon nézete s meggyőződéséhez, hogy az összes kincs már az V. században a két, de nem gepida, hanem hun vagy magyar törzsfőnök birtokában

¹⁾ Dietrich szerint: »VOLSI VAH« = Volsi wog (das Gold), azaz: Volsi mérlegelte (értsük hozzá Dietrich akarata szerint: az aranyat).

²⁾ Tehát nem kettő hanem három, tudniillik a két csatos, nálunk az *A* csoportbéli föliratok közt említett köriratos, és az egy hosszúkás, nálunk a *B* csoportbéli föliratok között első helyen említett csészék.

³⁾ E kérdőjelet maga Dr. Hampel tette oda.

ban volt, részünkről már csak azt mondjuk, hogy áldott legyen az a néhány arasznyi föld, mely e kincset a népek tomboló viharja, tatár- és török-dúlástól megóvta, s áldott legyen a kéz, a kapa, mely azt ismét napfényre keríté, hogy megdönthetetlen tanúságot tegyen azon derék férfiak mellett, kik az ősi írás eredetiségét hirdették.

Hogy e kincset nem igen sokára elkészülése után, talán mindjárt a hun uralom felbomlása után rejtették a föld alá: arra vall azon körülmény, hogy annak ennyi, kezdettől fogva együvé tartozott darabja akkor még együtt volt.

Valamint Telegdi, Kájoni, Kaposi, Harsányi, Oertelius és mindazok, kiktől az alphabetek ránk származtak, úgy az énlakai egyház föliratának szerzője sem ismerték, mert nem ismerhették „Attila kincset“, s viszont az ezen lévő föliratok alkalmazóinak csontjai réges-régen porrá, hamuvá váltak volt már akkor, midőn Telegdi született. Így egyik emlék bizonyágot tesz a másiknak hitelessége mellett, és semmivé válik azok tudákos okoskodása, kik ez írás eredetiségét tagadták vagy gyanúsították.

Hogy azok, kik e föliratokkal foglalkoztak, nem ismerték fel bennök a hun-magyar írást, annak oka az, hogy régi alphabetjeinket vagy nem ismerték, vagy pedig az alapostolok és hamis tanak által tévútra vezetettve, nem találták azokat méltóknak az összehasonlításra. Hogy tudományunkkal mennyire jutnánk, ha ez irányt továbbra is követnők: azt eléggé világosan mutatja e példa¹⁾

Az „Attila kincsen“ lévő föliratokról szóló cikkünket berekesztjük a hun-magyar nemzet heraldikai s az ősi hitrege Turul-madarával, mely a korsók egyikén szemlélhető.

---

¹⁾ Ez év ápril hó második felében Szilágy-Somlyón találtak arany kincset, melyet szintén a góthoktól származottnak állítanak, de vajjon joggal-e?

A csik-szent-mihályi egyház föliratai.

Az ősi irás két más emléke létezett még a mult században Erdélyben.

Az egyik, melyről Kunics Ferencz jezsuita s kolozsvári tanár Kolozsvárt 1731-ben kiadott munkájában, mint akkor még létezőről tett említést, a csik-szent-mihályi egyházban volt szemlélhető.

Kunics Csik-szék nevezetesebb helységei közzé sorolván Szent-Mihályt, azt írja, hogy „e helységnek régi egyháza és föliratai vannak, melyeknek jegyeit (minthogy a görög, török és más betűktől nagyon különböznek) a régi scythákra vezetik vissza.”¹⁾

Minthogy e fölirat azóta elpusztult s annak hasonmása sem maradt ráuk, róla nem szólhatunk.

Cornides, ki mintegy ötven év mulva a föliratok hasonmásának megszerzésében hasztalan fáradozott, már későn járt; Szabó Károly pedig, ki 1862-ben a székelyföldön utazva, Csikban is megfordult, a legilletékesebb férfiaktól hallotta, hogy a régi egyház átalakításakor eltűnt föliratokra még a helybéli legvénebb emberek sem emlékeznek.²⁾

A csik-szent-miklósi egyház fölirata.

Szerencsésebbek voltunk a másik ilyféle fölirattal, mely ugyancsak Csik-széken, a szent-miklósi egyházban, 1749-ben fedeztetett föl.

Maga e fölirat ugyan elpusztult már; elpusztulhatott akkor, midőn 1777. és 1784-ben ez egyházat bővítették és falait átalakították.³⁾

¹⁾ »Szent-Mihály i. e. Sancti Michaelis cum templo vetusto et inscriptionibus, quarum notae ad antiquos Scythas (multum enim a graeco, turcico, aliisque characteribus absunt) reiciuntur.« Kunics, Dacica Sicilia. Claudiopoli 1731. 12-r. 55. l.

²⁾ Szabó Károly, A régi hun-székely írásról, Budapesti Szemle, 1866. V. köt. 133. 134. l.

³⁾ Benkő Károly. Csik, Gyergyó és Kászonszékek leirása. Kolozsvár. 1853. 8-r. II. rész, 69. 70. l.

De fennmaradt e fölírat két hű, mert egymással egyező, de különböző időben s különböző kezek által készített másolata, melyek által a fölírat valódi léteztét is igazolva találjuk.

A Desericzky Incze által közzétett hasonmásnak hű másolata ez:¹⁾

: 1 X 4 8 : 2 X K 3 Y I : 3 4 5 6 : 7 K I H : 1 2 H 3 : 4 M A : 5 6 7 8 : 9 A B : 1 2 H M

: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000

A csik-szent-miklósi fölírat második hasonmása csak ujabb időben fedezett fel és Szabó Károly kolozsvári tanár által ismertetett meg legelsőben.²⁾ E hasonmás a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár többször említett kéziratában kétszer van meg, egyszer a régi betűk maguk, azután egy másik lapon a megfejtéssel együtt; hű hasonmása a következő:³⁾

: 3 4 M A : 5 6 7 8 : 9 A B : 1 2 H M

: 2 X K 3 Y I : 4 5 6 7 : 8 K I H : 1 2 H 3

: 4 5 6 7 8 : 9 10 11 12 : 13 14 15 : 16 17 18

: H X A B : 1 2 3 4 5

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

. 4 . 5 . 6 . 7 . 8 . 9 . 10 . 11 . 12 . 13 . 14

E két hasonmás teljesen egyezik egymással, csak hogy a Dezsericzky által közlött két, ez utóbbi pedig öt sorban van írva, melyeknek két utolsója rövidebb a három elsőnél. Azért van-e ez így, mert magán az egyház falán is így volt, most már meg nem határozható.

De feltűnőbb azon körülmény, hogy az 1751-ki hasonmásokon még egy utolsó hatodik sort is találunk, ily érthetetlen megfejtéssel:

g. j. a. s. j. ly. ly. ll. á.

Azon kérdésre, vajjon a Dezsericzky által közlött hasonmásban ezen végső sor szándékosan volt-e mellőzve, vagy fölíratunkhoz nem is tartozott s az egyház falán sem állott amazzal egy helyen, arra most már nem felelhetünk: de hogy a valószínűség ez utóbbi esetek mellett van, arra látszik

¹⁾ Dezsericzky e fölíratot ily szavakkal kíséri: »En inscriptio Hunno-Scythica a dextra ad sinistram legenda, quae hodie quoque (1753) extat in templo loci Szent-Miklós, sive Sancti Nicolai inclytae Sedis Csikiensis Siculorum Transylvaniae; citra dubium Attilae posterorum.« Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budaë, 1753. 2-r. III. könyv, II. köt. 154. l.

En az itt közlött rajzot Dezsericzky művéből átlátszó másoló papir segítségével készítettem, mely azután fényképezés útján kisebb alakra vétetett, s így a Dezsericzkyétől csakis a nagyságban különbözik.

²⁾ A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle 1866. VI. köt. 108. l.

³⁾ Az itt közölt rajz, kisebb alakra véve, szintén az előbbeni módjára készült.

mutatni azon körülmény, hogy ezen kérdéses utolsó sor minden betűje egymástól egy-egy ponttal van elválasztva, míg fölíratunk többi soraiban a betűket lehetőleg összeróva s a szavakat találjuk több függőleges ponttal elválasztva.

Bármint legyen különben a dolog, az 1749-ki és 1751-ki hasonmások, melyek szemlátomást külön-külön másolótól származnak, annyit kétségtelenné tesznek, hogy a mondott években fölíratunk valóban létezett.

Irodalmunkban eddig csak az 1749-ki első hasonmás volt ismerve, melyet legelsőben Dezsericzky adott ki 1753-ban,¹⁾ s az ő munkájából, kisebb alakra véve, de a lehető legnagyobb hűséggel utánozva, közlött 1794-ben Gyarmathi Sámuel,²⁾ legujabban pedig, Gyarmathi után másolva, 1831-ben Nagy-Bányai Perger János³⁾ és 1866-ban Szabó Károly⁴⁾ tett közzé.

A fölírat ezen, 1749-ben vett másolatát — mint Dezsericzky írja — Szilágyi Sámuel erdélyi királyi táblai ülnök küldte Bécsbe gróf Batthyányi nádor fiainak nevelőjéhez, a székely Horváth Benedek kegyesrendi atyához, aki által ugyanezen kegyes rend tagjához, a tudós Dezsericzky Inczéhez juttatott s ennek munkájában 1753-ban közétetett.⁵⁾

A második, 1751-ki május 26-án vett és általunk második helyen közlött hasonmás, mely eddig ismertetlenül hevert a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár egyik kéziratában, s melyről legelsőben Szabó Károly a régi hun-székely írásról szóló értekezésében tett említést, tudtomra most először közöltetik s ugyancsak ezen kéziratból van véve.⁶⁾

Dezsericzky, az 1749-ben vett hasonmás első megismertetője, e fölírat értelmének megfejtésébe nem mert bocsátkozni, mert mint írja: — „jól lehet ezen (az általa közlött Bél-féle) alpha-betben több betűjegyek a főnebb közlött fölírat vonásaihoz tökéletesen hasonlók, minthogy azonban némelyek különböznek s ezen kívül ezen emléken, mint látszik, némely rövidítések is fordulnak elő, azt igen nehéz olvasni és érteni.“

Mindemellett a csik-szent-miklósi fölíratnak most már hat rendbeli megfejtése ismeretes irodalmunkban.

1. Az első, mely azonban csak a legujabb időben került napvilágra, 1751-ből való; megfejtője, a maros-vásárhelyi kézirat írója nem nevezte meg magát. E megfejtés így hangzik:⁷⁾

„Urnak: meget: tegyeg fo: gvan: irnak: ezer öt: százegy: esztendőbeh: mátyis:
jános: estytán: kovács: tsináltk: mátyás mester: iusef mester tsináltk.“

Ezen megfejtésben a *tegyeg* szó teljesen érthetetlen, a *Jusef* olvasás pedig világos tévedés a helyes *Gergely* helyett.

Ki lehetett fölíratunk ezen megfejtője, arra nézve magában az említett kéziratban legkisebb fölvilágosítást sem találunk.

2. A Dezsericzky által közlött hasonmás első megfejtése Bod Péteré 1768-ból, mely, csekély eltérésekkel, teljesen helybenhagyható olvasást ad. Bod Péter megfejtése, időszaki sorrendben, e szerint a második, s következőleg szól:⁸⁾

„Urnk: mgt: tgyg fo: gván: irnk: zröt: szaz gy: sztendőbn: matys:
jános: stytan: kovács: tsináltk: matyas mstr: grgly mstr tsinallak.“

azaz:

„Urnak: meget: etegyeg fo: gván: irnak: ezeröt: százegy: esztendőben: Mátyás:
János: Stytan: kovács: csináltk: Mátyás mester: Gergely mester csináltk.“

Bod Péter e megfejtésében az *etegyeg* szintén érthetetlen.

¹⁾ Innocentii Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae. 1753. 2-r. II. köt. 154. l.

²⁾ Gyarmathi Sámuel. Okoskodva tanító magyar nyelvmester. Kolozsvár, 1794. I. rész, 4. l.

³⁾ Perger János. A magyar és hazája régenten. Pest, 1831. 8-r. 27. l.

⁴⁾ Szabó Károly. A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle. Pest. 1866. Új folyam VI. köt. 107. l.

⁵⁾ »Hanc inscriptionem (uti iacet) sollicite exscriptam Vir spectatae Nobilitatis ac Eruditionis Samuel Szilágyi Judiciorum Regalum in Transylvania Assessor (uti vocant) transmisit nuperrime Vindobonam Illustrissimis Filiis Comitibus de Battyán, nunc dierum Praesignis Palatini sive Proregis in Hungaria: Ipsum autem idem Apographum meas in manus Vindobona perlatum est.« Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1753. II. köt. 154. l.

⁶⁾ A maros-vásárhelyi kézirat könyvtári jegye 1503. b. A csik-szent-miklósi fölírat abban két másolatban látható, és pedig a 3. és — annak megfejtésével együtt — az 5. lapon, mindkettőn e téves felirással: »Inscriptio Oratorii Oppidi Csik-Szent-Mártoniensis.« E tévedés azonban helyre van igazítva a kézirat 7. lapján, hol az öt pontból álló, a fölíratra vonatkozó rövid bírálat fölé már helyesen van írva: »Inscriptio Csik-Szent-Miklósiensis.«

⁷⁾ A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár 1503. B. könyvtárijeggyel jelölt kéziratának 5. lapján.

⁸⁾ Bod megfejtését Cornidesnek Hájoshoz intézett, Jerney szerint 1780. november 25-én kelt leveléből közli Hájos, *Literaturae Scythico-Magariae Monumentum* című kéziratában. Innen közli azt Jerney János, *Tudománytár, Új folyam VIII. kötet, 1840.* és Szabó Károly, *A régi hun-székely írásról* szóló értekezésében. Budapesti Szemle. 1866. VI. kötet.

3. A harmadik megfejtés Gyarmathi Sámuelé 1794-ből, ki egészben véve helyes utat követett ugyan, de egyes helyeken tévedésekbe esett. E megfejtés a következő¹⁾

„Urunk: mgt: tgyg fn: iran: gyzer: cs (= 4) szrt: szazgy: sztenő: matys:
janos: stytñ: kovats: tsealtk: matyas mestr: grgly mstr tsealtk:“

azaz:

„Urunk: meget: tege fo: gván: irank: egyezer: négyezer: százegy: esztendő: Mátyás:
Fános: Stytan: Kovács: tsealtk: Mátyás mester: Gergely mester tsealtk:“

Értelme:

„Urunk születése után a régi időktől fogván iránk ezer négy száz egy esztendőt. Mátyás,
Fános, Stytan kovács csinálták, Mátyás mester Gergely mester csinálták.“

Ebben a megfejtésben a *tegye* szó érthetetlen, az évszám pedig téves.

4. A negyedik megfejtés Katancsich Péteré 1798-ból, mely nemcsak hogy a valódi értelmet meg nem közelíti, hanem teljesen érthetetlen, nevetséges szóhalmazt ad; ez a következő²⁾

„Vuni mast tőgy-fo, s a van eo pinizurt, ecs az eo it erdőbe, mabót Fános, s bote kovacs, csinál
ti, ma böas mastu, avagy mastu csináltas.“

Azaz:

„Van-e most tölgyfa s ha van jó pénzért, és a jó itt erdőhöz, ma vett Fános, s vette kovács,
csinálj te, ma vchess mástul avagy mástul csináltass.“

Hol van ez értelmezésben a helyes értelem?

Csodálni való, hogy Katancsich, ki a fölíratot valódi „hun-székely“ betűkkel írottak tartotta, a Telegdi és Bél-féle alphabetet, a fölírat megfejtésének igazi kulcsát elvetette, s e helyett képzelte s így hamisat teremtett magának.

Mi lehetett e kulcs, azt ő nem mondja; hogy azonban az általa koholtnak állított „székely“ alphabetet teljesen el nem vetette, kitetszik abból, hogy azt a két szót, melyet helyesen olvasott Fános és kovács), egyedül csak annak segélyével lehetett így olvasnia.

Valóban csak sajnálhatjuk — jegyzi meg Szabó Károly — a jámbor Katancsichot, a székely írás ügyére hasztalanul vesztegetett álmatlan éjeiért.

5. Az ötödik megfejtés, 1840-ből, az álnevű Fénykeresőé (Szabó József, soproni volt tanáré), ki a fölíratot ciryll-féle szláv betűkkel írottak képzelvén, abból, csak ő tudja, miféle csürés-csavarással, borzasztó magyarságu szavakat sütött ki, melyekből józan értelmet csikarni lehetetlen. E megfejtés így szól:³⁾

„A Szent Mig-gchlos ezen sz. szekg hazah igektöhe mhl iansl lehgn ksszag gnargi mahlmzö
igithmzö gnarga.“

Azaz:

„A sz. Miklós ezen sz. székes egyháza ügyekitője (ügyitője) Mihály angyal legyen község kö-
nyörgő (v. ükőne örje) műélvélmző ügyitemezö (ügyetemes) könyörgőe (v. ükőne örje).“

Fénykereső ezen szörnyeteg megfejtésére minden további megjegyzést feleslegesnek tartunk.

Végre a hatodik megfejtés, 1866-ból, Szabó Károly, kolozsvári tanáré, kinek megfejtése, némi eltéréssel, Bod Péterével egyez. E megfejtés így hangzik:⁴⁾

„Ur-n-k: m-g-t: ti-g-fo: gv-a-n: i-r-n-k: zr-öt: sza-z-gy: sz-t-nd-ö-h-be: M-a-ty-s:
J-a-n-o-s: S-ty-a-n: k-o-va-cs: cs-n-a-ll-k: M-a-tya-sm-st-r; Grg-ly m-st-r-cs-n-a-ll-a-k:“

Azaz:

„Urunk megettig fogván irunk ezerötszázegy esztendőhbe Mátyás

Fános Estyán kovács csinálták, Mátyás mester Gergely mester csinálták.“

Szabó Károly e megfejtését, mint kétségkívül a leghelyesebbet, részünkről is elfogadjuk és hiszszük, hogy a „fo:gv-a-n“ szónál az elválasztó pontok csak tévesen helyeztetek oda a fölírat készítője által, s hogy az *f*-nek az a félholdalaku ragasztéka is nem *ny*, hanem csak az *f*-nek először nem sikerült kigömbölyítése, mert ezt fel nem téve, értelmet nem lehetne kihozni. „Urunk“ szó helyébe azonban, Telegdi szabálya szerint, okvetlenül „Urnak“, „irunk“ helyébe pedig „irnak“ szót véljük alkalmazandónak; „esztendőhbe“ helyett végre olvasandó „esztendőhbe“, (ha mindjárt természetesebb is az első), mert az X alaku betű csak *b*-nek, a rá következő betű csakis *h*-nak vehető, melylyel az *e* betűt, székely módra, megnyujtani akarták.⁵⁾

¹⁾ Gyarmathi, Magyar nyelv-mester, Kolozsvár 1794. 8-r. I. rész, 4–6. l.

²⁾ Katancsich, De Istro eiusque adcolis commentatio Budae. 1798. 4-r. 307–309. l.

³⁾ A csik-szent-miklósi templomban levő régi felirásról. Tudományos gyűjtemény. 1840. V. kötet. 99–102. l.

⁴⁾ A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle, 1866. VI. kötet. 112. l.

⁵⁾ Ámbár meggyőződésem, hogy ez így van, még sem vettem fel e két betűt az alphabetbe, nehogy, szándék nélkül is, valakit félre vezessenek.

Szabó Károly jeles birálatát e fölirat hitelességéről kivonatban, de saját szavaival adjuk a következőkben:

„— — — e fölirat, mint tartama bizonyítja, az 1501-dik évből való, s mint a szövegében előforduló és a székelyföldön ma is hallható némely tájszólási sajátságokból kitűnik, iskolázatlan emberek-től, azon magokat egyenként megnevező székely mesteremberek valamelyikétől származott, kik az egyház általok történt építésének emlékét akarták örökíteni. Valódi kincs e föliratnak, mint látszik, gondosan vett hasonmása is, mert Telegdi koránál majdnem egy századdal régibb emléket tüntet elő, melynek betűi egy-két kör- és félköralakút kivéve, mind egyenes és merev szegleteket képző vonásokból állanak, s tisztán mutatják a székely írás eredeti rovási jellemét, mely a Telegdi és utódai által irt alphabetekben mind inkább elmosódik, a nélkül azonban, hogy a betű alakok lényegesen különbözzenek.¹⁾“

„— — — — — Azt hiszem, hogy tekintetbe véve föliratunk szövegének nyelvezetét és tájejtési sajátságait, milyenek *esztendőbbe* (szeréntünk *esztendőbeh*, *Estydn* (István helyett), *csendlttk* senki sem teheti alaposan azt az ellenvetést, hogy föliratunk nyelve a XVI. század elejéről való népnyelvvel ellenkezik. Ugyanezt mondhatom a fölirat tartalmára nézve is, melynek egyszerűsége a XVI. századi iskolázatlan székely mesteremberek fogalmazását mintegy homlokán viseli.“

„A föliratnak, mint szövegében olvassuk, 1501-dik évből való származása és így hitelessége mellett döntő bizonyosságul tanuskodik betűjegyeinek jelleme is. Ha az 1749-ki hasonmás merev szögletes betűalakjait figyelmesen megtekintjük, meg kell győződünk, hogy itt olyan ősrégi alaku írással van dolgunk, mely eredeti egyszerű rovási jelleméből úgyszólván még alig vesztett valamit, s így az eredetit oly korból valónak kell tartanunk, midőn krónikáink és régi írónk szerint e betűket csak fába vagy kőbe rótták, de mai mód szerént tentával papirosra még nem irták. Mint láttuk, történelmi adataink egész a XVI. század végéig a székely írásról mint rovásról tanúskodnak, s csakugyan a hun-székely betűk papirosra irt legrégibb, legalább tudunkra legrégibb példánya a XVI. század legvégéről való.²⁾ Ez a Telegdi munkájában 1598-ban közölt alphabet, melynek némely betűi az eredeti merevségtől tetemes eltérést, s folyékonyagra hajló alakot mutatnak, mi egyrészt az iskolában latin betűkhöz szokott leíró izlésének, másrészt, s talán még inkább az írásra használt anyagnak és eszköznek és így azon könnyedségnek tulajdonítható, mely által az írás a rovásnak hasonlíthatatlanul fölötte áll.“

„Hogy föliratunk 1749-ki hasonmását nemcsak koholtnak nem tarthatjuk, hanem minden betűjében hitelesnek kell elismernünk, arra nézve döntő bizonyosságul hozhatom föl e fölirat 1751-ki hasonmását, mely eddig ismeretlenül és használatlanul hevert a maros-vásárhelyi könyvtár 1503. b. szám alatti kéziratában, Telegdi Rudimentái másolata elébe igtatva. Itt ez újabb hasonmást két példányban találjuk, melyeknek egyike magát e föliratot, másika az egyes betűk alá irt megfejtést is adja, némi különbözőségekkel Bod Péter olvasásától, alján ezen kelettel *Discripta Anno 1751, die 26. May.*³⁾“

Hogy a szent-mihályi és szent-miklósi egyházak föliratai elpusztultak, az csak a helybéliek gondatlanságának s a tudatlanság rombolásának köszönhető.

Krónikásaink és írónk elég bőven irtak a székelyföldön gyakorlatban volt ősi írásmódról, s így természetesen egy-két század előtt még sok ily emlékeknek kellett létezni. Fájdalom nem akadt senki azon korban, ki a tudósításoknak végére járt s a föliratokról hasonmásokat véve, azokat az utókor számára megmentette volna.

Ezen sajnós mulasztást mentegethetjük némileg a székelyföld félreeső fekvésével, elszigeteltségével, bár e részben az ott élt tudósaink hanyagsága alig palástolható.

Ha nekünk a korábbi századokban voltak volna oly tudósaink kik műveltségtörténelmünk e lényeges kérdésére több súlyt helyeztek volna: most bizonyosan az eddigieknél több emlékét ismerhetnők az ősi írásnak. Így csak a véletlen szerencsének köszönhetjük, hogy néhány kevés ily emlékünk fönmaradhatott.

¹⁾ Szabó Károly. A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle. 1866. V. köt. 135. l.

²⁾ Itt azonban hátorkodom Priszkus azon följegyzésére figyelmeztetni, mely azt mondja, hogy a hun szökevények neveit írásról, tehát hihetőleg hártyalapról olvasták le. Ha ezek névsora fára volt volna róva: Priszkus, mint előtte föltűnő új dolgot, aligha föl nem említelte volna.

³⁾ Szabó Károly. A régi hun-székely-írásról. Budapesti Szemle. 1866. VI. köt. 113—114. lap.

Az énlakai unitárius egyház fölirata.

Megbecsülhetetlen nemzeti kincscesel, régi magyar betűjü fölirattal dicsekedhetik Énlaka, erdélyrészi helység ma is.¹⁾

E fölirat az ottani unitárius régi egyház deszka-mennyezetén az orgona fölött szemlélhető; fölfedezője báró Orbán Balázs, a székely föld nagyérdemü kutatója és leirója.

Közölték e fölirat másolatát és értelmezését maga a fölfedező²⁾ és Szabó Károly tanár.³⁾

Én magam is láttam és másoltam e föliratot.

1888. évi július 13-án kopogtattam Györffy Ferencz, Énlaka unitárius lelkészének vendégszerető házánál. Vele mentem fel óriási hársfák árnyékában, és régi sirkövek között a meredek dombon fekvő egyházba, melynek küszöbét áhitattal léptem át. Szemem a mennyezetre irányult, mely egymást derékszögben keresztező léczek által egyenoldalu négyszögü fiókokra van osztva, melyek mind egyikének hossza és szélessége mintegy 55—55 centimeter. E fiókok vagy táblák az oly kedves és mind máig nálunk is divatos tulipános modorban, igen díszesen vannak kifestve. E virágdíszítések egészben vagy részben csak ott hiányzanak, hol a különböző föliratok számára helyt kellett hagyni.

E fiókok néhányában latin föliratok vannak, az orgona fölött pedig, a középső fiókon, a régi magyar fölirat, melynek két sora az egyház hosszirányában folyik.

A betűk magassága mintegy 5 centimeter.

A fölirat másolásánál különös figyelmet fordítottam az egyes vonalak mikénti állására s a betűknek egymástóli távolságára is, mi nekem, ki éveken át rajzolóssal foglalkoztam, nem vált nehezemre.

A fölirat hasonmása ime ez:

Deut: vi. DZVT HA †
 †L47 †4CMB †M††H‡A

Értelme a Telegdi és Bél munkájában közlött valamint a Kájoni által másolt alphabetek és a csik-szent-miklósi fölirat hasonmásának egybevetése és használata mellett Szabó Károly által csakhamar meg lön fejtve.

„Deut. VI. *n e t s i z a g y - e k a c s i á n s u m s u i g y r o e g*

azaz: *Georgyius Musnai. Csak egy az Isten. Deuteronomium. VI.*⁴⁾

¹⁾ Énlaka, hajdan Jenlaka, az egykori Udvarhely-széken, Székely-Keresztúrtól északra mintegy két és félórányira, a Gagy vize völgyében, a regényes Firtos hegy tőszomszédságában fekszik.

²⁾ Orbán Balázs, A székelyföld leirása. Pest 1868. I. köt. 124. l.

³⁾ Szabó Károly kisebb történelmi munkái. II. kiadás. Budapest. 1878. 8-r. II. köt. 189—196. l. és ugyanaz a régi hun-székely írásról szóló értekezésében. Budapesti Szemle, 1866. V. köt. 114—143. l. és VI. köt. 106—130. és 233—277. l.

A Székelyföld leirása című műben valamint Szabó K. kisebb történelmi munkáiban az »az« szóban az a betű nem egészen híven van ábrázolva. A Budapesti Szemlében pedig egynehány betű dült, holott a föliraton a betűk függélyesen állanak.

⁴⁾ Különös, hogy e megfejtés szerént az alsó sor képezne az első sort. Ez, valamint hogy az e-t a gy-től elválasztották volna, nem igen hihető; továbbá a „Musnai“ szó utáni betű nem is cs hanem p. Azt véljük tehát, hogy a fölirat felső sora az első, mely így hangzik:

Deuteronom. VI. (e)gy az Isten.

a második sor pedig: *Georgyius Musnai p a k o.* Hogy e négy utolsó betű, mely nyilván rövidítés, mit jelenthet, most már meg nem határozható.

Ki volt az itt említett Musnai György, s mikor készült ez unitárius jelmondatu fölirat, azt megmondja az egyház mennyezetén lévő több latin fölirat egyike. E fölirat magyar fordításban így hangzik:

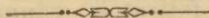
„Ez egyházat, mely a kegyetlen tatárok dúló kezei által 1661-ben hamuba dőlt s a jenlakai (= énlakai) és martonosi lakósok jótéteményéből és isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz Isten tiszteletére mennyezettel fedtetett, festői mesterséggel díszesíti 1668-ban Musnai György, Árkosi János lelkipásztorsága idejében.¹⁾“

Musnai György, mint nevéből következtethetjük, az Énlakához nem messze eső Musnára való székely volt, ki a hamuba dőlt egyház újdon mennyezetét, melyet egyik rajta levő latin fölirat szerint helybeli asztalos mester Szász András készített²⁾, a köznépünkön annyira kedvelt s már fentebb említett díszes tulipános modorban, a mennyre falusi művészből kitelhetett, oly díszesen kifestette.

Musnai nem elégedvén meg azzal, hogy festői hirét az igen csinosan irt több rendbéli latin föliratokban örökítse meg, bizonyosan a latinul nem értő, de a székely betűket ismerő köznép kedvéért írta föl ismét nevét, az unitáriusok kedvelt jelmondatával együtt az egyház mennyezetére, s midőn nevét és hitelvét az ősi betűkkel oda abba a kis táblába följegyzé, nem gondolta, hogy az által nevét örökítendi, s nem gondolta, hogy nemzetének egy megbecsülhetetlen kincset tesz le.

E fölirat új bizonyossága annak, hogy az ősi írásmodor mint fölirati irmodor a XVII. században még annyira el volt terjedve, hogy az egyszerű falusi mesteremberek is ismerték.

Midőn néhai Kríza János unitárius püspök s a tudományok buzgó apostola báró Orbán fölfedezéséről tudomást vett: rendeletet adott ki, hogy e szent ereklye sérthetlensége fölött kellő gonddal őrködjenek. Így nem kell félnünk, hogy ezt is, mint a csikiakat, valamely barbár ujtás megsemmisítse.

A debreczeni könyvtárban létezett, régi magyar betűkkel írott könyv.

Az eddigi emlékeken kívül még egy emlék létezése van irodalmunkban feljegyezve, melyet a hun-magyar írás valóságos emlékei közé sorozhatunk: a Komáromi Csipkés György által említett debreczeni könyv, melyről azon alkalommal tett említést, midőn Boxhornius téves nézetét, ki a már Szamosi által is említett firenzei könyvet magyar könyvnek vélte, helyreigazította. „Boxhorn Márk — írja Csipkés — a leydeni akademia híres történettudósa azt állítja ugyan, hogy a magyarok régi írása lefelé folyik (éppen úgy mint a chinaiaké, amilyent én Utrechtben egykor magam is láttam) s hogy egy ily betűjellemekekkel nyomtatott könyv a toszkánai nagyherczeg könyvtá-

¹⁾ Eredeti szövege ez: »Hocce templum per manus noxias immanium Tartarorum Anno 1661. in cineres redactum, beneficio et pio erga Deum zelo incolarum Jenlaciensium et Martonosiensium in honorem unius veri Dei lacunare tectum, arte pictoria insignitur. A. 1668. per Georgium Musniensem, pastore existente Johanne Árkosi.«

²⁾ »Per manus mensary Andreae Szász de Jenlaka.«

Egy másik fiókon e latin distichon áll:

»Condidit in terris hominem Deus unicus unum,

Factus homo multos fecit in orbe Deos.«

»Tempore aedilium Math. Balint, Petri Sebestyen, Geor. Miklós And. Sigmond.«

Szabó Károly a latin föliratok szerzőjének az akkori énlakai unitárius lelkészt, Árkosi Jánost tartja.

rában is létezik; de téved. Mert van nálunk (Debreczenben) is régi magyar betűkkel írott könyv, de semmi effélét nem veszünk észre benne, jóllehet ezt a régi írást olvasni, érteni, sőt még mai nap is tudjuk írni.¹⁾

Magokból ez idézett szavakból ugyan nem lehetne teljesen meggyőződnünk arról, hogy a kérdéses könyv, mely után Bél Mátyás már 1718 körül hasztalan tudakozódott,²⁾ vajjon csakugyan régi magyar betűkkel volt-e írva; de szerencsénkre eloszlát erre nézve minden kétséget Szabó Károly, ki azt írja, hogy máig is megvan Komáromi Csipkés Györgynek épen ezen betűkkel írott egy pár sora, melyek semmi kétséget nem hagynak fenn az iránt, hogy ő a Telegdi-féle magyar alphabetet használta, következésképp a debreczeni könyv, melynek régi magyar betűivel, mint maga mondja, ő is tudott írni, nem lehetett másféle betűkkel írva. E sorokat Csipkés Leydenben 1653. márczius 12-én írta be egy héber és egy görög emlékmondat közé, barátja Kis-Marjai Veszelin Pál emlékkönyvébe, melyet Szabó Károly a 60-as évek elején a debreczeni főiskola könyvtárában látott és forgatott.³⁾ Értelmök ez: „Elég énnékem az isten kegyelme“ és „esmerd meg magadat.“ Ugyanezen emlékkönyvben található még Miskolczi C. Gáspár által hasonló betűkkel s „Franequerae Frisiorum 3. Febr. 1654.“ kelettel beírva a következő szentirási hely: „Légy hű mind haláliglan, és tenéked adom az életnek koronáját.“

Minthogy tehát Csipkés emléksorainak betűi a Telegdi-féle alphabettel teljesen egyeznek, világos, hogy a kérdéses debreczeni könyv is régi magyar betűkkel volt írva.⁴⁾

A Király Pál tanár birtokában levő kódex és egyéb emlékek.

Az országos régészeti és embertani társulat 1888. márczius hó 27-én tartott ülésén Király Pál úr, a budai állami tanítóképezde tanára egész gyűjteményét mutatta be a hun-magyar írásjegyekkel írott s eddig ismeretlen emlékeknek.

Az értekező három rovott, illetőleg metszett adatot mutatott be. Az egyik egy lánczos fabuzogány, melyen a fölirat ez: „Ez az Aladáré.“ — A másik két föliratot még nem sikerült tökéletesen megfejteni.

A legérdekesebb és legfontosabb adata az értekezőnek egy 68 negyedrétlapra terjedő írott kódex, a mely minden valószínűség szerint a XVI. század második feléből, vagy legkésőbb a XVII. század elejéről származik, a mely hegedős énekekből álló gyűjtemény s összesen 54 éneket tartalmaz.

¹⁾ »Dicit quidem Cl. D. Marcus Boxhornius, celebris in Academia Leydensi Historicus, Historiae Universalis pag. 181. ad annum Christi 103. vetustam Ungarorum scripturam, deorsum tendere; (non secus ac Chinensium, quam et ego ipse olim Ultrajecti vidi) et librum quendam, typis istiusmodi exaratum Florentiae, in Bibliotheca magni Ducis Haetruriae, asservari; sed labitur. Extat etenim et apud nos liber, literis vetustis Ungaricis exaratus, sed nihil tale in eo observamus, quamvis scripturam istam vetustam legere, intelligere, praeterea etiamnum hodie scribere eadem possimus.« Georgii Csipkés Comarini Hungaria Illustrata. Ultrajecti 1655. 12-r. 21. l.

E ritka könyv megvan a többek közt a magy. tud. Akadémia könyvtárában, M. Nyelv 0.105. könyvtári jegy alatt.

²⁾ Matthiae Belii, De vetereliteratura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae 1718. 4—r. 50. l.

³⁾ Másolni akarván ez írást, levélben kérdést intéztem a főiskola igazgatóságához, ha vajjon megszemlélhető-e ez emlékkönyv; minthogy azonban választ nem kaptam: abbanmaradt az odautazás.

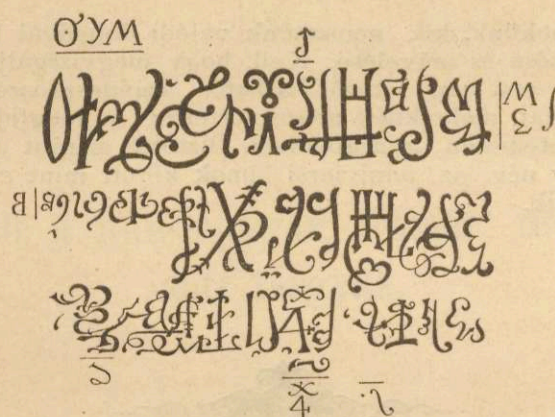
⁴⁾ Szabó Károly. A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle 1866. VI. költ. 118. l.

Déli Szibériában található régi föliratok.

A kétségtelen emlékek után felsorolandóknak vélem még azon föliratot, melyet Strahlenberg Fülöp János Stockholmban 1730-ban kiadott művében közzétett¹⁾ s melyeknek legtöbbje régi betűinkkel meglepően egyez.

Ennek bizonyosságára oda helyezzük az általa közlött betűjegyek némelyike mellé a függélyes, illetve vízszintes vonalak által elválasztott megfelelő régi magyar betűket.²⁾

Hogy Strahlenberg rajza mennyiben talál az eredetivel, nem tudom; bizony ügyes rajzolónak kellett lenni, ha e bonyolodott, összevissza kuszált írást, a mellett még kisebb alakra véve, híven másolta. Rajzolási ügyessége mellett bizonyítani látszanak a betűknek szép, merész hajlásai.

Strahlenberg, ki a mult század elején mint svéd katonatiszt orosz hadifogságba került, s az orosz kormány engedélyével tudományos czélból utazásokat tett Oroszország bensejében, azt írja, hogy ily föliratok, melyeket déli Szibéria régibb lakói egykoron használtak, még igen gyakran találhatók sziklákon, sirköveken a Jeniszei folyó partjain, Tobol és Irtis folyók forrásainál; találhatók továbbá — ugymond — az ily betűjű föliratok ugyancsak Szibériában az Irbyht folyó forrásánál, mely folyó a Nytzába, ez ismét, Japantin és Tjumen városok között, a Tura folyamba ömlik. Leggyakrabban azonban találhatók a Pyschma folyó partjain, mely Tjumen és Tobol városok közt szintén a Turába ömlik, a hol e kitörülhetetlen, vörös, beégetett (?) föliratok a parti sziklafalakon sok évszázaddal dacoltak. Strahlenberg megjegyzi, hogy e folyó a föliratok sokaságától kapta nevét, midőn az oroszok Szibériát elfoglalták; mert — ugymond — Pyschma orosz nyelven írást vagy írásokat jelent.³⁾

Strahlenberg a fönti betűkhöz hasonlókat mutat be továbbá az V. tábla A és D rajzain, valamint a XII. táblán ábrázolt kőszobron is, mely férfi alakot mutat, összetett kezében az áldozó poharat tartva, mely hasonlít azon alakokhoz, a melyeket Jerney János talált a Fekete tenger környékén.⁴⁾

Strahlenberg ez utóbbi rajzain látható betűjegyekkel teljesen egyezőket találunk a marosvásárhelyi kézirat 8. lapján is⁵⁾, melyeket a többször mondott módon, híven másolva, ime itt adunk.

¹⁾ Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 4-r. XVII. tábla.

²⁾ Én ezen föliratot Strahlenberg művéből másoló papírral, tehát teljesen híven rajzoltam le, mely rajzom fényképezés által kisebb alakúra véteztet.

³⁾ Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 4-r. 363. 368. 369. és 521. l. l.

⁴⁾ Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pesten. 1851. 4-r. II. köt. I. és II. tábla.

⁵⁾ E fölirattal: Vide characteres Sibericos similes in Siberia repertos.

⌘⌘⌘⌘⌘⌘: 4·7·^N:N>M : 133J↓D

↓·2·2Y·2·L X·N·1 N · ⌘·>

X·7·↑·⌘·Z·1·3·7 4: ^·J

· 4 . Z . 7 . Y t . X A F

Strahlenberg és a maros-vásárhelyi kézirat itt bemutatott betűjegyeit nem mint ősi írásunk emlékeit közöltem, mert nem is tudom, mennyiben találunk az eredetiekkel; én csak figyelmeztetni akartam honfitársaimat azon kincsekre, melyek a régi hazában, déli Oroszországban, még most is műveletlenül találtak.

Legyen földadatunk nekünk, kik nemzetünk valódi dolgaival foglalkozunk, ezen, úgy látszik dús kincsés bányáknak felkeresése és művelése. Kell, hogy megvizsgáljuk e helyeket, akár én leszek a szerencsés, akár más. Egy a mai nap létező hathatós segédeszközzel, a fényképezéssel, híven és gyorsan másolhatjuk e fölíratokat, melyeknek megismertetése és megfejtése által ősi nyelvünk és történetünk ismerete bizonyára tetemesen gyarapodnék. Biztosít eziránt a Strahlenberg által közölt fölírat legelső szava: R o v, mely név az anniviersi hunok között mint családnév, nálunk pedig R o f f alakban, mint helységnév létezik.

Végül fel kell még sorolnunk mindazon tárgyakat és iratokat, melyek részint csak képzeletben léteztek, részint pedig koholmányoknak bizonyultak vagy régi írásunk valódi emlékeivel tévesen hozattak kapcsolatba, ámbár azokkal semmi összefüggésben nem állottak vagy állanak.

Koholmányok s egyéb, a hun-magyar irással tévesen kapcsolatba hozott tárgyak.

Attila hun föliratu pénze.

Friesen Tillmann Frankfurtban 1529-ben megjelent éremtani művében azt írja, hogy Attila „ezüst és aranyból két nehezék ü (fél latos) pénzt veretett, melynek egyik oldalán kereszt, másikán varjúláb-alaku jel szemléltethető.¹⁾

Bél Mátyás, Friesen ez értesítése alapján, „nem saját szántából, hanem barátja ösztönzésére hozta is e pénz rajzát, úgy mint azt saját képzeletében megalkotta.“²⁾

Ritka a pénzgyűjtemény, melyben Attila ezüst érmei hiányoznának. Előlapjukon Attila zsidó-typusu feje két szarvval és „Attila Rex“ vagy „Attila 441. Rex“ körirattal, hátlapjukon Aquileia romjaival és „Aquileia“ fölirattal.

Ezeknek nagysága körülbelül olyan, mint a régi talléroké. De vannak ezeknél kisebbek is, „Ateula“, „Atila“ és „Adula Rex“ körirattal. E pénzekről tudjuk, hogy egytől egyig későbbi idők koholmányai.

Hun betűs feliratu pénzeket sem természetben, sem ábrázolva nem láttam sehol, ámbár meglehetősen ismerem az európai pénzgyűjteményeket s több terjedelmes éremtani munkát is.

Schoenvisner azonban éremtani munkájában hozza egy, Attilának tulajdonított pénz rajzát, melynek előlapján szárnyas emberfő van „Ateula“ körirattal, hátlapján pedig egy egyszarvu, „Ulatos“ körirattal, mely lóhoz hasonló állat alatt varjúláb alaku, ötágu csillaghoz hasonló jel látható, melyet a németben Truttenfuss, Druidenfuss, druidalábnak neveznek.

Bél Mátyás ezen „Krauenfuss“ (varjúláb) alatt hihetőleg az /-t, a keresztalaku jegy alatt pedig az i-t vélte rejleni s ez talán egész alapja azon föltevésének, hogy a Friesen által fölemlített pénz hun betűs fölirattal birt.

Az úgynevezett „turóczi fakönyv.“

A koholmányok közzé kell soroznunk, fájdalom, egy valóságos régi magyar betűkkel, nyir-fahártyára írott, egy lapnyi kéziratot, az úgynevezett „turóczi fakönyvet.“

Ezen kézitról részletes ismertetést találunk Jerney Jánosnak 1840-ben megjelent közleményében,⁴⁾ mely magában foglalja az ő egybeállítását a hun-scytha írásról szóló történelmi adatok és ezen írás emlékeiről, továbbá a turóczi vármegyei régiség felől az Akadémiához intézett jelentését, az eredeti okirat réznyomatu hasonmását, szövegének Cherven Tamás beszterczebányai kanonok által eszközölt megfejtését, ugyancsak Szilassy János akadémiai taghoz 1839. és 1840-ben intézett két levelével együtt az okirat birtokosa, Jezerniczky István által 1840-ben ez okiratra vonatkozólag

¹⁾ »Dieser (Attila) soll neben ander Müntz, gekörnet Geld von Silber und Golde, von zween Quintlen, ein Korn gegossen, daran ein Zeichen wie ein Creutz, und anderseits wie ein Krauen-Fuss, geschlagen haben.« Tillmann Friesen, Müntz-Spiegel. Edit. Francof. A. 1529. 5. fej. III. könyv.

Schoenvisner István »Notitia Hungaricae Rei Numariae« című, Budán 1801-ben megjelent művében, a 2. lapon, Friesen e művéről ezt írja: »Rarissimus hic Frisii Tractatus monetalis editus est etiam in Actis publicis monetariis per Davidem Thomanum ab Hagelstein collectis, ubi pericope nunc descripta occurrit.« Lib. III. Cap. V. p. 38.

²⁾ Mathiae Belii, De vetereliteratura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae, 1718. 4-r. IV. tábla, II. ábra, 68. l.

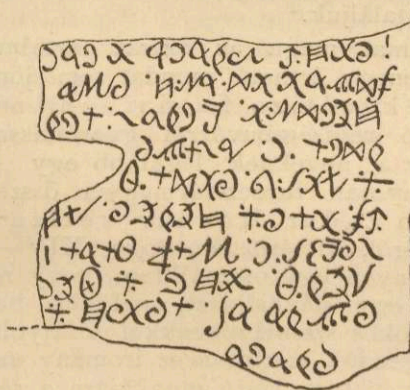
⁴⁾ Tudománytár, Uj folyam, VIII. köt. 1840. 109—129. l.

irt jegyzetek kivonatát, s végre magának Jerneynek ezen emlék hitelessége felől feltűnő határozatlansággal mondott véleményét.

Jerney közleménye szerint e régiségre Cherven Tamás kanonok akad 1839-ben a turóczi megyei Stubnya fürdőben, Jezerniczky István vármegyei adószedőnél, kinek állítása szerint a kézirat a turóczi megyei ősrégi Raksányi család levéltárában találtatott. Az egész barnásságra nyirfahéj egyik lapjára van írva; csinos vonásai irótoll használatára, írása színének koromfeketése jól készített írószerre vallanak. Az avultság miatt a nyolczadrét-alaku, nyolcz hüvelyk hosszú, öt hüvelyk széles nyirfahártya öt egészen külön való darabra szakadozott, melyeket Cherven Tamás nagy ügygyel-bajjal állított össze, hogy az írást megfejthesse; a töredezettség miatt néhol egyes szavak olvashatatlanok, s itt-ott kisebb-nagyobb darabok hiányzanak, mint a Jerney által közzétetthasonmás híven kitünteti. Betűi a Bél Mátyás által közöltt alphabettel teljesen találtnak, s az írás 32 sorra terjed.

A kézirat tartalma mostani csonka állapotában 127 személynevet ad, melyek közül 56, mint Jezerniczky kimutatja, kisebb nagyobb változással, mint személy- vagy helynevek a Bebek Imre országbíró által 1391-ben kiadott turóczi vármegyei regestrumban fordulnak elő.¹⁾ A személyneveken kívül az egész okiratban csak a következő szavak fordulnak elő: vétizló nemeknek, fia i, fia, én és vétiza. Az egyes szavak, illetőleg nevek közt csaknem mindenütt egy vagy két betű áll, az előtte s utána következő szavaktól, melyek közt különben hézagok is vannak hagyva, egy-egy, néha két ponttal is elkülönítve. Ezen betűket Cherven számjegyeknek vette és olvasta; e számjegyek azonban mit jelentnének, minthogy az egész szövegben egyetlenegy értelmes mondat nincs, senkisémm tudhatja.

Jerney az egyedüli értekező, ki e kéziratot látta, a melynek hasonmását közleményéhez csatolta. E hasonmás egyik kis részének hű másolatát adjuk a következőben:²⁾

A mi ezen emlék korának meghatározását és hitelességének kérdéséről: erre nézve irodalmunkban három véleményt ismerünk. Jerney Jánosét, Toldy Ferenczét és Szabó Károlyét.

Jerney az emlék korára és hitelességére nézve óvakodik határozott ítéletet mondani. A magy. tudományos Akadémiához 1840. június 13-án intézett jelentésében az emlék korára nézve úgy nyilatkozik, hogy „világosító adatok nélkül szükölködvén, hozzávetést nem tehet,” s megjegyzi egyszerűsége, hogy „a fák belső héjára írásnak valahai használatát a magyar diplomatikusoknak eddigelő még csak gyanítani sem volt okuk.” Ez más szavakkal kifejezve annyi, hogy az okirat hitelességében ő maga is kételkedett.³⁾

Toldy Ferencz határozottabban nyilatkozik ezen, általa „turóczi fákönny-nek nevezett írományról.”⁴⁾ Toldy véleménye szerint az a hun-magyar írásnak általa elősorolt emlékei között „legnagyobb régiségre mutat s leghitelesebbnek is látszik.” Hogy azonban mire alapítja e véleményét, egy szóval sem említi.

A harmadik s bizonyára a legilletékesebb ítélet Szabó Károlyé, ki ez okirat hitelességéről következőleg vélekedik.

„Kénytelenek vagyunk azért, ha a kérdéses íromány hitelességéről határozott ítéletet akarunk alkotni, magát az írományt, ha eredetiben nem tehetjük, legalább hű hasonmásában, mi célunkra nézve teljesen elegendő, gondosan átvizsgálni, és tanulmányozni. Én e munkát lehető leglelkiismeretesebben teljesítettem, s végeredményül azon meggyőződésre jutottam, hogy ezen régi emlék gyanánt

¹⁾ Kiadatott Engelnél, Monumenta Hungarica, Viennae, 1809. 8-r. 57—103. l.

²⁾ Tudománytár, 1840. évfolyam, VIII. kötet, a 120. lap melletti rézmetszet.

³⁾ Tudománytár, Uj folyam, 1840. VIII. köt. 119—129. l.

⁴⁾ Toldy Ferencz. A magyar nemzeti irodalom története. 2. kiadás Pesten. 8-r. 1852

hirdetett iromány nem más, mint a Bél alphabetje után ügyesen szerkesztett, de a valódi régi hun-székely írás sajátágaival ismerős szem által könnyen fölismerhető koholmány. Ezen határozott ítéletem alapokai röviden egybeállítva következők:“

„Maga a kérdéses emlék anyaga, a nyirfahéj fölötte gyanús előttem; miután annak legkisebb nyoma vagy emlékezete sincs, hogy őseink a XIV. vagy XV. században — mikorra volna gondolható, a tartalom szerint, ezen irat keletkezése — ilyen, csak a legrégebb korban divatozott s a középkorban már nem használt anyagra irtak volna. Az írás a fahéjra, mint a hasonmásból világosan kitetszik, íróttal és téntával történt, minek épen ellenkezőjét bizonyítják e korban a valódi ősrégi hun-székely írásra nézve teljes hitelű írónk. Előttem valóban megfejtethetlen, hogy az említett századokban, mikor, mint tudjuk, nemcsak királyaink, országnagyjaink, káptalanjaink és conventjeink, hanem megyei tisztviselőink ezer meg ezer hiteles oklevelei is bőrhártyán keltek, és így ezen anyag egész hazánkban, s így Thuróciban is, épen oly közhasználatu volt, mint látjuk, igen ügyesen tudta kezelni, miért kellett volna éppen nyirfahéjhoz folyamodni, hogy a turóczi nemes családok jegyzékét összeírja?“

„Még gyanúsabbá teszi ez irományt, melynek ha valóban oly régiség volna, mint a milyennek mutatja magát, Turóciban kellett kelni, az a körülmény, hogy éppen a székely írás betűivel van írva; holott teljes hitelű írónk a XIII. századi Kézától fogva egész a XVII. századig egy szívvel lélekkel azt bizonyítják, hogy ezen írás az ő idejökben kizárólag csak a székelyek közt s ott is csak rovás alakban divatozott. Ha ezen írás Magyarországon, nevezetesen a felföldön, még a XIV. vagy XV. században is gyakorlatban volt volna, képzelhetjük-e, hogy Kézai, Thuróczi, Bonfini, Oláh Miklós, Verancsics, kik Magyarországot bizonyosan jobban ismerték, mint az erdélyi székelységet, egy szóval sem említnék, hogy ezen írás az ő korokban, vagy valaha régebben, Magyarországon is használatban volt, minek csakugyan ezen hitelesnek mindedig senki által nem bizonyíthatott irományon kívül legkisebb nyomát vagy emlékezetét sem találjuk.“

„Bizonyosságra emeli gyanumat maga az okirat tartalma, melynek 32 sorában mintegy másfél száz személynév mellett egyetlenegy érthető mondat sem jön elő. Az a néhány szó, mely nem személynév (t. i. vétizló nemeknek, vétiza, fia, fia, én) nézetem szerint a koholó által csak csalétkül van oda vetve, hogy a mohó régiség-buvárral gyaníttassa, sőt elhitesse, hogy előtte hiteles nemesi összeírás, még pedig, minthogy a neveknek legalább egy harmada a turóczi vármegyei ismeretes regestrumban is olvasható, bizonyosan turóczi vármegyei összeírás fekszik, melynek szerzője is meg van nevezve a szöveg elején „Én Zadar Hordar vétiza“ szavakban. Ez valóban nem csekély óvatosságra mutat a koholó részéről, ki érezvén, hogy XIV—XV. századi magyar szöveget érthető mondatokból nem birna egy könnyen úgy összeállítani, hogy régi nyelvemlékeink alapos ismerője a csaláson rajta ne kapja, adott egy névhalmazt, melynek hamisságát a turóczi regestrumból átcsempészett valódi régi turóczi birtokos személynevekkel elfátyolozhatónak hitte. Azonban a vétizló és vétiza szavak magok elegendők szerintem ez iromány valódi régiségének hitelességét megdönteni, pedig aligha csalódom, ha azt hiszem, hogy munkájára a régiesség mázát éppen ezen szavakkal akarta a koholó rátenni, de elég ügyetlenül; mert hogy a vitéz szót valaha magyar ember vétiz-nek ejthette és írhatta volna, azt vélem senki el nem hitetheti, de Árpádkori hiteles okleveleink is határozottan megczáfolják.“

„Ezekből már eléggé meg lehetünk győződve, hogy koholmányul van dolgunk, hogy pedig e koholmány nem vihető vissza azon korra, melynek színét akarná a tartalom szerint viselni, hanem legfeljebb a mult századból vagy a jelenből eredhet, azt a betűk alakjából és az írásmódból bizonyíthatónak hiszem. Okiratunk betűi ugyanis hű másai a Bél Mátyás által közlött alphabetnek, mely az igazi székely írásnak eredeti róvási jelleméből következettett s gömbölydedekké és folyékonyakká vált betűit tünteti elő. Ha ezen iromány valóban a XIV. vagy XV. században kelt volna, betűjellemeinek legalább is oly régieknek kellene lenni, mint az 1501-ki teljes hitelű csik-szent-miklósi föliratnak; ezen esetben megfoghatatlan volna, hogy a turóczi iromány betűi az említett fölirattól oly távol álljanak, s a két századdal ifjabb Bél Mátyás-féle betűkkel oly csudálatosan találjanak. Az újabbkori koholás éppen ily világos bizonyosságát látom a „nemeknek“ szó leírásában is, mely okiratunkban hét betűjeggyel van leírva, csak egyszer, legelő, lévén az *e* az *n* jeggyel összefoglalva, de kétszer hűségesen ki lévén külön betűvel fejezve. A koholó tudniillik a valódi székely írás sajátágát, melyet az 1501-iki föliraton tapasztalunk, hol az *ezer* szó igen helyesen csak *zr*, az *egy* csak *gy* jeggyel van kifejezve stb. nem ismervén, nem alkalmazta, s ezzel nyilván elárulta, hogy irata a XVI. század elejénél sokkal újabb időben kelt, mely korból pedig a turóczi vármegyei „vétizló nemeknek“, illetőleg azok XIII. XIV. században élt tagjainak hiteles névjegyzékét nyirfa-héjon hun-székely írásba foglalva valódi képtelenségnek tartom.“

„Tökéletesen meg lévén azért győződve, hogy a turóczi fakönyv tudományos ámitási szándékból eredt, s a Bél alphabetje után a mult században vagy a jelenben készült koholmány, azt az igazi hun-székely írás emlékei közül épen úgy kitörlendőnek ítélem, mint a gellei imádságos könyvet és a rohonczi kódexet. Egy emlékekkel, az igaz, így szegényebbek, de egy igazsággal, minek keresése

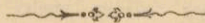
s megismerése a valódi tudomány egyetlen célja, gazdagabbak leszünk, s ez a tudomány lelkiismeretes munkásának minden képzelt veszteségnél gazdagabb kárpótlást nyújt.¹⁾

A tudós tanár úr által kifejtett okokat elfogadván, ez okiratot nekünk is koholmányunk kell elismernünk.

Csupán egy, az okirat hitelessége ellen okul fölhozott körülmény tekintetében bátorkodunk megjegyzést kockáztatni. A tanár úrnak gyanúsnak tetszik ugyanis, hogy a XIV. vagy XV. században, midőn ez állítólagos régiség kelhetett volna, Turóc vármegyében székely betűkkel irtak volna. E nézettel egyetértünk mi is annyiban, hogy Magyarországon az ősi írás már régen ki volt szorítva az általános gyakorlatból; de a bevezetésünkben kifejtett okoknál fogva erős meggyőződésünk az, hogy az írás, mit a tanár úr hun-székely írásnak nevez, közös kincse volt a fehér hunoknak vagyis sajátképeni magyaroknak s a fekete azaz Attila-féle hunoknak, kiknek kétségtelen utódaik a székelyek. E hitünkben megerősítnek bennünket a kifejtett okokon kívül a nagy-szent-miklósi aranyeletlen szemlélhető föliratok, melyeknek egyike, a görög fölirat, e kincset egyenesen a jászokkal hozza kapcsolatba.

Igaz, hogy Kézai, Thuróczi, Bonfini, Oláh s más íróink azt írják, hogy az ősi írás melyet némelyek közülök még a „rég magyar“ jelzővel toldanak és határoznak meg közelebbről, az ő idejükben csak a székelyföldön volt gyakorlatban, de ott — mint olvastuk — gyakorlatban volt általánosságban; miért ne lehetett volna gyakorlatban, — bár elvétve itt-ott — Magyarországon is a nélkül, hogy íróinknak arról tudomásuk volt volna? Hogy a régi írás azon időkben Magyarországon is volt még ismerve, arra nézve kétségtelen bizonyítékaink vannak, mert az alphabetek egyike Magyarország nyugoti részéből került vala Velenczébe, Harsányi pedig Hiccius által magyaroknak és nem székelynek neveztetik. Továbbá Csipkés György bizonyossága szerint Debreczenben egy „rég magyar“ betűkkel írott könyv létezett, melyről éppenséggel nem volt mondva, hogy a székelyföldről került volna oda. Azonkívül több magyarországi tudós maga is tudta a régi betűket írni és olvasni, s hogy e betűket nem a Telegdi könyvecskéjéből tanulták, bizonyítja az Otrókosi Fóris által 1693-ban közölt hat betű, melyek a Telegdi alfabettjétől eltérnek és a csak későbbben, Bél által kiadott Kaposi-féle alfabetttel egyeznek.

Ezen okokat elégségeseknek vélem e helyen, mert hiszen nem is bizonyításról van szó, miután részünkről is koholmányunk ismerjük el a turóczi fakönyvet.

¹⁾Szabó Károly. A régihun-székelyírásról. Budapesti Szemle. 1866. VI. kötet. 127-130. l.

Alphabet Scythicum:

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x
 λ.Β.Ι.Ρ.Ϛ.ϛ.Ϝ.ϝ.Ϟ.ϟ.Ϡ.ϡ.Ϣ.ϣ.Ϥ.ϥ.Ϧ.ϧ.Ϩ.ϩ.

Alphabet. Massageticum.

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v
 †.Β.↓.Ρ.‡.Ϝ.ϝ.Ϟ.ϟ.Ϡ.ϡ.Ϣ.ϣ.Ϥ.ϥ.Ϧ.ϧ.Ϩ.ϩ.

Mint látjuk, e betűk alakja egészen más, mint a mi betűinké; ott látjuk továbbá a *q*-t és az *x*-et, melyek nekünk nem kellenek, ellenben nélkülözzük azon betűket, melyek a magyar hangok megjelölésére multhatatlanul szükségesek.

A scytha név alá a régi írók, igaz, nemcsak a magyar fajú népeket, hanem a góthokat, gétákat és némely szláv nemzeteket is foglalták, de masszageták alatt, a római és byzanci írók nyomán nem lehet és nem szabad másokat értenünk, mint a mai magyarokat.

A toszkánai nagyherczeg könyvtárában Firenzében létezett nyomtatott könyv.

Nem a magyar emlékek közzé sorozandó azon, Firenzében, a toszkánai nagyherczeg könyvtárában létezett nyomtatott könyv sem, melyet Szamosi a XVI. század végén tévedve hozott a scytha, illetőleg hun-magyar írással összekötetésbe.¹⁾

Hogy ez nem magyar nyelvű s nem hun-magyar betűkkel nyomtatott emlék volt, felesleges lenne hosszasan bizonyítgatni; miután azt maga Szamosi oly jellemzőleg írta le, hogy e leírás után már Komáromi Csipkés György igen helyesen kimutathatta, hogy az csak kelet-ázsiai, hihetőleg chinai vagy japáni nyomtatvány lehetett.

Toppeltinus Lőrincz 1665 körül már hasztalan keresé e könyvet,²⁾ Berzeviczy Albert pedig 1820 körül nyomozott ott, de szintén eredmény nélkül.³⁾

¹⁾ »Talis typi (azaz scytha betűjű) exemplar in Bibliotheca M. Ducis Hetruriae Florentiae hodie extat.« Zamosii Analecta Lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum. Patavii. 1593, III. fej. 11. l.

²⁾ Origines et Occasus Transylvaniae. Lugdunii 1667. 12-r. 71. l.

³⁾ Tudománytár, Uj folyam, VIII. köt. 1840. 115, l.

A Rohonezi kódex

A magyar tudományos Akadémia kézirtárában van egy 12-rétű, 223 lapból álló, durva bőrbe kötött könyv, az ugynevezett „Rohonczi kódex“, melyet Hunfalvy Pál, a „hun-székely“ írásról szólván, szintén megemlíti, s azt állítja, hogy annak egyes jegyei a „hun-székely“ alphabetnek megfelelnek.¹⁾ Hogy ez nem így van, arról meggyőződhetünk az egyik lapnak itt következő hű hasonmásából.²⁾

6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20
 6 N 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20

Hogy miféle írás ez, azt nem tudjuk; de hogy annak ősi írásunkkal semmi összefüggése nincsen s avval vonatkozásba sem hozható, azt bizton állíthatjuk.

Toldy Ferencz imakönyvnek tartotta s azt írta, hogy „betűi a közönségesen hun betűk neve alatt előadottaktól merőben különbözők s még megfejtetlenek, a mult századnál pedig alig régibb.“³⁾

Igaza lehet Toldynak, hogy imakönyv; mert e föltevése mellett szóllanak a gyarló rajzok is, melyek bővében láthatók e könyvben, s melyek a többek közt Krisztust ábrázolják, a mint a keresztet hordja; látható továbbá Krisztus a keresztfára feszítve, mellette a két lator sat. A hasonmásunkon többször ismétlődő szavak pedig azt gyaníttatják, hogy az valami litánia-féle.

Minthogy ezen kódex betűjegyei minden eddig ismert alphabettől különböznek, minthogy kulcsát még eddig fölfedezni nem sikerült, róla egyebet nem mondhatunk, még azt sem, vajjon magyar nyelven van-e írva.

Nem régiben vállalkozott e betűk megfejtésére Dr Jülk Bernát, innsbrucki volt tanár, kinek erre vonatkozó, 1885. június 7-ikéről szóló levelezési lapja szintén a kódex tokjában őriztetik, de a szegény tanár azóta beadta a kulcsot, s így a betűjegyek még ma is megfejtetlenek.

Nem fogunk többé kételkedni abban, hogy e könyv koholmány, ha tudjuk — miről Szabó Károly értesít bennünket — hogy az a koholási készségéről és ügyességéről ismeretes Literáti Nemes Sámuel kezéből került, a kinek ily, a nemzeti Muzeum kézirtárában lévő koholmányairól alább szolandunk.

¹⁾ Paul Hunfalvy, Die Ungern oder Magyaren. Wien und Teschen. 1881. 8-r. 183. l.

²⁾ Ez egyike a kódex legutolsó lapjainak, mely fényképezés útján kisebb alakra vétett.

³⁾ Toldy Ferencz. A magyar nemzeti irodalom története, 2. kiadás. Pesten, 1852. 8-r.

„Hájos a Cettó által küldött másolat értelmét Novota László kegyesrendi igazgató segítségével megfejtván, úgy találta, hogy abban a sz. Athanasius és az apostolok symboluma, az úri imádság, az angyali üdvözlés, a tiz parancsolat s némi poenitentiára intó énekek foglaltatnak ékes magyar versekben, melyek a Kájoni János által kiadott csíki „Cationale Catholicum“ szövegével szóról szóra egyeznek. Világos bizonyosága ezen tartalom annak hogy ezen könyv Kájoninak legelsőben a csíki kolostorban 1676-ban nyomtatott, de a XVIII. században újabb kiadást is ért Cationalejából levén írva, keletkezését, — ha úgy az eredeti valóságára nézve minden lehető gyanút félre tehetnénk, vagy elosztatva láthatnánk, — legfőlebb a XVII. század végére, sőt hihetőbben a XVIII. század első felére tehetnők.”

Szabó Károly hosszabban szól ezután ez imakönyv írása tulajdonságai s betűiról. ¹⁾ Nekünk azonban elég tudnunk, hogy, miután nincs a világon alphabet, melynek jegyeivel ezen könyv mesterkélten alkotású betűi bármily távolról is viszonyba hozhatók volnának, magát a könyvet ámtási czélból koholtnak, vagy legfőlebb a múlt században magán használatra föltalált jegyeknek kell gondolnunk.

Valóban csodálhatjuk, hogy a mi irodalomtörténetünk nagyérdemű buvára s megalkotója, Toldy Ferencz, e könyvet, „Székely imakönyv“ név alatt az ősi hun-magyar irással hozza kapcsolatba, ²⁾ mikor sem a betűjellemek, sem az irmodor körüli sajátságok azzal nem egyeznek, sem pedig a Pozsonyvármegyéből Gellérol került könyv vagy gazdája, a vén Kécskeméti a székelyföldnek csak színét látta volna is.

Réty ev. egyházának kelyhén található betük.

Nem a hun-magyar irás emlékei közé tartoznak továbbá a Réty, háromszékmegeyi község református egyházának poharán szemlélhető betük sem.

Horváth Gáspár ur, maros-vásárhelyi tanár s a Teleki-féle könyvtár könyvtárosa megismerteté velem 1888. június 11-én kelt levelében — tehát még mielőtt a székelyföldre utaztam — a többször említett, Telegdi Rudimentáit is magában foglaló kézirat tartalmát, melynek egyik tétele így szól:

„Inscriptio in latere Calicis Ecclesiae Rétyiensis in I. Sede Siculicali Háromszék exist.”

Mínthogy a tartalomjegyzékben — a Szibériai betűjellemeket kivéve — kizárólag csak régi magyar írásról volt szó, megkértem levélben Réty ev. ref. lelkészét, Czeglédi János urat, hogy küldje meg nekem egy-két betű másolatát, hogy megítélhessem, vajjon azok is nem-e régi magyar betűk?

A lelkész ur azonban nem lévén honn, nem felelhetett rögtön; levele csak akkor érkezett, midőn én már a székelyföldön jártam.

Maros-Vásárhelyt a kéziratban megláttam azután a rétyi poháron található betük másolatát, melyek ott következőleg vannak ábrázolva:

E. H. G. S. H. 1. 1. L. S. > R. X

¹⁾ Szabó Károly. »A régihunszékely írásról.« Budapesti Szemle 1866. V. köt. 135. 136. és VI. köt. 120—123. l.

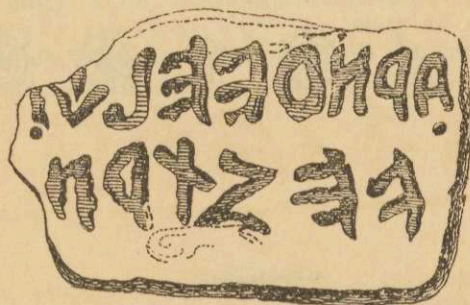
²⁾ A magyar nemzeti irodalom története. 2. kiadás, Pesten, 1852, I. köt. 39. l.

Két föliratos réz darab.

A magyar nemzeti Múzeum régiségtárában azonkívül egy föliratos sárgaréz lap és egy vörösréz rúd van.

A sárgaréz lap 1852/5. 64. db. szám alatt van leltározva s a följegyzések szerint Kecskemét városa mellett a homokban találtatott; a megtalálás után Jankovich Miklós gyűjteményébe, innen pedig a nemzeti Múzeum régiségtárába került Rajzunk a réz lapot eredeti nagyságában mutatja.¹⁾

A sárgaréz lap rozsdája — patinája — fényes, barnás-zöld.

Fejér György ismerteté meg legelsőben ez emléket a Tudományos Gyűjteményben, hol annak rajzát is adta.²⁾

Fejér György hasonlatosságot talál ezen s a székely betűk közt; Horváth István³⁾ jász emléknek, Szabó Károly⁴⁾ ellenben pelasg emléknek véli.

Én összehasonlítottam ez emlék betűit mindazon alphabetekkel, melyekkel csak némi hasonlatossággal is birhatnának: az összes rún és góth, a régi görög, etruszk, umbriai, oszk, faliszki, messzapi és régi latin betűjellemeikkel. Találtam ugyan itt-ott egy-két hasonlót, de egy alphabetben sem a valamennyinek megfelelőket.

A betűk jellege mutatja, hogy azokat jobbról balra kell olvasni. Hasonlítsuk össze ezért őket az Attila-féle kincs betűivel s azt fogjuk találni, hogy — egyet kettőt kivéve — azokkal teljesen egyeznek, alphabetjeinkben pedig megtaláljuk azoknak megfejtését.

Az első A alaku betűhöz hasonló a magyar alphabetekben nincs; a latin O alaku betű nyilván *f* vagy *ly*; a két vagy három utolsó betű (az első sorban) pedig meg nem határozható, mert a lap széle, hihetleg tűz által, megcsonkult. A többi betű mind, s pedig erőltetés nélkül, alphabetjeinkből megfejthető.

—	—	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>f v. ly</i>	<i>r</i>	<i>a</i>	?
---	---	----------	----------	----------	----------------	----------	----------	---

<i>r</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>k</i>	<i>l</i>	<i>g</i>
----------	----------	----------	----------	----------	----------

¹⁾ Én 1889. ápril 7-én tekintetem meg ezen, valamint az alább megismertetendő emléket. A rajzokat másoló papírral készítettem, szem előtt tartván az eredetieknek ólomlemezszel vett lenyomatát.

²⁾ I. Értekezések. T. Vadassi Jankovich Miklós gyűjteményeiről és régiségei között található két ismeretlen emlékről, eddig meg nem magyarázott írásokról. Tudományos Gyűjtemény. Pest. 1817. 8-r. XI. kötet, 45. 46. l.

³⁾ Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből. Pest 1825. 8-r.

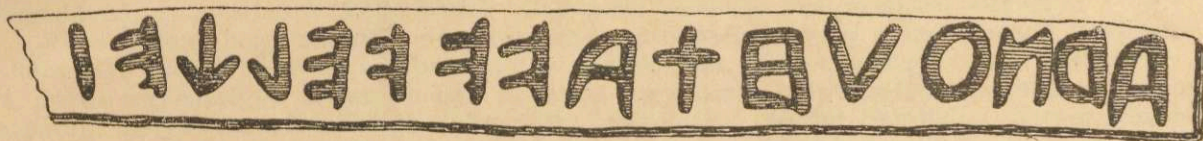
⁴⁾ A régihun-székely írásról. Budapesti Szemle. Pest 1866. VI. köt.

E betűk, mostani olvasásunk szerint, balról jobbra állítva, a következők:

? a r f vagy ly l l r ? ?
g l k b a r

Itt is, mint látjuk, a két *a* betűt kivéve, csupa mássalhangzókkal állunk szemben, s a választójelek teljes hiánya miatt nem tudjuk, hol kezdődnek, hol végződnek a szavak s milyféle rövidítések vannak, azaz, hogy a szavak milyen és hány betűje hiányzik. Csupán az alsó sorban az utolsó négy betű ad — Telegdi útmutatása szerint olvasva — egy tökéletesen érthető szót. Telegdi ugyanis azt írja, hogy a vég-*k* a szók elején is használtatik, ha *a* betű következik rá; a *k* után tehát az *a*-t oda értve, e négy betű „*kabar*“-nak olvasandó, a mely szó magyar nemzetségnek a neve volt.

A másik, 1852/5. 61 db. szám alatt leltározott emlék egy vörösréz rúd, mely a feljegyzések szerint a Jászságban találtatott.

Ennek a rozsdája világoszöld, a betűknek legnagyobb része pedig szintén egyez a régi magyar betűkkel s a jobboldali négy első betű ugyanaz, mint az előbbi emléké. A többi közül megállapíthattuk még a következő régi magyar betűket:

sz g cz ? l g g g ? i z ?

Hogy mi célra szolgált e réz lap és rúd — ha csakugyan régi emlék —, s mily szavak rövidítését foglalja magában a többi betű, az ma már meg nem határozható.

Dr Hampel József különféle külső okok miatt koholmánynak tartja mindkettőt s azt gyanítja, hogy ezek is Literáti Nemes Sámuel koholási műhelyéből származtak a Jankovich-féle gyűjteménybe. Ez oknál fogva én is e helyre helyeztem őket, s nem a valódi emlékek közé.

Ha csakugyan koholtak: akkor a jobbfelüli négy első betű találása miatt valószínűleg egy műhelyből származtak; de ez esetben meg kell vallanunk, hogy a koholó a régi írás sajátságait a rövidítésekre nézve jól ismerte, melyeknek szabályait hűségesen szem előtt is tartotta, mint ezt a „*kabar*“ szó olvasásából láttuk.

Z á r s z ó.

A mondottakból, azt hiszem, eléggé biztos tájékozást nyújtottam a t. olvasónak, hogy a hun-magyar írás ügyéről alapos ítéletet hozhasson.

Hiszem, hogy a felsorolt történelmi tanubizonyosságok, de különösen a felmutatott emlékek, s ezek között első sorban a nagy-szent-miklósi aranykincsen szemlélhető föliratok, ősi műveltségünk ezen, annyi tagadással, gyanúsítás és kétkedéssel találkozott kérdését világosságba helyezték.

Reményilem, hogy sikerült meggyőzőm a közönséget, hogy a hun-magyar írás nem újabb-kori koholmány, hanem hogy az valóban, már a régi korban létezett s hogy annak alphabetje annyira kifejlett, önálló egyediséget képez, hogy egyetlen egy ismert alphabettel sem hozható rokonságba; eredete pedig, melyet a régi írónknál fölmaradt hagyomány részint Scythiába helyez, részint a magyarral fajrokon hunoknak tulajdonít, az Európába való költözésünket megelőzőt korra s fajunk ősi, ázsiai honába helyezendő.

Eddig érvén, egy lépéssel tovább is megyünk s kimondjuk azok ellenében, kik ősi írásunk hitelességét s eredetiségét kétségbe vonták vagy tagadták, miszerint nemcsak, hogy írásunk másoktól nem sajátított el, hanem, hogy ellenkezőleg mások vették a magukét mi tőlünk.

Ezek közé tartozik kétség nélkül a góthok azon ága, mely már korábban mint a többi góth faj, pontosan azonban meg nem határozható időben szakadt el a hunok szomszédságából s ellepte Skandinávia legdélibb részét, mely nevét, a Gothland nevet tőlük nyerte.

Többféle akadunk ott, mi határozottan a scythákra, vagyis a hun-magyar nemzetre emlékeztet.

Feltűnő ugyanis, hogy ott szintén a régi írás oly tulajdonságaira találunk, melyek a magyar régi írásai: pálczákra, botokra való rovás, két, sőt három betűnek összerovása s a jobbról balra való írás. E tulajdonságok a germán faj többi ágainak régi írásánál nem voltak meg, s így természetes és megczáfolatlan azon föltevés, hogy e sajátságokat a góthok ezen aránylag csekély kis része szomszédaitól, a hunoktól vette át, kikkel századokon át folytonos érintkezés és összeköttetésben állott.

A skandináviai góthok írására vonatkozólag a következő érdekes följegyzést találjuk Bálnél, melyet ő bizonyos Fröhlich után közöl.

„A földmivelők csaknem mindegyike ért mesterséget s kalendáriumot¹⁾ visz magával, mely góth betűjegyekkel pálczára van róva.“

Továbbá: „A (svédországi) góthoknak, véneknek úgy mint az ifjaknak, bizonyos betűjegyek által föltűnővé váló botjuk van; ez oly eszköz, mely által a legrégebb időkben, midőn könyvek még nem léteztek, a hold, a nap s a többi csillagzatok tulajdonságait és befolyását biztos eredménnyel fölismerték, a mint azokat jelenleg majdnem az összes bennlakók fölismerik. A bot tehát emberhosszuságu, mindkét oldalon az év heteinek számával, minden hét 7 góth betűvel, mely arany számok és vasárnapos (vagyis vasárnapot jelző) betűk (a kereszténység fölvétele után) a hazai nyelven és jelekkel megkülönböztetnek. És sok időn át más könyvet nem használtak a csillagzatok értelmezésére.“ Végre: „A régi népszokás szerint a földnépe templomlátogatás alkalmával tett hosszú utján e botokra támaszkodott s összhangzólag bizonyos szabályok szerint pontosabban határozták meg a következő év tulajdonságait, mint talán mások, kik szemlélődő tudományok és csalóka időjelekhez ragaszkodnak.“²⁾

¹⁾ Hogy itt a calendarium alatt naptárt és nem adósságjegyzéket kell gondolnunk, világosabban alább látandjuk.

²⁾ »Quisque fere rusticorum opificium callet, et calendarium Gothicis literis baculo insculptum secum habet.«
Továbbá: »Gothi cum senes, tum adolescentes, baculum, certis quibusdam characteribus insignitum habentes, quo instrumento, vetustissimis temporibus, dum librorum usus non esset, lunae solisque et ceterorum siderum virtutes et influentias, infallibili eventu cognoverunt, prout hoc tempore incolae fere omnes agnoscunt. Baculus itaque humana longitudine formatus est, utroque latere numero hebdomadarum anni, qualibet hebdomada Gothicas literas septem habens, quibus aurei numeri et literae Dominicales (post acceptum Christianismum) patria voce ac figuris, distinguuntur. Nec aliis libris multiplici temporum circulo in astrorum interpretationibus utebantur.« — Végre: »vetusta gentis consuetudine, baculis his, rurales Ecclesias visitando, in prolixis itineribus laici se sustentant, atque pariter convenientes certis adductis rationibus, veriores venturi

Konstantinápolyban született Sokrates egyházi író ¹⁾ és a VI. századbéli goth eredetű Jordanes történetíró ²⁾, kik mindketten azt írják, hogy Vulfila, szokottabb nevén Ulfilas, 348-tól fogva a vezir-góthok püspöke, ezek számára alphabetet szerkesztett.

A német palaeologok, igaz, a rune szót az ó-germán rûna, Geheimniss, titok szóból, ezt ismét a régi nord raun, Erprobung, megkisértés, és reyna, versuchen, megkísérelni szavakból származtatják. De vajjon nem áll-e sokkal közelebb a rûne szóhoz a magyar róni szó, mely tényleg rovást, régi mód szerént való írást jelent?

Ide járul még egy másik körülmény. A rún és goth fudark ³⁾ vagyis alphabet mindegyik betűjének van külön neve, milyenek például az Ans(a), Bairika(b), Giba(g), Manna(m), Urusz(u), Rajda(r), Faihu(f), Odal(o) sat., mely neveket Zacher ⁴⁾ és Kirchhoff ⁵⁾ a goth nyelvből nem tudták eléggé megfejteni, miből Faulmann ⁶⁾ igen helyesen azt következteti, hogy azok nem is a goth nyelvből származtathatók.

A nélkül, hogy e betűknek elemzésével foglalkozni akarnánk, azt kérjük: vajjon nincs-e ezen, az idegen ajku goth nép által eredetiségükből kivetkőztetett betűneveknek még most is eléggé magyaros hangzásuk?

Ebbéli föltevéseink mellett nem kevésbé bizonyít Dr Hampel Józsefnek, a déli Svédország és Dániában talált régiségekre nézve tett azon megjegyzése, hogy azok a népvándorlás korából származó magyarhoniakkal egyezőknék bizonyulnak.

Dr Hampel a következőket írja: „E felső áramlatot azon goth törzsek eszközölték, melyek északi lakhelyeikből nem délfelé, hanem kerülő nélkül, nyugotra költöztek — — —“

„Skandinávia és Dániának szintén van része a „scythia stylusban“, de mindkettő kívül maradt a nagy mozgalmon; az elfogadott stylussajátszerűleg fejlődhetett s tényleg mind saját szerű alakjellegét, mind pedig idők multán saját szerű tartalmat vett fel, mely a nord mythologiából folyton új tápot nyert.“

„Magyarország és Skandinávia hasonnemű régiségei tehát inkább a mieinktől (a magyar régiségektől) mint megfordítva a mieink amazoktól veszik megfejtésüket, mely csak ott keresendő, hol az egész, saját szerűségének teljes terjedelmében és nem elszórt hulladékokban bírálendő meg.“⁷⁾

Az előadottak után tehát kétséget nem szenvedhet többé, hogy a hun-magyar nemzet a legrégebb időktől fogva saját, és nem másoktól kölcsönzött írással bírt, mely más keleti népek írásmódorának csak azon tulajdonságában volt részes, hogy az írás szintén jobbról balra folyt. —

Hogy régi írásunk gyakorlata kiveszett, annak megvan a természetes oka: a latin betűknek multhatatlanul ki kellett azt irtani; mert már első királyunk alatt a latin nyelv vált az országos törvényhozás és kormányzás nyelvévé, a keresztyén idegen papság pedig a latin nyelvet és írást hozta be az egyház és iskolába. Az ősi írás ilyképen leszorítva az irodalmi s a hivatalos térről, csak az ősi szokásokhoz szívósan ragaszkodó köznép kebelében maradhatott fenn még egy ideig. Hogy a tulajdonképi magyar nép között meddig tartotta fenn magát: arra nézve történeti adataink nincsenek, de a közkormány székhelyétől távol eső s külön területet képező székelyföldön fönntartotta magát a XVII. század végéig, hol ekkor gyakorlati használatban s elterjedve annyira volt még, hogy azt egyszerű falusi mesteremberek is értették. De nemcsak ezek, hanem iskolázott, tanult férfiak közt is el volt terjedve ez írás ismerete sőt használata. Kitűnik ez sepsi-széki lisznyai születésű Lisznyai K. (Kovács) Pál debreczeni tanár Debreczenben 1692-ben kiadott magyar krónikájából, hol többek közt ezt írja: „mely magyar (rég) betűket és írásokat, hazámban (Erdélyben) lakván, én magam is láttam, sőt Erdélyben és székely földén olyan Praedikátorokat

¹⁾ Οὐλφίλας ὁ τῶν Γότθων ἐπίσκοπος γράμματα ἐφεύρε Γοτθικά. Socrates hist. eccl. 4. 33.

²⁾ »— — — erant quidem et alii Gothi, qui dicuntur minores, populus immensus, cum suo pontifice ipsoque primate Vulfila, qui eis dicitur et literas instituisse.« Jordanis Getica. Monumenta Germaniae Historica Berolini 1882. 127. lap.

³⁾ Így neveztetvén az alphabet öt első betűje után, mint nálunk az abc, a görögöknél az alphabetta.

⁴⁾ Das gothische Alphabet Vulfila's.

⁵⁾ Das gothische Runen-Alphabet.

⁶⁾ Das Buch der Schrift. Wien 1880. 164. l.

⁷⁾ »Diese obere Strömung vermittelten jene Gothenstämme, welche aus ihren nördlichen Wohnsitzen nicht nach Süden, sondern ohne Umweg gegen Westen wanderten. — — —«

»Skandinavien und Dänemark participirten auch an dem »scythischen Style,« doch sie blieben zumeist ausserhalb der grossen Bewegung, der recipirte Styl konnte sich eigenthümlich entwickeln und nahm in der That sowohl eigenthümliches Formgepräge als auch — nach und nach — eigenthümlichen Inhalt an, welcher aus der nordischen Mythologie fortwährend neue Nahrung erhielt.«

»Die gleichartigen Alterthümer Ungarn's und Skandinavien's erhalten desshalb eher von den unserigen als umgekehrt die unserigen von dorthier ihre Erklärung, welche nur da zu suchen ist, wo das Ganze in dem vollen Umfange seiner Eigenthümlichkeit und nicht aus zerstreuten Abfällen zu beurtheilen ist.« Jos. Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter »Schatz des Attila«. Budapest 1885. 8-r. 138. és 143. l.

is, kik magyar betűkkel egymásnak irtanak, láttam és ismertem; ilyen vala Tsulai nevű erdélyi püspök (1650—1660) is.⁴¹⁾

Midőn továbbá 1738-ban a török porta II. Rákóczy Ferencz fiát Józsefet mint leendő fejedelmet Erdély felé indította, a bécsi kormány titkos összeesküvés alaptalan gyanujából Erdélyben több előkelő férfit elfogatott s házaiknál szigorú motozást tartatott. Ekkor történt, mint egy, azon kori kéziratban följegyezve találjuk, hogy az elfogottak egyikénél, báró Lázár Jánosnál, „több irásokat kaptak, azok közt olyanokat, melyek valami scytha alphabetum jegyeivel készültek, s nagyatyjáról vagy atyjáról maradtak rá, azonban foglalatjokra nézve merőben ártatlanok voltak.”⁴²⁾

S ezen mitsem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy az ősi irás a székelyföldön még a XVII. században — meglehet, hogy csak elvétve itt-ott — az iskolában is tanított. Dezsericzky József Incze kegyesrendi szerzetes és történétíró (született 1702-ben) azt írja, hogy egy székely eredetű Benedek nevű kartársá beszélte el, miszerint egykor nagyatyjától, egy igen élemedett öreg embertől hallotta, hogy ő s kortársai növendékkorukban iskolamesterük által a héber betűkhöz hasonló hun-szitya betűk írásában oktattva lettek.⁴³⁾

A régi irás gyakorlata hanyatlásának és enyészetének idejére vonatkozó adatokat jeles tudósunk és írónk, Szabó Károly a következőkben foglalja össze.

„A székelyföldön az ősrégi saját betűkkel való irás gyakorlata a Rákóczy-korszak erőfeszítésére következtetve szibbadás idejében, a nemzeti szellem hanyatlásának és tespedésének korában enyészett el. Nehány érdekes adattal bizonyítja ezt Hájos István Gáspár, az aradvármegyei szentannai kegyesrendi iskola egykori tanára, 1781-ben készült „Literaturae Scythico-Magaricae Monumentum“ című kéziratában.”⁴⁴⁾

„Miután Hájos a kérdéses (Kecskeméti imakönyv-) másolatból a Novota által kivont alphabetet s magából a szövegből is mutatóványul néhány sort közölt, e könyvről többet nem szól, hanem megjegyezvén, hogy egészen más scytha betűk voltak divatban Erdélyben a székelyek közt, áttér a régi székely (magyar) irás ismeretére, s kézírata három negyedét ezzel foglalja el, elősorolván mindazon adatokat, melyek e tárgyról tudomására jutottak. Ezek legnagyobb részét — — — — — mellőzvé, csak azokat sorolom elő, melyek arról tesznek tanúságot, hogy a székely irás gyakorlatának elenyészése a XVIII. század első felében történt.”

„Osváld Farkas, gróf Batthyányi udvari titkára, mint Hájos beszéli, magyar nyelvtana előbeszédében Csécsinek a székely írásra vonatkozó — — — — megjegyzését szóról szóra közölvén, ezt vetette utána: „A mult évben (1750. táján lehetett) magam is láttam Horváth Benedek nevezetű erdélyi születésű kegyesrendi atyánál, a magyar nyelv különben is buzgó művelőjénél, ki akkor itt gróf Batthyányi Fülöpöt oktatta a retorikára, Erdélyből küldött két sor írást, a zsidó betűkhöz csaknem hasonló scytha betűkkel írva, melyekkel, mint a tudósok állítják, nagy atyafiságok van. Sőt Benedek atya maga azt állította előttem,⁴⁵⁾ hogy az ő nagyatyja tanulta és jól ismerte a scytha betűket.“ Osváld e szavai után idézi Hájos, magának Horváth Benedeknek Osválddal közösen készített s maig is kéziratban maradt nyelvtana elejéről a régi scytha-magyar írásról szóló részt egész terjedelmében. Ebben Horváth, előre bocsátván, hogy a magyarok, kiket régen hunoknak és scytháknak is hívtak, mielőtt mai honunkba költöztek és keresztyénekké lettek, sőt azután is igen sokáig, bár nem mindnyájan is, zsidóhoz hasonló tulajdon betűkkel éltek, mint a kezénél több példányban lévő scytha vagy magyar alphabetből kitetszik, ezt mondja: „sőt az is bizonyos, hogy még a mult században is sokan voltak, különösen az erdélyi székelyek közt, a kik a régi betűkkel éltek, s azokat részint magán szorgalommal részint iskolában tanulták. Anyai nagyatyám, mint elagott vén ember, ki ezen század 29-ik évében (1729-ben), midőn én éppen a grammatika iskolába jártam, halt volt el, nem kédelkedett azt állítani, hogy az iskolában tanulta a zsidó betűkhöz hasonló magyar betűket, melyeket én mint gyermek, kinek inkább a játékon járt az eszem, milyenek s mennyien voltak, magamnak megmagyaráztatni bizony nem igen ügyeltem. De már ma alig van vagy talán nincs is egyetlen egy ember sem, a kiezen betűket ismerné.

¹⁾ Magyarok krónikája. Debreczen 1692. 12-r. 172. 173. l.

²⁾ Szabó Károly. A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle 1866. 8-r. VI. k. 118. l. Szabó Károly eziránt idézett s általam nem ismert forrásai: Klio. Históriai zsebkönyv Szilágyi Ferencztől. III. köt. 431. l. — Hasonl. Gr. Lázár Miklós, A gróf Lázár család. 92. 93. l.

³⁾ Retulit nobis Vir religiosus, Benedictus nomine, Institutum nostrum Schol. Piar. professus, et origine Siculus Transylvanus, audivisse olim ab avo suo, iam capulari sene, illum adhuc adolescentulum ab Ludi Rectore cum coaequalibus doctum fuisse formare characteres Hunno-Scythicos Hebraicis congruentes. Desericii, De initiis ac maioribus Hungarorum. Budae 1753. 2-r. II. köt. III. könyv, 154. és 155. l.

⁴⁾ A bevezetésben mondott oknál fogva e kéziratot nem tanulmányozhattam.

⁵⁾ E két sor írás a csik-szent-miklósi templomi fölirat, Horváth Benedek pedig ugyanaz, kiről már Dezsericzky is emlékezett.

Igy megváltoztatott vagy teljesen homályba borított mindent az idő, úgy hogy ezek helyett ma már mindenütt latin betűket használunk.“

„Ezután beszél Horváth a székely betűk számáról, az összetett betűk egyes jegyeiről s „Régi mód szerint való székely Abécze“ czimvel közölt három rendbeli hun-székely alfabetről, melyek két elsejét ő maga egykor, Gyergyóban időzve, írta ki Kájoni Jánosnak a szárhegyi kolostorban levő hittani munkájából (a 46. és 287. lapról), harmadikát pedig ugyanakkor, ugyancsak Gyergyóban találta, s végre betűről betűre leírja az 1749-ben fölfedezett s Dezsericzky Incze által, munkájában kiadott csik-szent-miklósi föliratot, megjegyezvén, hogy annak másolatát ő adta át Dezsericzkynek.“

„E hosszas idézet után írja Hájos, hogy ő nem bírván a csik-szent-miklósi föliratot megfejteni, fölvilágosításért több híres tudóshoz folyamodott, kik közül Cornides Dánieltől terjedelmes latin választ is kapott. Ezen levélből szóról szóra kiírja azt az egy pár ívre terjedő részt, melyben Cornides a hun-székely írás emlékeit előszámlálja, és az ezen írásra vonatkozó történelmi adatokat egyenként elősorolja; idézi továbbá belőle azt a helyet is, melyben Cornides ezen régi írásmódnak netalán valamely levéltárban lehelhető emlékeire nézve így nyilatkozik: „Kétségen kívül azok is port hintettek szemedbe, tisztelendő férfit, a kik el akarták veled hitetni, hogy maig is léteznek némely levéltárban scytha betűkkel írt bármiféle oklevelek. Én átkutattam Erdélyben a fehérvári káptalani s a kolosmonostori conventi, Magyarországon a jászói, leleszi, váradi, egri és váci levéltárakat, nem is említve a magánosok általam átvizsgált levéltárait, de bármily gondosan nyomoztam is, scytha írásnak még csak egy porczikájára sem akadtam.“

„Hájos mindemellett sem akart lemondani a reményről, hogy a kérdéses ügyben bővebb értesítést szerezhet, s minthogy, mint mondja, ezen betűk bővebb ismeretéhez jutni igen ohajtott, irt többek közt Lestyán dévai minorita gvárdiánnak és Blahó Vincze ferencz-rendi szerzetesnek, kiről egykori tanítványa, Sinai Kristóf, akkor kassai kegyes-rendi tanár leveléből tudta, hogy ezen írást érti. Lestyán, 1780. okt. 12-én irt latin levelében egyebek közt így válaszolt neki: „Mind eddig halasztottam a választ, azért, hogy más figyelmes és tudománykedvelő férfiakat megkérdezhessenek; eleget is megkérdeztem, de őszintén megvallom, azoknak (a scythiai betűknek) még csak nyomára sem akadhattam. Megkerestem egy derék urat, ki az egész károly-fehérvári levéltárt lemásolta (?), s az azt felelte, hogy ott semmi affélét nem látott. Egy másik ur is azt állította, hogy olyan írást Erdélyben nem találhatni, hanem ha a kálvinisták enyedi collegiumában.“ Blahó pedig, ki ekkor Kassán tartózkodott, válaszában megküldte neki az udvarhelyi convent jegyzőkönyvéből 1780. május 8-án kiirt régi hun alfabetet, azzal a megjegyzéssel, hogy a Historia Domus Csikiensis-ben ezen jegyzet áll, hogy: a régi hunok ezen betűit vagyis a scytha betűket Gyalakutai Lázár Imre kézíratai közt találták, ki azokat Telegdi János munkácskájából másolta.“

„Ezen alfabét megismertetésével végződik Hájos kézírata, melynek általam kiemelt adatai biztos tájékozást nyújtanak azon kor meghatározására, melyben ez ősrégi írás használata az azt annyi századon keresztül ápoló székelyföld kebelében, lassanként elhalt s örökre kiveszett.“¹⁾

∴H4†48:4:J7JΛ:Λ4†Λ4:JY

∴YYSΛS⊗:V8J

ISTEN ÁLDÁSA LENGJEN A MAGYAR NEMZET FÖLÖTT!

¹⁾ Szabó Károly, A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle. Pest 1866. V. köt. 136—139. l.

PRISCAE HUNGARORUM LINGVAE RUDIMENTA,

BREVIBUS QUAESTIONIBUS AC RESPONSIONIBUS COMPREHENSA OPERA ET STUDIO
JOANNIS TELEGDI

JOANNES DECIUS BAROVIUS JOANNI TELEGDIO.

S. P. D.

Cum nuper mihi Literaturam Scythicam exhibuisses, et an dignam publicatione eam diiudicarem, interrogasses, non solum honestos in hac re conatus Tuos laudavi, sed etiam ut primo quoque tempore promulgares et author et adiutor fui.

Etsi enim non dubito, quin ludicrum et puerile videatur non paucis, tempus in hisce Literis vel propagandis, vel etiam discendis consumere: tamen ego prorsus diversum sentio, remque dignam esse iudico, quae non solum nostrae genti, sed etiam exteris nationibus innotescat. Primum enim, si aliae omnes coniecturae nos deficerent, ex his tamen solis literis certo colligere possumus, Gentem Hungaricam esse longe antiquissimam: et ab Orientalibus illis Asiaticisque Scythis oriundam, a quibus Cyrum, Darium, et alios potentissimos Monarchas devictos legimus. Nam sicut Hebraei, Syri, Chaldaei, Arabes, Turcae, caeterique Orientales a dextra sinistram versus contra Graecorum, Latinorumque morem exarant suas Literas; ita etiam haec nostra Elementa simili ratione scribuntur. Id quod vel ex eo patet, quod non solum communem pronuntiandi, atque scribendi, inflectendique cum Hebraeis vocabulis rationem nostra habeant: sed etiam sexcenta et amplius reperiuntur, quae tam apud Hebraeos, quam apud nos eandem pene significationem obtineant. Deinde, ut haec nihil ad huius Literaturae commendationem faciant, tamen honestissimum semper habitum est unamquamque Gentem peculiari Literatura uti aut frui. Videmus enim paucissimas esse gentes, alioqui civilitate et potentia excellentes, quae peculiaribus Literis lingvas suas exprimere possunt: nam certe nec Itali, nec Hispani, nec Galli, nec Germani proprios habent characteres, sed eorum populorum literae, ex latina lingua, tamquam fonte promanarunt. Graeci quidem gloriantur, se ex Phoenicia literas nescio quas attulisse, alias vero ex gruorum volatu excogitasse, in eumque, quem nunc videmus ordinem, digessisse. Unde non erubescunt inventionem Philosophiae atque omnis scientiae et antiquitatis sibi arrogare: sed vel hae ipsae literae nostrae fabulas eorum abunde refutant: ac certis testimoniis demonstrant Asiaticos Scythas et vetustiores et populo Dei longe propinquiores istis fuisse: literarumque Scientiam et Sapientiam ab Hebraeis ad Asiaticos, ab his ad Graecos demum promanasse. Jam vero si vel numerum literarum nostrarum spectes, omnes aliarum gentium characteres superat: vel elegantiam consideres, nullis certe exterorum elementis cedit. In hoc vero literae nostrae aliarum gentium literas longis etiam parasangis superant, quod et sine punctis scribuntur: et pronuntiationes omnes, nostrae multo quam aliarum nationum literae perfectius exprimunt, et denique illis omnibus facilius addiscuntur. Graecam, Hebraeam, Latinam Linguam toto vitae curriculo vix mediocriter addiscere possumus; Germanicam, Gallicam, Hispanicam difficillime imbibimus, et ad eas ex arte addiscendas et percipiendas multis Libris, multis expensis, papyro, calamo, atramento, et nescio quibus aliis multiplicibus instrumentis opus habemus: has vero nostras Literas facillime, brevissimoque tempore quispiam addiscere potest: has sine ullis libris, ca-

¹⁾ Szó szerinti másolat a maros-vásárhelyi Teleki-féle könyvtárban lévő, 1503. b. könyvtári jeggyel jegyzett kéziratból.

lamis, atramento, papyro, vel lignis instar Scytalae Lacedaemoniae, vel aliis quibusvis materiis nullo negotio inscribere. Quamobrem equidem dignas hasce Literas esse iudico, quae non solum in omnibus scholis pueris proponantur et instillentur, sed etiam quas omnium ordinum nostrates homines, pueri, iuvenes, senes, viri, mulieres, nobiles ac rustici, breviter omnes, qui se Hungaros nominare volunt, addiscant.

Laudo ego propositum Tuum, quod haec Linguae Scythicae Rudimenta collegeris, et discere volentibus communicare volueris. Etsi enim breviora sunt et rudiora, quam forte quis desideraret, tamen non diffido, quin alii quoque reperiantur, qui hoc exemplo, haec linguae nostrae praecepta amplificare, et exactius tradere velint. Janus ille Pannonius Episcopus Quinque Ecclesiensis, nostrorum Poetarum celeberrimus cum tanta doctrina et autoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit Hungaricam Grammaticam describere; quam si maiorum nostrorum negligentia non amissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur. Nunc cum illa interciderit, et Tu recte facis, quod nostrae Gentis Literaturam ab oblivione vindicare studes; et aliis, qui maximis forent digni laudibus, si Hungaricam Grammaticam, nativorumque proverbiorum origines, ad praescriptum artis elaborarent.

At si iam cum Graecis Provinciam amisimus magna ex parte, et (ni Deus pro sua clementia averruncet) amissuri sumus: saltem Lingvam, ac res gestas, ac literaturam immortalitati consecremus. Quamquam si id, prout sentio, fateri licet, meliora omnia de interitu imperii Turcici spero: augurorque hanc dirimitis furiam nostrae genti reservatam, ut non multis post annis armis Hungaricis Dei beneficio Turcica potentia inclinetur. Quod ut Deus pro sua clementia faxit, Vosque nobiscum, ac cum tota Ecclesia Orthodoxa conservet, ex animo precor. Datum ex Foro Siculorum 5-a Die Martii 1598.

ELEMENTA VETERUM HUNNORUM BREVITER PROPOSITA.

Quot sunt Literae veterum Hunnorum seu Scytharum?

Triginta duae:

(Itt a kéziratban az alphabet számára hat sor van fentartva.)

DE PRONUNCIATIONE HARUM LITERARUM.

Quomodo pronunciantur?

Horum Characterum sonum seu pronunciationem facillime absque viva voce perdisces, si cum Latinis characteribus conferas, parum enim ab earum enunciatione differunt: nisi quod Latini suas Consonantes bifariam efferant. Quaedam enim ex illis ita sonum edunt, ac si vocalem post se habeant; ut: *be, ce, de, ge, ka, pe, te, ze*. Quaedam vero in initio vocales exprimere videntur; ut: *ef, el, em, en, er, es*. Siculi autem uno tantum modo efferunt, quo singulae consonantes vocalem ante se habeant. Pronunciantur vero sic universae veterum Hunnorum seu Scytharum Literae: *A, eb, ets, etz, cd, e, cf, egh, egy, eh, i, ej, ek, ak, el, ely, cm, en, eny, o, ö, ep, er, es, esz, et, ely, u, ü, ev, ez, ex*.

Quomodo dividuntur hae Literae?

In vocales et consonantes.

Quot sunt consonantes?

Viginti tres:

(négy sornyi hézag.)

Quomodo dividuntur Consonantes?

In simplices et mixtas.

Quod sunt simplices consonantes?

Novem decim:

(két sornyi hézag.)

sic dictae, quod vim unius seu simplicis consonantis habeant.

Quot sunt mixtae consonantes?

Quatuor: (hézag) sic dictae, quia mixtum cum vocali sonum edunt.

Quae est observatio de mixtis Consonantibus?

Cum in Lingva nativa utimur Latinis characteribus, nonnunquam in quibusdam dictionibus Romana Lingva non est sufficiens ad enunciationem nativi sermonis: unde Literis quibusdam *g, l, n, t*, vim inferre cogimur; notamus enim accentu gravi, hoc modo: *g', l', n', t'*, ut perfectius ad nativi sermonis enunciationem sonus referatur. Sic in Ungarico sermone Latinis characteribus v. gr. *G'ámoltalan* pro *Gyámoltalan*, *n'aval'ás* pro *nyavalyás*. At Siculi et Hunni veteres peculiare habent literas has quinque, quibus implicitae vocalis *y* sonus perfecte editur; ut *Zolyom* (- - - -), *Gyalu* (- - - -), *Tsanád* (- - - -), *Atya* (- - -), *Nyavalyás* (- - - - -).

Quid observandum circa Literam (hézag) *sz*?

Circa Literam (*·*) alioquin simplicissimam observandum est: quod eatenus, quatenus in vernacula Lingva Literae *S* addimus *z*, ut: *Szentség*, *szépség*, habeat vim duarum consonantium: Siculi autem simplici Litera haec scribunt sic: *Szentség* (- - - - -), *szépség* (- - - - -).

Quid differunt (hézag a közép- és vég-*k* részére)?

Nihil nisi quod (*vég-k*) in initio et fine dictionum, cum eam vocalis (hézag az *a* részére) sequitur, commodius usurpari possit, quam alia, et in fine semper corripitur; ut: *Kalmár* (- - - - -), *adnak* (- - - - -), *akkor* (- - - - -) nam duas Literas in se continet *ka*, verum utroque modo licebit sive (- - ?) sive (- - ?) accipias.

Quid differunt invicem posteriores duae consonantes?

Quantum differant ex suppositis exemplis liquido deprehendi potest; ut: *'Sálya* (- - - -), *zöld* (- - - -), *'sák* (- - - -).

Quot sunt vocales?

Novem: (- - - - - - - - -).

DE ABBREVIATIONIBUS.

Quae est ratio Abbreviationis Literarum apud Siculos?

Habent Siculi Syllabas quasdam brevitatis caussa inventas, cum Vocales Consonantium lateribus inseruntur; ut

(egy és fél sornyi hézag.)

Sed ita sunt observandae istarum Syllabarum combinationes, ne regulam rectae collectionis confundant. Non valet ergo *Harmadik* (- - - - - - - - -) quia literae — — — — —

(Itt megszakadt.)

Tartalomjegyzék.

Bevezetés	3. lap
A hun-magyar írásról emlékező írók időrendszerént való felsorolása	7. "
Tizenkét régi magyar alphabet s az azokról való észrevételek. A régi magyar írás sajátosságai. A betűjegyek száma és kiejtése. Rövidítést jelző és választó pontok	31. "
Emlékek:	
A nagy-szent-miklósi aranyelesten, az úgynevezett „Attila kincse“-n levő föliratok	40. "
A csík-szent-mihályi egyház föliratai	60. "
A csík-szent-miklósi egyház fölirata	60. "
Az énlakai unitárius egyház fölirata	65. "
A debreczeni könyvtárban létezett, régi magyar betűkkel írott könyv	66. "
A Király Pál tanár birtokában levő kódex és egyéb emlékek	67. "
Déli Szibériában található régi föliratok	69. "
Koholmányok s egyéb, a hun-magyar írással tévesen kapcsolatba hozott tárgyak:	
Attila hun föliratu pénze	72. "
Az úgynevezett „turóczi fakönyv.“	72. "
Attila alphabetje	76. "
Hickesius „scytha“ és „maszaget“ alphabetje	76. "
A toszkánai nagyherczeg könyvtárában Firenzében létezett nyomtatott könyv	77. "
A Rohonczi kódex	78. "
A Kecskeméti-féle imakönyv	79. "
Réty ev. egyházának kelyhén található betűk	80. "
Literáti Nemes Sámuel koholmányai	81. "
Két föliratos réz darab	82. "
Zárszó	85. "
Priscae Hungarorum lingvæ rudimenta	91. "
	
„A hunok és magyarok fekete illetve fehér elnevezésének megfejtése“ című mű bírálata és a válasz e birálatra.	95. "

Értelemzavaró hibák helyreigazítása:

4. lap, alulról	16. sor	...	tahát	helyett olv.	tehát
7. " "	9. " "	...	a követséget szó	után helyezendő: ²⁾	
9. " "	18. " "	...	impérial	helyett olv.	impériale
12. " "	18. " "	...	puam	" "	quam
16. " "	7. " "	...	irónk	" "	iróink
16. " "	2. " "	...	Evanczium	" "	Evanczicium
18. " felülről	16. " "	...	külösen	" "	különösen
20. " "	23. " "	...	megállapítójának	" "	megalapítójának
22. " alulról	3. " "	...	Deserecii	" "	Desericii
22. " "	5. " "	...	professus szó után	betoltandó: , et origine Siculus	
					Transylvanus, audivisse
23. lap, felülről	17. sor	...	nun-írásról	helyett olv.	hun írásról
27. " "	11. " "	...	volt szó után helyezendő:)		
29. " alulról	12. " "	...	im	helyett olv.	um
37. " "	4. " "	...	Abbreviationes	" "	Abbreviationes
45. " "	1. " "	...	1881	" "	1884.
50. " "	3. " "	...	Moeso-góth rúnák (Vulfila alphabetje)	helyett olv.	Moeso-góth (Vulfila-féle) alphabet.
51. " "	11. " "	...	orvosai	helyett olv.	orsovai
55. " "	1. " "	...	kézirat	" "	kézírás
56. " felülről	20. " "	...	obbra	" "	jobbra
63. " "	7. " "	...	<i>Stytan</i>	" "	<i>Stytan</i>
63. " "	11. " "	...	<i>tegye</i>	" "	<i>tege</i>
63. " "	18. " "	...	<i>vchess</i>	" "	<i>vehess</i>
63. " alulról	22. " "	...	Végre szó elébe helyezendő: 6.		
63. " "	6. " "	...	Dc	helyett olv.	De
63. " "	6. " "	...	einsque	" "	eiusque
64. " felülről	3. " "	...	tartama	" "	tartalma
64. " alulról	20. " "	...	Discripta	" "	Descripta
69. " felülről	2. " "	...	fölriratot	" "	fölriratokat
69. " "	2. " "	...	melyet	" "	melyeket
73. " "	5. " "	...	barnásságra	" "	barnássárga
77. " alulról	4. " "	...	nonnullorum	" "	nonnullarum
91. " felülről	3. " "	...	Telegdi szó után helyezendő: ¹⁾		
95. " alulról	6. " "	...	valószínűleg	helyett olv.	valószínűleg
97. " felülről	16. " "	...	Persiavl	" "	Persiával.
99. " "	12. " "	...	s avancèrent	helyett olv.	s'avancèrent

